OSMANLI'NIN

PARA İLE İMTİHANI

MEHMET KURU

FOL

Osmanlı'nın Para ile İmtihanı

XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi

FOL 224
© Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.
Sertifika No: 44396

Tarih 07
Osmanlı Tarihi 01

Osmanlı'nın Para ile İmtihanı –XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi–
Mehmet Kuru

Yayına Hazırlayan: Cansu Aksoy
Redaksiyon: Mak Grup Redaksiyon Ekibi
Son Okuma: İsmail Yılmaz
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-625-8242-10-2

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Kasım 2022

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

Osmanlı'nın Para ile İmtihanı

XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi

Mehmet Kuru

FOL

Mehmet Kuru

Lisans eğitimini 2007 yılında Galatasaray Üniversitesi'nde, yüksek lisansını 2009 yılında Sabancı Üniversitesi'nde tamamladı. 2017 yılında, Toronto Üniversitesi tarih bölümünde Natalie Rothman danışmanlığında hazırladığı *Locating an Ottoman Port-City in the Early Modern Mediterranean: Izmir 1580-1780* başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. Erken modern dönem Akdeniz dünyası, çevre tarihi ve şehir tarihi başlıca çalışma alanlarıdır. Sabancı Üniversitesi tarih programında öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir."

Anneme ve Babama...

İçindekiler

Teşekkür 13

Giriş 15

Birinci Bölüm
Modern Öncesi Dünyada Çift Metalli (Bimetalik) Piyasalar ve Para Politikaları 24

İkinci Bölüm
15 ve 16. Yüzyıllarda İmparatorlukta Para Darbı ve Doğu'ya Gümüş Akışı 34

Üçüncü Bölüm
1566 Tağşîşi ve İki Bölgeli Para Piyasasına Geçiş 54

Dördüncü Bölüm
Gresham Yasası yahut "Ak Akçe Kara Gün İçindir" 69

Beşinci Bölüm
Avrupa'nın "Fiyat Devrimi" ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi 77

Altıncı Bölüm
Başarısız Bir Ekonomi Politikası Olarak 1585 Tağşîşi 98

Yedinci Bölüm
1589 Sikke Tashîhi ve Beylerbeyi Vakası 118

Sekizinci Bölüm
Parasal Krizin Son Evresi ve İmparatorluğun Para Piyasalarının Entegrasyonu 131

Dokuzuncu Bölüm
17. Yüzyılda Avrasya Para Piyasalarının Entegrasyonu 155

Sonuç 169

Kaynakça 176

Dizin 188

Harita, Tablo ve Grafikler:

Harita 1: Farklı ağırlıkta akçe basan imparatorluk darphanelerini gösteren harita

Harita 2: Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının kontrol ettiği bölgeler ve Osmanlı imparatorluğunun doğu sınır hattında bulunan darphaneler

Harita 3: Beçin definesinde bulunan III. Murad ve I. Ahmed dönemlerine ait sikkelerin darp edildikleri darphanelere göre karşılaştırılması

Tablo 1: Osmanlı Topraklarında Bulunan Bazı Darphanelerin 16. Yüzyıla Ait Mukataa Bedelleri

Tablo 2: 16. Yüzyılın ikinci yarısında Eflak ve Boğdan'ın İmparatorluk merkezine yolladığı haraç ödemelerinin parasal kompozisyonu

Tablo 3: 1547-48, 1567-68, 1582-83 ve 1589-90 yılları için imparatorluk hazinesine yapılan ödemelerin parasal dağılımı

Tablo 4: 1589-90, 1591-92, 1592-93 ve 1602-03 yıllarına ait bütçe ve ruznamçelere göre imparatorluk hazinesine yapılan ödemelerin parasal dağılımı

Tablo 5: Beçin definesinde bulunan sikkelerin darp edildikleri darphanelere göre dağılımı.

Tablo 6: 16 ve 17. Yüzyıllarda Avrasya Piyasalarında Altın - Gümüş Oranları

Grafik 1: İstanbul fiyat endekslerinin uzun dönemli hareketi

Teşekkür

Elinizdeki çalışmanın temeli, 2017 yılında Toronto Üniversitesinde tamamladığım doktora tezimin bölümlerinden biri olan "Osmanlı Piyasalarının Parasallaşma Süreci" başlıklı bölüme dayanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ile ilgili olarak herkesten önce doktora tez danışmanım Natalie Rothman'a teşekkür etmek isterim. Natalie, zihin açan soruları ve farklı perspektifler sunan yorumlarıyla çok iyi bir danışman olmasının ötesinde mentörlüğü, öğrencileri ve meslektaşlarıyla iletişimi, araştırma süreçlerindeki titizliği ve güler yüzüyle benim için her zaman bir rol model olacaktır. Natalie ile çalışma imkanı bulduğum için kendimi çok şanslı sayıyorum.

Doktora tezi kapsamında, kısa bir bölümde incelediğim bu araştırma konusu üzerine doktora sonrasında çalışmayı sürdürdüm. Bu mesai sonucu ortaya çıkan bu çalışmada, meseleyi daha kapsamlı şekilde ele almanın yanında tezde öne sürdüğüm bazı argümanları da gözden geçirme fırsatım oldu. Bu süreçte çok sayıda meslektaşımdan, çalışmamın farklı aşamalarında destek aldım. Hülya Canbakal, Kayhan Orbay, Kıvanç Karaman, Oktay Özel, Ömerül Faruk Bölükbaşı ve Şevket Pamuk kitabın muhtelif taslaklarını okuyarak geri bildirimlerde bulundular. Dennis O. Flynn çalışmamın İngilizce versiyonunu okuyarak görüşleri ve yorumlarıyla katkıda bulundu. Her birine minnettarım. Kitabın haritalarının hazırlanması aşamasında Eylül Karanfil ve Fatma Öncel'e yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Kitabın son okumasını yapma inceliği göstererek, benim gözümden kaçan pek çok hatayı yakalayan dikkatli gözler, Cevat Sucu, Nida Nebahat Nalçacı ve Seda Kurt'a da teşekkür borçluyum.

Sabancı Üniversitesi'nde beş yıldır birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım Emre Erol ve Marloes Cornelissen Aydemir için ayrı bir paragraf açmam gerekiyor. İnsanın akademiye olan saygısının pekiştiren bu iki akademisyen olmasaydı, kitabı hazırlayacak zamana ve motivasyona sahip olamazdım. Çalışma disiplinlerine hayran olduğum dostlarım Emre ve Marloes ile daha uzun yıllar aynı çatı altında birlikte çalışmayı çok isterim. Ayrıca, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi dekanı Meltem Müftüler-Baç'a verdiği destek ve sağladığı çalışma ortamı için çok teşekkür ederim.

Son olarak, elbette geniş ve güzel ailem için birkaç satır yazmam gerekiyor. Annemin, babamın ve kardeşlerimin, aldığım her kararda arkamda olduğunu bilmek hayatım boyunca kendimi her zaman güvende hissetmemi sağlayan çok kıymetli bir konfor alanı sağladı. Çocuklarım İpek'e ve Ali'ye de her şeyden önce hayatıma kattıkları neşeyi borçluyum. Onlar olmasaydı, belki bu kitap biraz daha erken bitebilirdi ama hayat bu kadar neşeli olmazdı. Sevgili eşim Alev, doktoraya adım attığım ilk günden bugüne bir akademisyenle aynı hayatı paylaşmanın bütün zorluklarına ortak oldu. Her sendelediğimde beni tutup kaldıran eşim olmasaydı akademik kariyer yapma konusunda bu kadar kararlı olamayabilirdim. Dolayısıyla sadece bu kitabı değil tüm akademik kariyerimi eşim Alev'e borçlu olduğumu tüm samimiyetimle söyleyebilirim. İyi ki varlar.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun geç Ortaçağ döneminde atılan temellerinden, modern dünyanın ilk dünya savaşına ulaşan uzun tarihini tek bir tema üzerinden anlatma ve imparatorluğa onu tanımlayacak bir isim koyma derdine düşecek olursanız, altı asırlık uzun bir ömrü olan bu imparatorluğu "krizler imparatorluğu" olarak isimlendirmek gayet mümkündür. Siyasi istikrarsızlıklardan savaş meydanında yaşanan bozgunlara, ayaklanmalardan ekonomik buhranlara, kıtlık ve kuraklıklardan salgın ve depremlere uzanan muhtelif sorunlarla defalarca boğuşan imparatorluk, karşı karşıya kaldığı tüm bu sarsıntıları bir şekilde atlatmayı başarır ve son bin yılın en uzun ömürlü siyasi organizasyonlarından biri olarak tarih sahnesindeki yerini alır. Elbette bu durumu, aynı perspektiften değerlendirecek olursak bir bakıma "krizleri aşan imparatorluk" tanımı da Osmanlı İmparatorluğu için bir o kadar geçerlidir.

İmparatorluğun kendi hikâyesinde, onun başından geçen badireleri sadece kronolojik olarak sıralamak dahi sayfalar doldurur. Kronolojik olarak listelenebilecek tüm bu siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal "kriz" anları arasında önem sırasına göre yeniden bir sıralama yapmak ise çok kolay değildir. Bununla birlikte, imparatorluk tarihinde bazı dönemler vardır ki üst üste yaşanan sarsıntılar neticesinde imparatorluğun ekonomik ve siyasi yapısını şekillendiren temel dinamiklerde değişim yaşanır. Bu süreçlerin neticesinde tüm emperyal kurumların yeniden düzenlendiğini görürüz.

Böylesi "dönüştürücü" etki yaratan "kriz" dönemlerinin belki de en önemlilerinden biri, 16. asrın son çeyreğinde baş-

layan ve 17. yüzyılın ilk çeyreğine sarkan süreçtir. Nitekim bu süreç, imparatorluğun "Klasik Çağ"ının sona erdiği ve "İkinci İmparatorluk" döneminin başladığı bir dönemselleştirme için ayraç vazifesi görür.[1] Askerî, siyasi, toplumsal ve hatta iklimsel sorunlarla uğraşılan bu yıllarda, imparatorluk kurumları bağlamında en kalıcı etkiyi bırakacak gelişmeler ise ekonomi alanında yaşanır.

Fiyatlar 1580'lerden itibaren yükselmeye başlar, 1585'te uygulanan büyük tağşîşin etkisiyle yaşanan fiyat artışları ivme kazanır. 1600'lerin başında gerçekleştirilen ikinci bir tağşîş sonrasında fiyat artış hızının nispeten yavaşladığı görülse de bu süreçte tecrübe edilen ekonomik kriz çok derindir. Sonraki dönemde gözlenen fiyat dalgalanmaları ise 16. yüzyıl sonunda fiyatlarda görülen sıçramalara oranla çok daha sınırlı ölçekte kalacaktır. 17. yüzyıl ortalarından itibaren ise fiyat istikrarının görece yeniden sağlandığını söyleyebiliriz. Fakat bu dönemde uygulanan iki tağşîş neticesinde Osmanlı akçesi çok yüksek oranda değer kaybeder. Bu tağşîşlerin yarattığı hasarı daha iyi anlayabilmek için akçe değerinin uzun vadedeki seyrine göz atmak gerekir. 1585 yılında ve 1600'lerin başlarında gerçekleştirilen tağşîşlerden sonra Osmanlı akçesinin ağırlığı 0,68 gramdan 0,32 grama kadar düşer ve bu durum, Osmanlı parasının 15 yıl içerisinde %53 oranında değer kaybettiği anlamına gelir.

Buna mukabil, 17. yüzyılın devamında akçeye sadece bir kez ve çok sınırlı bir tağşîş uygulanacak, sikkenin ağırlığı 0,32 gramdan 0,31 grama çekilecektir. Bu uygulamada akçenin gümüş oranındaki azalma sadece %3 ile sınırlı kalır ve yüzyılın devamında merkezî hükümetin tağşîş uygulamasına tekrar başvurduğuna dair bir referansa rastlanmaz.[2] 17. yüzyılın

[1] Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, (London: Widenfeld and Nicolson, 1973); Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World,* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

[2] 17. yüzyılın devamında merkezî hükümet tarafından uygulanan resmî bir

sonunda Osmanlı *guruş*unun yeni Osmanlı sikkesi olarak tedavüle girmesiyle para istikrarı daha da pekişir. Nitekim 1690'larda basımına girişilen Osmanlı guruşunun içindeki gümüş miktarı 15,6 gram iken, 18. asrın ikinci yarısına girilirken bu sikkenin ağırlığı 14,2 gram seviyelerindedir ve bu süreçte değer kaybı sadece %9'da kalır.[3]

Bu olgular önümüze konduğunda sorulması gereken soru şudur; takip eden yüz elli yılda benzer oranda bir tağşîş uygulamasına rastlanmıyorsa, 16. yüzyılın son çeyreğinde böyle bir tasarrufa gidilmesinin nedeni nedir? Bu soruya verilen muhtelif cevaplar arasında sayılan, orduda mevcut ulufeli asker sayısındaki artış ve maaş yükünün artması, uzun süren savaşların yarattığı mali sıkıntılar, İran'da gerçekleşmiş olabileceği varsayılan bir tağşîşin etkisi, bu dönemde yaşanan şiddetli *Celali* isyanları sebebiyle vergi sisteminde yaşanan aksaklıklar ve benzeri gerekçelerin hepsi, imparatorluğun takip eden yüz elli yılında çeşitli dönemlerde karşımıza çıkacak olan gelişmelerdir. Tağşîşlerin etkisini bir tarafa bırakarak, 1580'lerden itibaren yükselmeye başlayan fiyat artışlarının sebebini makro ölçekte arayacak olursak ve Amerikan gümüşünün Osmanlı topraklarına akmaya başlamasını bir diğer gerekçe olarak sunacaksak, gümüş akışı devam ettiği hâlde 17. yüzyılın başından itibaren fiyatlardaki artış hızının birden yavaşlamaya başlamasının sebebini de ortaya koymamız gerekir.

tağşîş politikası olmasa da piyasada bulunan akçelerin ağırlığında kayıplar meydana gelir ve sikkelerin kıymetleri azalır. Hatta piyasalarda akçe kullanımı da giderek azalacaktır. Fakat bu gelişmenin arkasındaki dinamikler muhteliftir ve kitabın son kısmında tartışılacaktır.

[3] 1697-1699 yılları arasında 2.5 yıldan kısa bir sürede 1.350.000 üzerinde yeni Osmanlı guruş sikkesi üretilir ki bu miktardaki guruşun akçe karşılığı 160 milyon üzerindendir. Yeni Osmanlı guruşlarıyla birlikte, imparatorlukta sikke/guruş birliği sağlanması younda en önemli adım atılmış olur. Fakat sonrasında guruş darbına bir süre ara verilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda guruş sikkesinin darpında artış yaşanması ve bu sikkenin piyasalara hâkim oluşu için 18. yüzyılın ilk çeyreği beklenecektir. Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Taşra Darphaneleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 29, (2013).

1580 yılından itibaren Kuzey Avrupalı merkantilist aktörler de Akdeniz'e girerek Osmanlı pazarlarını ziyaret etmeye başlamıştır. İmparatorluk ekonomisi, para krizi ve tağşîş pratiklerinin yarattığı sarsıntılarla uğraşırken kendi ülkelerinde üretilen mamulleri imparatorluk pazarlarına taşıyan Avrupalı tüccarların da Osmanlı pazarlarından yüksek miktarda hammadde çekmeye başladıkları görülür. Bu gelişme, Osmanlı şehirlerindeki üretim sektörlerini ciddi anlamda hırpalayacaktır. Bilhassa tekstil sektöründeki üretim kolları, 16. yüzyıl son çeyreğinde başlayan ve sonraki yüzyılın ilk yarısına sarkan kriz döneminde ayakta kalmakta zorlanır. Dolayısıyla bir tarafta fiyat artışları, öbür tarafta Avrupa menşeli malların pazarlarda daha fazla görünmesi ve eşzamanlı olarak Osmanlı pazarlarından yoğun şekilde hammadde çekilmeye başlanması, imparatorluğun zanaat erbabına ciddi darbe vurur. Bu alanlarda toparlanma ancak 17. yüzyıl ortalarında mümkün olacaktır.

Mevcut literatüre dayanarak, kaba hatlarını bu şekilde çizebileceğimiz, 16. yüzyıl sonuna rastlayan ekonomik kriz anlatılarındaki kimi boşluklar ilk bakışta göze çarpar. İlk olarak bu dönemde yaşanan ekonomik kriz, yukarıda vurgulandığı üzere, iki ayaklı şekilde ele alınır. Para krizi ve fiyat artışları müstakil bir çalışma sahası iken, Avrupalı tüccarların imparatorluk pazarlarını yoğun şekilde ziyaret etmeye başlamaları ve üretim sektörleri üzerindeki etkileri genellikle, ticaret odaklı farklı çalışmaların araştırma konusu olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla birbirini doğrudan etkileyen bu iki temel mesele, yani fiyat artışları ve dış ticaretin genişlemesi arasındaki bağlantı üzerinde durulmaz. İkinci olarak, fiyat hareketlerinin uzun dönemli dalgalanmaları göz önüne alındığında, fiyat artış hızının 17. yüzyıldan itibaren ivmesini kaybetmesinin arkasındaki dinamiklerin neler olabileceği konusunda kapsamlı bir açıklamanın eksikliği hissedilir.

Bununla birlikte, bu dönemde yaşanan ekonomik kriz,

fiyat artışları ve para bunalımı üzerine nicelik olarak sınırlı olsa da, nitelik olarak yetkin bir külliyat mevcuttur.[4] Nitekim elinizde tuttuğunuz incelemenin ortaya çıkması, bu öncü çalışmaların açtığı alan sayesinde mümkün olmuştur. Mevcut külliyata ilaveten yakın geçmişte Batı Anadolu'da, Muğla'nın Milas ilçesi sınırları içerisinde kalan bir bölgede keşfedilen ve III. Murad (1574-1595), III. Mehmed (1595-1603) ve I. Ahmed (1603-1617) dönemlerine ait 40 binin üzerinde sikke barındıran Beçin definesi, nümismatik yahut eski ifadeyle meskûkât sahasındaki malumatımızı önemli ölçüde genişleterek, ilgili dönemde merkezî hükümetin uyguladığı para politikaları üzerine bildiklerimizi yeniden değerlendirebileceğimiz bir zemin sunar.[5] Nümismatların önümüze getirdiği yeni bulgular sayesinde mevcut literatürü yeniden gözden geçirerek, para politikaları, fiyat artışları ve ticarileşme süreci arasındaki ilişki üzerine yeni değerlendirmeler yapma imkânı doğar.

[4] Bu tartışmaya yön veren temel çalışmalar için bkz. Halil Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi: 1958), Cemal Kafadar, "When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century", (Basılmamış Doktora Tezi, McGill University, 1986), Cemal Kafadar, "Les Troubles Monétaires De La Fin Du XVIe Siècle Et La Prise De Conscience Ottomane Du Déclin", *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 46, no. 2 (1991): 381-400. Baki Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52, no. 3 (2009): 460–504. Ömer Lütfü Barkan, "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Belleten* 34, no. 136 (1970): 557-607. Şevket Pamuk, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies* 33, no 1 (2001), 69-89. Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

[5] Rahmi Hüseyin Ünal, Friedrich Krinzinger, Michael Alram ve Şule Pfeiffer-Taş, *Der Münzschatz von Beçin*, (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010). Bu çalışma daha sonra Türkçe olarak da yayınlanmıştır: *Beçin Definesi*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016).

Çalışmanın Kapsamı, Analitik Çerçevesi ve Kaynakları

Çalışmamda, yukarıda değindiğim temalar çerçevesinde 16. yüzyıl son çeyreğinde başlayarak 17. yüzyıl ilk yarısına uzanan ekonomik krizin birbiriyle etkileşim içindeki iki belirleyici dinamiği olan parasallaşma ve ticarileşme süreçlerini imparatorluğun içinden geçtiği para krizi bağlamında değerlendirmeye çalışıyorum. Kitabın ana izleğinde imparatorluğu yönetenlerin takip ettikleri para politikaları ve bu politikaların imparatorluk pazarlarında yarattıkları etkiye odaklanıyorum. Bununla birlikte, araştırmamın odak noktasını oluşturan kriz dönemini incelerken, mekânsal ve zamansal ölçekleri, değişken olarak kullanıyorum. Bu yöntem, çalışmamın sınırlarını, ele alınacak temalar özelinde esnetme imkânı sunarken, kronolojik ve coğrafi açıdan katı sınırlandırmaların yaratabileceği sorunların da önüne geçmeyi sağlıyor. Bu metodolojiyi takip ederek, 16. yüzyıl sonunda yaşanan ekonomik krizi tahlil etmek amacıyla bu dönemin öncesini ve sonrasını da kapsayan daha geniş bir çerçeve çiziyorum.

Okurlar, kitabın ilk bölümünü okurken bir ders kitabı okuduğu hissine kapılarak yüzlerini buruşturabilir hatta henüz inceleme kısmına gelmeden ilk sayfalarda kitabı elinden bırakabilir. Ne var ki bazı okurlar için para politikaları üzerine kaleme alınmış bir kitap hâlihazırda "zor takip edilebilen" bir kapsama sahipken, akışı daha da sıkıcı hâle getirme pahasına çalışmama böyle bir bölümle başlamak zorundayım. Nitekim Osmanlı tarihi üzerine çalışan uzman araştırmacılar dahi, para tarihine yahut modern öncesi dönemde para piyasalarının işleyiş mekanizmalarına aşina değillerse, çalışma boyunca tahlil edilecek para krizinin kimi aşamalarında karşımıza çıkan bazı detayları çözümlemekte zorlanabilirler. Bu nedenle, çalışmanın ilk bölümünü kıymetli metallerden darp edilen paraların hüküm sürdüğü, modern öncesi para piyasalarına ilişkin kavram ve dinamikleri açıklamaya ayırıyorum.

Kitabın takip eden bölümlerinde kronolojik sırayı takip

etmeye özen göstermekle birlikte, farklı bölümlerde daha önceki sayfalarda değinilen bazı gelişmeleri hatırlatmaktan da geri durmuyorum. Kitapta, imparatorluğu para krizine sürükleyen gelişmeler ortaya çıkmadan önce, bu sürece giden yolun taşlarının nasıl döşendiğini açıklamak ve ilgili konjonktürü gösterebilmek adına, incelememe daha erken dönemleri dâhil ederek başlıyorum. Kurduğum tarihsel anlatıya ilk olarak, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluk sınırlarının çok hızlı genişlemesinin para piyasaları açısından doğurduğu sıkıntıları tasvir ederek başlıyorum. Devamında, 16. yüzyıl ortalarından itibaren Doğu'ya kaçan gümüşe karşı imparatorluğun verdiği mücadeleyi ve bu mücadelenin bir parçası olarak imparatorluğun iki bölgeli para piyasasına geçişini açıklıyorum.

Kronolojik olarak 16. yüzyıl başından alıp yüzyılın son çeyreğine taşıdığım anlatıda, tarihsel zaman dizimine bir ara vererek, para piyasasının iki bölgeli bir yapıya sahip olmasının ne gibi riskler içerdiğini "Gresham prensibi" bağlamında inceliyorum. Fakat imparatorluğun –en azından bir süre için– bu risklerin yaratacağı sorunlarla karşılaşmadan para piyasalarını nasıl düzenleyebildiğini ortaya koyabilmek adına bu ekonomi prensibinin Osmanlı İmparatorluğu özelinde nasıl değerlendirilmesi gerektiğini tartışıyorum.

Daha sonrasında tarihsel-kronolojik anlatıma geri dönerek yüzyılın son çeyreğinde imparatorluk pazarlarına yüksek miktarlarda gümüş akışının başlamasıyla, imparatorluğun para piyasalarının bu duruma nasıl kırılgan bir yapıda yakalandığını gösteriyorum. Para piyasalarının iki bölgeli yapısının istikrarsızlığa neden olduğunu, ayrıca bu durumun ellerinde gümüş sikkelerle imparatorluk pazarlarını ziyaret etmeye başlayan Avrupalı tüccarları pazarlarda daha rekabetçi kıldığını ortaya koyuyorum. Takip eden bölümlerde, Amerikan gümüşünün tetiklediği ve öngörülmesi çok da mümkün olmayan bu ekonomik krize çare üretmeye çalışan merkezî hükümetin, para istikrarını yeniden sağlamak için başvurduğu bir dizi para politikasını ele alıyorum. 1585 yılında uygulanan

büyük *tağşîş*, 1589 yılında başvurulan sikke tashîhi ve 1600'lü yılların başında yeniden uygulamaya konan tashîh ve tağşîş politikalarının nedenlerini ve sonuçlarını masaya yatırıyorum.

Bu sürecin sonunda, 17. yüzyıl başında uygulanan tağşîş uygulaması ertesinde darp edilen sikkelerin ağırlıklarının yeniden düzenlenerek iki parçalı para piyasası uygulamasından vazgeçildiğini ve imparatorluğun böylece, 17. yüzyılın ilk yıllarında yeniden tek ve bütünleşik bir akçe piyasasına kavuştuğunu öne sürüyorum. Bu tarihten itibaren imparatorlukta parasal istikrarın göreceli olarak yeniden sağlandığını ve bununla ilişkili olarak fiyat artış hızının da ivmesini kaybettiğinin altını çiziyorum. Kitabın son bölümünde ise 17. yüzyıl ilk yarısında Avrasya piyasalarında yaşanan gelişmelerin tahliline girişiyorum. Bu dönem boyunca gümüş hareketlerinin sınırlı da olsa etkilemeye devam ettiği Osmanlı pazarlarının toparlanmaya başlamasının ancak 1640'lı yıllarda, gümüşün altın karşısındaki değerinin tüm Avrasya pazarlarında yakın seviyelerde buluşmasıyla, bir diğer ifadeyle Avrasya para piyasalarının entegrasyonuyla gerçekleştiğini öne sürüyorum.

1520'lerden 1640'lara uzanan zaman dilimini kapsayan araştırmamın analitik yaklaşımını ortaya koyabilmek adına Tolstoy'un başyapıtı *Anna Karenina*'nın açılış cümlesini bu meselelerle ilişkili olarak devşirecek olursam: "Bütün istikrarlı ekonomiler birbirine benzer, ancak her ekonomik krizin kendine özgü dinamikleri vardır." Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılin ilk yarısında tecrübe ettiği ekonomik sarsıntının da imparatorluğun ekonomik altyapısından kaynaklanan ve imparatorluk özelinde para piyasalarının işleyişiyle alakalı dinamiklerin şekillendirdiği özgün sebepleri bulunur. Her ne kadar bu dönemde yaşanan parasal istikrarsızlığın temelinde, küresel ölçekte gözlemlenen gümüş hareketleri yatıyor olsa da bu gümüş hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu bağlamında tetiklediği fay hatlarını oluşturan koşullar tamamen yereldir. Dolayısıyla Avrupa'da hemen hemen aynı dönemde ortaya

çıkan ve *fiyat devrimi* olarak etiketlenen ekonomik dalgalanmalar ile imparatorluk topraklarında gözlenen ekonomik gelişmeler, bize ziyadesiyle farklı hikâyeler anlatır. Osmanlı İmparatorluğu, Asya ve Avrupa para piyasaları arasındaki bir geçiş güzergahı pozisyonundadır. Bu nedenle, küresel gümüş hareketlerinin imparatorluk üzerindeki etkisini incelerken, imparatorluğun yerel para piyasalarının dinamiklerinin yanı sıra Asya ve Avrupa piyasalarındaki gelişmeleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla, çalışmanın odak noktası imparatorluğun para politikaları olsa da Avrupa ve Asya para piyasalarındaki gelişmelere de ilgili kısımlarda yer veriyorum.

Bu anlatıyı kurarken farklı kaynak türlerine başvuruyorum. Bu sayede kurduğum anlatıyı çeşitli veri kaynaklarından doğrulamaya çalışıyorum. İkincil literatür dışında, başvurduğum kaynakları kabaca üç gruba ayırabilirim. Osmanlı devlet arşivlerinde bulunan, imparatorluk bürokrasisinin ürettiği belgeler, Osmanlı müelliflerinin elinden çıkan döneme ait tarih anlatıları ve nümismatların önümüze getirdikleri nümismatik bulgular bize para politikaları hakkında farklı türde bilgiler sağlıyor. Para krizinin muhtelif veçhelerini ele alırken çeşitli kaynak türlerinden edindiğim tüm bu malumatı ekonomi prensiplerini göz önünde tutarak birbiriyle bağdaştırmaya çalışıyorum.

Birinci Bölüm
Modern Öncesi Dünyada Çift Metalli (Bimetalik) Piyasalar ve Para Politikaları

Erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî hükümetlerin iktisadi yaklaşımlarını ve bilhassa takip edilen para politikalarını tahlil etmeye girişen tarihçilerin karşılaştıkları belli başlı sorunlar vardır. Bunlardan ilki, Osmanlı para piyasaları üzerinde karar alıcı konumda bulunan bürokrat ve devlet adamlarına ait, aldıkları kararları hangi saiklerle aldıklarını açıklayan kişisel kayıtların çok fazla bulunmamasıdır. Bu durumda tarihçiler, dönemin para politikalarını ortaya çıkarabilmek adına, birbirinden farklı kaynakları bir araya getirerek bir anlatı inşa etme yoluna giderler. Bu kaynaklar çok kaba hatlarıyla üçe ayrılabilir: ilk olarak Osmanlı bürokrasinin ürettiği kanunnameler, darphane kayıtları ve benzer resmî dokümanlar; ikinci olarak, çalışılan dönemde darp edilen sikkelerin nümismatlar tarafından incelenmesiyle ulaşılan bulgular ve son olarak, Osmanlı ulemasının hazırladığı eserlerde, dönemin ekonomisi üzerine paylaştıkları gözlem, tespit ve yorumlar.

Osmanlı merkezî hükümetinin para politikalarını çözümlemeye çalışan araştırmacı, bu alternatif kaynakları bir araya getirdiğinde ise karşısına çözülmeyi bekleyen iki mesele daha çıkar. İlki, erken dönemlere gidildikçe bu kaynakların çeşitliliği kaçınılmaz olarak azalır, dönemin para politikalarının bilinmezleri artar ve yoruma açık boşluklar çoğalır. Bir diğer sorun ise aynı döneme ait çeşitli kaynak türlerinden ulaşılan referansların zaman zaman birbiriyle çelişmesidir. Dolayısıyla alana dışarıdan bakan gözler için Osmanlı para tarihi ve

imparatorluğun para politikaları, göstergelere ve nümismatik bulgulara dayalı, görece yoruma kapalı bir araştırma sahası olarak algılanabilirse de her yeni keşif ve bulgu, alan üzerine yapılan değerlendirmelerin gözden geçirilmesini zorunlu kılar. Örneğin yakın dönemde keşfedilen ve 16. yüzyıl sonuna ait binlerce sikke barındıran Beçin definesinin keşfi ve bu keşfin beraberinde önümüze konan yeni bulgular da imparatorluğun 16. yüzyıl sonu para politikaları üzerine bilgilerimizi tazeler.[1] Bu bulgular, sonraki bölümlerde tartışılacak olan alternatif kaynaklarla birlikte değerlendirildiğinde, definenin keşfinin dönemin ekonomik gelişmelerini bağlamına oturtmamız açısından önemi daha da artar.

Bununla birlikte nümismatların önümüze koyduğu yeni bulguları uygun zeminde değerlendirebilmek, ancak 16. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan parasal istikrarsızlığın, kriz öncesi döneme uzanan kökenlerini de göz önüne almakla mümkündür. Dolayısıyla meseleyi bir bağlama oturtmak ve süreci daha iyi tahlil edebilmek adına araştırmanın kapsamını kriz öncesi dönemi de içine alacak şekilde genişletmek gerekir. Kitap boyunca incelenecek para politikalarını kavrayabilmek ve bu tartışmaları tüm nüanslarıyla ortaya koyabilmek adına, kıymetli metallerin darphanelerde sikke olarak darp edildiği modern öncesi dönemlerde para piyasalarının dinamiklerini belirleyen kimi pratikleri ve kavramları tanımlamak mühimdir.

Sikke, altın yahut gümüş gibi değerli madenlerden darp edilen, ağırlığı ve ayarı darphanenin kurulu olduğu topraklardaki merkezî otorite tarafından belirlenen paradır. Darp edilen sikkenin üzerinde dönemin hükümdarının ismi, bazı dönemler ve kimi coğrafyalarda isminin yanı sıra hükümdarın resmi bulunur. Ayrıca pek çok sikkenin üzerinde sikkenin

[1] Beçin definesi üzerine elde edilen bulguların özetlendiği makale için bkz. Şule Pfeiffer-Taş ve Nikolaus Schindel, "The Beçin Coin Hoard and Ottoman Monetary History in the Late 16th/Early 17th Century," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 56, no. 4-5 (2013), 653-71

basıldığı darphanenin ismi de yer alır. Eski paralar üzerinden edindiğimiz tüm bu bulgular, araştırmacılara para ve ekonomi tarihi çalışmaları açısından çok kıymetli veriler sağlar.

Madenlerden çıkarılan kıymetli metaller, merkezî hükümete bağlı darphanelerde sikkeye çevrilir. Bununla birlikte elinde külçe şeklinde altın veya gümüş bulunan herkes, elindeki bu kıymetli metalleri bireysel olarak da darphanelere getirip sikke alabilir. Külçe olarak darphaneye gelen bu metaller saflıklarına bakılarak eritilir ve kanunnamelerde belirtilen kurallara uygun olarak sikke kesimi yapılır. Farklı ülkelerin darphanelerinde basılan altın ve gümüş sikkeler de yine benzer şekilde, darphanelere taşınarak ilgili darphanenin bulunduğu ülkenin sikkeleriyle takas edilebilir.

Elbette, bu operasyonun bir bedeli vardır ve bu takas/darp işlemi karşılığında darphaneye bir ödeme yapılması gerekir. Sikke darbı karşılığında ödenen ve ekonomi kitaplarında *senyoraj* olarak isimlendirilen bu ödeme tutarını belirleyen üç bileşen mevcuttur. Bunlar, darp işleminin operasyonel maliyeti, bu maliyet üzerine eklenen ve merkezî hazineye gönderilecek olan vergi miktarı ve son olarak, eğer bu darphaneler doğrudan merkezî otorite tarafından yönetilmiyor ve işletim hakkı bir bedel karşılığında aracıya bırakılıyorsa, darphaneyi işletenin yahut Osmanlı İmparatorluğu özelinde darphane mukataasını işletme hakkını elinde bulunduran mültezimin kazancıdır.[2] Bu üç bileşenden oluşan senyoraj oranı, dönemsel ve bölgesel olarak değişiklik gösterse de erken modern dönemde genel olarak darp edilen para miktarının %10'unun altında kalır. Örneğin bu oran, 14. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında İngiltere için, istisnai kısa dönemler haricinde %5'in altındadır. Fransa'da biraz daha yüksek oranlarda olmasına karşın yine de %10'nun altında seyreder.[3] Senyoraj oranları, eski dünyanın diğer bölgelerinde

[2] John F. Chown, *A History of Money From AD 800*, (New York: Routledge, 1994), 9-10.

[3] Angela Redish, *Bimetallism: An Economic and Historical Analysis*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 52-53.

de benzer oranlardadır. Örneğin Babür İmparatorluğu'nda da gümüş ve altın sikkeler için yakın oranlar söz konusudur ve bu oran %6 ila %8 arasında değişir.[4]

Osmanlı İmparatorluğu bağlamında konuşacak olursak, darphanelerin operasyonları merkezî hükümet tarafından doğrudan atanan *emin* tarafından yürütülebildiği gibi, bu iş belli bir bedel karşılığında *mültezim*lere de bırakılabilir.[5] Mültezime verilecek olan darphaneler kimi zaman tek, kimi zaman birden fazla darphanenin bir araya getirilmesiyle *mukataa* olarak tanımlanır ve bu mukataalar açık artırma usulüyle satışa çıkarılır.[6] Bazı durumlarda darphanelerin yakınlarında bulunan değerli metal madenlerinin de darphanelere eklenerek, tüm bu işletmelerin tek bir mukataa olarak ilan edildiği de görülür.[7] Açık artırmaya çıkarılan bu mukataalar için hazineye yıllık en yüksek ödemeyi yapmayı taahhüt eden kimse, mukataanın işletim hakkını alarak bu darphaneyi yahut darphaneleri belli süreler için işletir.

Darphanelerinde altın ve gümüş sikkelerin basıldığı çift metalli para düzenlerinde, karar alıcı konumunda bulunanlar, para piyasalarını düzenleyebilmek adına sınırlı sayıda enstrümana sahiptir. Bu araçlardan en önemlisi elbette, kanun koyucu olarak sikkelerin ağırlığını ve veznini belirlemektir. Bu sayede farklı darphanelerde basılan sikkelerin imparatorluk genelinde kontrolü sağlanır.

Hükümetler tarafından para piyasalarını düzenlemek adına

[4] Marie H. Martin, "The Reforms of the Sixteenth Century and Akbar's Administration: Metrological and Monetary Considerations", *The Imperial Monetary System of Mughal India*, ed. John F. Richards, (Oxford: Oxford University Press: 1987), 90-91.

[5] Halil Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 247-48.

[6] Halil Sahillioğlu, "Bir mültezimi zimem defterine göre XV. yüzyıl sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1963), 145-216.

[7] Bilgehan Pamuk, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, (2010), 167-184

başvurulan bir diğer önemli araç da altın ve gümüş sikkelerinin birbirleri karşısındaki denkliğini, yani ilgili para piyasasındaki resmî altın-gümüş paritesini belirlemektir. Örneğin hayalî bir ülkedeki merkezî otorite, darphanelerinde üretilecek altın sikkelerin 5 gram altın, gümüş sikkelerin de 1 gram gümüş içerdiğini koyduğu kanunlarla ilan etmiş olsun. Yine kanun koyucu tarafından 1 altın sikkenin 100 gümüş sikkeye eşit olduğu duyurulur ve hazine için toplanacak vergilerin de bu değerlendirme esasına göre yapılacağı ilan edilirse, o ülkenin toprakları içerisinde 1 altın sikke yani 5 gram altın, resmî olarak 100 gümüş sikkeye, yani 100 gram gümüşe eşit sayıldığı için altın-gümüş oranı 1:20 şeklinde olacaktır. Bu elbette merkezî hükümetin ilan ettiği değerlemedir ve serbest piyasada altının gümüş karşılığı farklı dönemlerde muhtelif yerel ve bölgesel piyasalarda arz ve talebe göre değişiklik gösterebilir. Fakat devlet hazinesine alınacak paranın değerlemesi resmî olarak ilan edilen oranlara göre yapıldığı için, altın-gümüş oranının ilanı, merkezî hükümetin politika aracı olarak etkili bir enstrümandır.

Altın-gümüş oranları para piyasaları açısından kritik önemdedir çünkü bu değerli metaller, modern öncesi dönemlerde sadece alışverişte kullanılan bir takas aracı olarak değil, aynı zamanda tüccarlar eliyle ticareti yapılan bir meta olarak da el değiştirir. Ortaya çıkan olası arbitraj fırsatlarından kazanç elde etmek isteyen tüccarlar, altın-gümüş oranları arasında makasın açık olduğu farklı para piyasaları arasında, bu kıymetli metallerin ticaretini yapabilir. Yukarıdaki örnekten devam edecek olursak ilgili ülkede altın-gümüş oranı 1:20 iken, bu ülkeye komşu bir başka piyasada bu oranın 1:15 oranında olduğunu farz edelim. Tüccarlar karşılaştırdığımız pariteler açısından gümüşün altın karşısında nisbî olarak daha az kıymette olduğu 1:20 oranının ilan edildiği bölgeden, gümüşe daha fazla paha biçilen 1:15 oranına sahip bölgeye ticaret amacıyla giderken yanlarında gümüş götürmeyi tercih edeceklerdir. Ticari ilişkilerinde yapacakları ödemeleri gümüşle yapmalarının yanı sıra ziyaret ettikleri pazarlarda ellerindeki gümüşü altına çevirerek,

ülkelerine döndükleri takdirde, bu sikke ticaretinden de arbitraj sayesinde %30'a yakın kâr elde edebilirler.

Şöyle ki tacirimiz altın-gümüş oranının 1:20 olduğu piyasadan, 1:15 olduğu piyasaya 60 gram gümüş götürsün. Bu miktarda gümüş ile kendi ülkesinde 3 gram altın alınabilir. Ticaret yaptığı coğrafyada ise 60 gram gümüşü 4 gram altına çevirerek ülkesine geri dönme şansına sahiptir. Senyoraj ve ulaşım masrafları düşüldüğünde dahi tüccar bu operasyonu sonrası ciddi bir kâr elde etmiş olur. Tüccarlar, sadece kıymetli metal ticaretinden değil, getirip götürdükleri malların alışverişinde de bu arbitraj fırsatı sayesinde daha fazla kâr ederek, ziyaret ettikleri piyasalarda daha rekabetçi konuma sahip olacaklardır.

Elbette, serbest piyasadaki işlemlerde kabul gören altın gümüş oranları, arz ve talebe göre merkezî hükümetin belirlediği oranlardan farklılık gösterecek ve bölgeler arasında yoğun bir kıymetli maden akışının gerçekleşmesi durumunda bu oranlar, bir süre sonra birbirine yaklaşacaktır. Bu durumda, merkezî hükümetlerin de piyasadaki gelişmeleri göz önüne alarak hamle yapması ve para piyasalarına yönelik kararlarını revize etmesi gerekebilir. Bununla birlikte, genel itibariyle hükümdarların egemen oldukları topraklarda ilan ettikleri altın-gümüş oranları, kıymetli metallerin akış yönünü ve ticaretin dinamiklerini belirleyen temel unsurlardandır. Bu sebeple modern dönem öncesinde merkezî yönetimler, takip ettikleri para politikaları çerçevesinde altın ve gümüş sikkelerin karşılıklarının değiştiğini duyurarak piyasaya müdahalede bulunma stratejisini takip edebilirler.

Para politikalarını belirlemede kullanılan araçlardan diğerleri ise tashîh ve tağşîş uygulamalarıdır. Belli bir ülke toprakları içinde uzun süre tedavülde olan sikkeler zamanla yıpranır ve aşınır. Bu durumda sikkelerin ağırlıklarında, dolayısıyla içerdikleri altın yahut gümüş miktarlarında azalmalar görülebilir. Aynı zamanda piyasadaki sikkeleri kırparak yahut delerek bu faaliyetten kazanç elde etmeye çalışan

kalpazanlar da olabilir. Bu durumda, uzun süre tedavülde kalan paraların istikrarı bozulur ve kısmi fiyat dalgalanmaları ortaya çıkar. Yine yukarıdaki örnek üzerinden devam edecek olursak tedavüldeki 1 gramlık gümüş sikkelerin bir süre sonra aşınma, yıpranma yahut kırpılma neticesinde ağırlıkları azalır ve içerdikleri gümüş miktarı, misalen ortalama 0,9 grama düşebilir. Fakat bu sikkeler hükümet tarafından daha önce ilan edilen nominal değerinde kabul edildiği sürece, piyasada tedavüle devam eder. Eğer bir şekilde içerdiği gümüş miktarı azalmış olan bu sikkelerin piyasadaki yoğunluğu artarsa ve bu sikkeler, tedavüldeki paralar arasında daha sık görünmeye başlarsa piyasa aktörleri bu durumda kendi aksiyonlarını alır.

Daha önce 10 gümüş sikkesine, yukarıdaki örneğimizden hareketle 10 gram gümüşe, satılan bir malın satıcısı, eğer bu yıpranmış paraları kabul etmeye devam ederse, ağırlığı azalmış bu paralarla yapılan ödeme neticesinde malını 9 gram gümüşe satmış olacaktır. Satıcı, kendisini bu durumdan korumak için malın fiyatına yaklaşık %10-%11 oranında bir artış yapmak zorunda kalır ve bu yıpranmış paralarla yapılan ödemelerde artık 11 gümüş sikke (yani 9,9 gram gümüş) istemeye başlar. Süreç içinde piyasanın genelinde verilecek zincirleme reaksiyon sonucunda fiyatlar doğal olarak artar ve enflasyon ortaya çıkar. Aynı zamanda, bu gümüş içeriği azalmış sikkelerin nominal değerleri resmî olarak sabit olduğu için vergi ödemeleri üzerinden merkezî hazineye giren bu sikkeler, bir süre sonra devlet hazinesinin de reelde zarara uğramasına neden olacaktır. Hükümetler bu durumun önüne geçmek için belli aralıklarla paraları darphanelere çekerek sikkeleri yenileme daha doğru bir ifadeyle yeniden darp etme yoluna gider. Bu amaçla sikkeyi yenileme ve düzenleme, Osmanlı kaynaklarında geçen şekliyle ifade edecek olursak tecdid-i sikke yahut tashîh-i sikke, tercih edilebileceği gibi sikkenin ayarını düşürerek, bir diğer ifadeyle tağşîş uygulayarak da paraların darphanelere yönlendirilmesi sağlanabilir.

Tağşîş, sadece sikkelerin yenilenmesi amacıyla başvuru-

lan bir yöntem değildir. Piyasada kıymetli maden stokunda görülen kıtlıklara çare olması niyetiyle de tağşîş yoluna gidilmesi olasıdır. Tağşîş uygulamasıyla piyasadaki sikke miktarı artırılır. Örneğin daha önce eldeki 10 gram gümüşün darp edilmesiyle 10 sikke üretilirken, tağşîş kararı sonrası sikkelerin 0,5 grama düşürülmesi neticesinde, aynı miktarda gümüşten 20 sikke basılabilir ve gümüş kıtlığından kaynaklanan para sıkıntısına bu yolla çözüm getirme girişimi denenebilir.

Hükümetler, bu parasal sıkıntıların yanı sıra yaşanabilecek mali zorlukları bir süre için hafifletmek adına da tağşîş uygulamasına başvurabilir. Yapılacak harcama ve ödemeler karşısında herhangi bir sebeple hazine gelirlerinin yetersiz kalması ve rezervlerin daralması mali krize dönüşebilir. Tağşîş uygulaması, kısa süre için de olsa mali krizleri öteleyerek merkezî hükümetlere zaman kazandırır. Örnekteki oranda yapılan bir tağşîşle hazinedeki sikke mevcudu iki katına çıkar. Böylece ödemeler, bu yolla bir süre daha sürdürülebilir olacaktır. Bir tağşîş uygulaması sonrası piyasadaki sikkelerin yüksek miktarlarda darphanelere yönlendirilmesi sayesinde darphanelerin işlerliği de artar ve bu operasyonların artışıyla darphane işletmeleri üzerinden hazineye ödenen vergilerde de artış görülür. Bu da hazine girdileri açısından kazanç hanesine yazar.[8] Fakat bu elbette, sadece geçici bir rahatlama sağlayacak, bir süre sonra tüm fiyatların ve devamında buna eşlik eden ücretlerin yakın oranlarda artmasıyla benzer mali zorluklar geri gelecektir. Ayrıca tağşîş uygulamaları karşısında oluşabilecek toplumsal ve siyasi tepkileri de hatırda tutmak gerekir.

Bu noktada, tağşîş meselesini kapatmadan önce, bu uygu-

[8] Tağşîş uygulamalarının para politikaları ve mali politikalarla ilişkisi üzerine süregiden tartışma için bkz. John Munro, "Coinage Debasements in Burgundian Flanders, 1384-1482: Monetary or Fiscal policies?", D. Nicholas, B.S. Bachrach, ve J. M. Murray (ed.), *Comparative Perspectives on History and Historians: Essays in Memory of Bryce Lyon*, (Kalamazoo: Western Michigan University, 2012), 314-60.

lamayla alakalı bir nüansı açıklamak, çalışmanın devamında incelenecek para politikaları üzerine yürütülecek tartışmalar açısından önemlidir. İktisat tarihi üzerine mevcut literatürde tağşîş (ing. *debasement*) ve *devalüasyon* (ing. *devaluation*) kavramlarının, paranın değerini düşürme pratiğini açıklarken çoğu yerde birbirinin yerine kullanılıyor oluşu, modern öncesi para piyasalarına ait kavramlara aşina olmayanlar için kafa karışıklığı yaratabilir. Literatürde referans verilen tağşîş uygulamalarında söz konusu olan, genellikle gümüş sikkelerin içeriğindeki gümüş miktarının azaltılarak bu sikkelerin değerinin düşürülmesidir. Fakat bu pratik sırasında, merkezî hükümet altın-gümüş oranlarında bir değişikliğe gitme tasarrufunda bulunmazsa, kıymetli bir metal olarak gümüşün, altın karşısında değeri değişmez. Bir diğer ifadeyle gümüş, altın karşısında devalüe olmaz. Bu detayı açıklamak için daha önce kullandığımız basit örneğe dönelim.

Hayalî ülkemizin darphanelerinde üretilen ve 5 gram altın içeren 1 altın sikke, resmî olarak 1 gram gümüş içeren sikkelerden 100 sikkeye eşit sayılır ve bu durumda altın-gümüş oranı 1:20 şeklinde ilan edilir. Çeşitli nedenlerle gümüş sikkelerde tağşîş yoluna gidilir ve sikkelerin içinde gümüş miktarı 1 gramdan 0,5 grama düşürülür. Eğer hükümet, tağşîş sonrası 1 altın sikkenin (5 gram altının) 200 gümüş sikkeye eşit olduğunu ilan ederse, 0,5 gram gümüş içeren 200 sikke toplamda yine 100 gram gümüş içereceği için altın-gümüş oranı değişmez ve 1:20 olarak kalır. Bu durumda, daha önce 1 gümüş sikkeye alınan mal yahut hizmet, tağşîşten bir süre sonra 2 gümüş sikkeye alınacağı için gümüş sikke değer kaybeder fakat gümüşün kıymetli metal olarak altın karşısında değeri değişmez.

Merkezî hükümetler tağşîş sonrası altın sikke ile gümüş sikke arasındaki değerlemeyi tağşîş oranına uygun şekilde gerçekleştirdiği takdirde altın gümüş oranları sabit kalacak ve gümüş, altın karşısında devalüe olmayacaktır. Fakat altın ile gümüş arasındaki bu değerlemenin tağşîşle aynı oranda gerçekleşmediği durumlarda, ki 16. yüzyılda hem Osmanlı

hükümeti hem Safeviler zaman zaman bu politika aracına başvuracaktır, para piyasalarında merkezî hükümet tarafından ilan edilen resmî altın-gümüş paritesinin değişmesi söz konusudur. Dolayısıyla tağşîş oranı ile altın-gümüş değerlemesi arasında bir uyumsuzluk olması durumunda gümüşün, altın karşısında devalüe yahut revalüe olması mümkündür.

Modern öncesi dönemlerde kıymetli metallerden üretilen sikkelere dayanan ekonomiler için merkezî hükümetin elinde para politikalarını düzenlemeye yarayan politika araçları bunlarla sınırlıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda karar alıcı konumundakiler para piyasalarına müdahale etmek durumunda kaldıklarında, ele aldığımız dönemde de görüleceği üzere, zaman zaman bu enstrümanları kullanır. Fakat bu araçlarla yürütülen para politikaları, piyasalarla uyumlu olmadığı durumlarda arzu edilen sonucu getirmez ve merkezî hükümeti yeni kararlar almaya zorlar. Buradan hareketle, çalışma boyunca incelenecek para krizi, merkezî hükümetin para politikalarıyla ilgili aldığı kararlar ve piyasaların bu kararlara verdiği reaksiyon üzerinden tahlil edilecektir.

Dolayısıyla, takip eden bölümlerde imparatorluğun içinden geçtiği parasal krizi ve fiyat artışlarını ele alırken, geniş imparatorluk coğrafyasının muhtelif köşelerinde görülen isyan, kuraklık, kıtlık gibi sebeplerden kaynaklanan olası yerel ve dönemsel fiyat dalgalanmalarının yahut savaş alanlarına yakın serhad bölgelerinde yaşanan ekonomik sıkıntıların peşine düşmüyorum. Daha ziyade, imparatorluk merkezinde karar alıcı olarak bulunanların, payitahttan baktıklarında imparatorluğun genelini ilgilendiren parasal sorunları nasıl gördükleri ve bu sorunlara hangi araçlarla yaklaştıklarını irdeliyorum. Bu noktada merkeze iletilen şikâyetleri, arzları, bu konularda verilen hükümleri, hazineye alınan paraların kompozisyonlarını, darphanelerden merkeze aktarılan malumatı ve benzeri kaynaklardan derlenen verilerleri nümismatik bulgular ile birlikte değerlendirilerek merkezî otoritenin yürütmeye çalıştığı para politikalarını ortaya çıkarmaya çalışıyorum.

İkinci Bölüm
15 ve 16. Yüzyıllarda İmparatorlukta Para Darbı ve Doğu'ya Gümüş Akışı

Osmanlı İmparatorluğu'nun iki metalli para piyasasına geçişi ve para piyasaları açısından Doğu Akdeniz'de önemli bir aktör olarak ortaya çıkışı 15. yüzyılın ikinci yarısına, II. Mehmed'in (1451-1481) saltanatına rastlar. 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun para piyasalarını ilgilendiren ilk önemli gelişme, Balkanlarda bulunan zengin gümüş madenlerinin II. Mehmed hükümdarlığında imparatorluk tarafından ele geçirilmesidir. Tam da bu süreçte, 15. yüzyıl ortalarında, Avrupa pazarlarında ciddi bir gümüş kıtlığı ve para krizi yaşandığı göz önüne alınırsa, bu madenlerin önemi daha iyi anlaşılır.

Geç Ortaçağ Avrupa'sında 14 ve 15. yüzyıllar boyunca kimi dönemlerde ciddi anlamda gümüş sıkıntısı çekilir ve bu gümüş darlığı özellikle 15. yüzyıl ortalarında, 1430'lardan 1460'lara uzanan dönemde zirveye ulaşır.[1] Bu darlığın sebeplerinden biri, Avrupa'daki gümüş madenlerinde rezervlerin daralmasına bağlı olarak, çıkarılan gümüş miktarında yaşanan düşüş; bir diğer önemli sebebi ise Avrupa ülkelerinin doğu pazarlarından aldıkları ürünlere karşılık satabildiği ürünlerin sınırlı oluşudur. Ortaya çıkan ticaret açığı nedeniyle aradaki

[1] Peter Spufford, *Money and Its Use in Medieval Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 339-362. John Day, "The Great Bullion Famine of the Fifteenth Century", *Past & Present*, No. 79 (Mayıs, 1978), 3-54. H. A. Miskimin, "Monetary Movements and Market structure: Forces for Contraction in Fourteenth and Fifteenth-century England", *Journal of Economic History* 24 (1964): 470-90; J. Munro, *Bullion Flows and Monetary Policies in England and the Low Countries, 1300-1500* (Aldershot: Ashgate, 1992)

fark gümüşle kapatılır ve doğu pazarlarına akan gümüşün miktarı zaman içinde artar.[2]

Avrupa'da ciddi gümüş sıkıntısının yaşandığı bu dönemde, İtalyan şehir devletlerinde ve bilhassa Venedik'te, benzer ölçekte bir gümüş darlığı gözlenmez. Bunda en büyük etken, Bosna ve Sırbistan'da bulunan zengin maden yataklarından çıkarılan gümüşün Dubrovnik üzerinden İtalya'ya akmasıdır.[3] Bu bölge, 15. yüzyılın ilk yarısı için Avrupa'da üretimi en yüksek gümüş madenlerine sahiptir ve bu bölgeden o dönemde, tahmini hesaplara göre yıllık ortalama 10 ton gümüş çıkarılmaktadır. Söz konusu miktarlarda bir üretim, bu dönemde tüm Avrupa'da çıkarılan gümüşün yaklaşık %10'luk kısmının Bosna ve Sırbistan'da bulunan bu madenlerde çıkarıldığı anlamına gelir.[4]

II. Murad (1421-1451) ve II. Mehmed'in (1451-1481) saltanatları sırasında, imparatorluk topraklarının Balkanlara doğru genişlemesiyle Bosna ve Sırbistan'daki tüm bu zengin maden yatakları yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılır.[5] 1459 yılına gelindiğinde, bölgedeki madenlerin

[2] R. S. Lopez, H. Miskimin, "*The Economic Depression of the Renaissance*", *Economic History Review*, 14, (1962), 408-426. J. H. Munro, "South German Silver, European Textiles, and Venetian Trade with the Levant and Ottoman Empire, c. 1370 to c. 1720: A Non-mercantilist Approach to the Balance of Payments Problem", *Relazione economiche tra Europea e mondo islamico, seccoli XII- XVII*, ed. Simonetta Cavaciocchi, (Florence: Le Monnier, 2006), 925. S. Lopez, H. A. Miskimin, A.L. Udovitch, *England to Egypt, 1350-1500: Long-Term Trends and Long-Distance Trade, Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M.A. Cook, (London: Oxford University Press, 1970) 126-128.

[3] Desanka Kovacevic, "Les mines d'or et d'argent en Serbie et Bosnie medievales", *Annales*, ESC, 15/II (1960), 248-58.

[4] Boško Bojović, "Entre Venise Et L'Empire Ottoman, Les Métaux Précieux Des Balkans (XVe-XVIe Siècle)", *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 60, no. 6 (2005), 1277-1297.

[5] Zengin madenlerin yanı sıra bu seferler sırasında fethedilen hisarlarda ele geçirilen gümüşün bolluğu da dönemin vakanüvisleri tarafından kayda geçirilir: "Beşinci günde hisar feth olundı. Vılkoglı'nun mübalağa gümişin buldılar hisarda. Padişahun hazinesine getürdiler..." Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osman*, haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç, (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007), 125.

tamamı Osmanlı İmparatorluğu kontrolüne geçmiş durumdadır. Bu madenlerin yakınlarına darphaneler kurulur ve bu darphanelerde kesilecek gümüş sikkeleriyle ilgili kanunnameler hazırlanır.[6] Bu dönemde, akçe istikrarını oturtmaya çalışan imparatorlukta altın sikke darbına henüz girişilmemiştir. II. Mehmed döneminde imparatorluk topraklarının hızlı şekilde genişlemesiyle, imparatorluğa yeni katılan coğrafyaların para piyasalarının imparatorluğun mevcut para sistemine eklemlenmesi öncelikli meseledir. Nitekim imparatorluk genelinde Osmanlı akçesinin, bir diğer ismiyle Osmanî akçenin, istikrarını oturtmak için bu dönemde sık sık tağşîş ve tecdid uygulamalarına başvurulur.[7]

Öbür taraftan Venedik, 15. yüzyılda ticari rakiplerinin önüne geçerek Akdeniz ticareti üzerinde hegemonya kurmuş durumdadır.[8] Bu dönemde Venedik altın dukası yahut Osmanlıların verdiği isimle *Efrenciye* de Doğu Akdeniz pazarlarında en çok kullanılan altın sikke olarak karşımıza çıkar. Bu yüzyılda Akdeniz'de işleyen uzun mesafe ticaretinin karşı ayağında ise Memlükler bulunur. Doğu ticaretinin Akdeniz'e açılan limanlarını kontrol eden Memlükler de bu yüzyılda, Venedik dukasıyla aynı ağırlıkta olan ve *Eşrefi* ismiyle anılan altın sikkeler darp etmektedir. II. Mehmed saltanatının ilk yarısına denk düşen 1450'lerden 1470'lere uzanan dönemde Memlük pazarlarında altın gümüş oranları 1:10.3 seviyelerindedir.[9] Bu dönemde Osmanlı pazarları için tespit edilen

[6] *Kanûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî: II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait yasaknâme ve kânunnâmeler*, ed. Robert Anhegger- Halil İnalcık, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).

[7] Fatih döneminde başvurulan tecdid ve tağşîş uygulamalarıyla ilgili olarak bkz. Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğunda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, (1987), 274-280.

[8] Eliyahu Ashtor, "The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism?", *Journal of European Economic History* III. (1974), 5-53.

[9] Memlük idaresi altında bulunan Mısır'daki oranlar için bkz. Jere L. Bacharach, "Monetary movements in Medieval Egypt, 1171-1517", *Precious Metals in the Later Medieval Early Modern Worlds*, ed. John F. Richards, (Durham: Carolina Academic Press,1983), 180.

altın-gümüş oranı da 1:10.3 ila 1:10.4 düzeyinde seyreder. Dolayısıyla kıymetli maden akışı üzerinde tesiri olacak bir arbitraj farkı söz konusu değildir.[10] Aynı dönemde Avrupa piyasalarında ise bu oranlar 1:11'in biraz üzerinde bulunmaktadır. Fakat bu sınırlı fark, tüccarlara ciddi bir arbitraj fırsatı sunmaz.[11] Netice itibarıyla II. Mehmed döneminde imparatorluğun para piyasaları, doğu Akdeniz dünyasına uyumlu şekilde işliyor gözükür.

15. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Osmanlı para piyasalarını ilgilendiren önemli bir eşik aşılır. İmparatorluk, Venedik dukası ve Memlük eşrefisinin karşısına kendi altın sikkesi olan sultaniyle çıkar. İmparatorluk darphanelerinde, Venedik dukası ve Memlük eşrefisiyle aynı ağırlık ve saflıktaki Osmanlı altın sikkelerinin darbına 1477-78 yılında başlanır.[12] Bu girişim iki açıdan mühimdir. Doğu Akdeniz pazarlarında dolaşımda olan altın sikkeler ile aynı standarda sahip bir Osmanlı altın sikkesinin darbı, imparatorluğun Akdeniz para piyasalarında başat aktörlerden biri olması yönünde atılan ciddi bir adımdır. İkinci olarak, imparatorluk bu tarihten itibaren darphanelerinde hem altın hem gümüş akçelerin kesildiği, çift metalli (*bimetalik*) , eski tabirle çift mikyaslı para piyasasına kavuşur.

Bu politikanın yansımalarını, hazinede bulunan paraların kompozisyonundaki değişimlerden yakalamak mümkündür. Sultani sikkelerinin darbına girişilmesinin hemen ertesinde, 1481 yılında iç hazinede mevcut paraların yaklaşık %30'luk kısmını altın sikkeler oluşturmaktadır. Bu altın sikkelerin %70,4'ü Efrenciye, yani Venedik dukası, %13,6'sı Memlük

[10] Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Monetary History*, 46.

[11] Avrupa piyasalarında bu dönemde tespit edilen altın-gümüş oranları için, John Munro, "South German Silver, European Textiles, and Venetian Trade with the Levant and Ottoman Empire, c. 1370 to c. 1720: A Non-mercantilist Approach to the Balance of Payments Problem" *Relazione economiche tra Europea e mondo islamico, seccoli XII – XVII*, ed. Simonetta Cavaciocchi, (Florence: Le Monnier, 2006), 926-8.

[12] Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 59-66.

*Eşrefi*si iken tedavüle yeni giren Osmanlı Sultani sikkelerinin oranı %6,6 düzeyindedir. Bu sikkeler dışında hazinede *Engürüssiye* olarak anılan Macar altınlarının da toplam içinde %2,8 gibi düşük bir oranda kendine yer bulduğu görülür. Fakat sultani sikkelerinin, hazineye alınan altın sikkeler içindeki payı kısa süre sonra, II. Bayezid (1481-1512) döneminde yapılan sayımlarda %30'a yaklaşır. 16. yüzyılın ilk çeyreği geçilirken ise Osmanlı darphanelerinde kesilen sultaniler, hazinede bulunan altın paraların ekseriyetini oluşturan sikkeler olacaktır.[13] Hazineye alınan bu sikkelerin ağırlıklı olarak imparatorluk genelinde toplanan vergilerden oluştuğu düşünüldüğünde, aradan geçen yaklaşık yarım yüzyıl içinde imparatorluğun para piyasalarında dolaşımda olan altın sikkelerin yavaş yavaş Osmanlı darphanelerinde kesilen sultaniye kaydığı anlaşılır.

Bunun yanı sıra 15. yüzyılın son çeyreğinde, imparatorluğun para piyasaları Osmanlı altın sikkesi olan sultaniyle tanışırken, gümüş akçeler için de istikrar sağlandığı söylenebilir. İmparatorluğun para sisteminin bimetalik yapıya kavuşmasından sonra 1481 ve 1491 yıllarında Osmanî akçelere düşük oranlarda iki tağşîş daha uygulanır. Ancak 1491 yılından itibaren imparatorluğun para piyasalarında akçe istikrarı kalıcı olarak sağlanacak ve 1566 yılına kadar tağşîş pratiğine tekrar başvurulmayacaktır.

Ne var ki takip eden dönemde, Doğu Akdeniz'de para piyasalarını derinden etkileyecek siyasi gelişmeler yaşanır. I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman (1520-1566) dönemlerinde doğuya başarılı seferler düzenlenir ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluk topraklarının doğuya doğru çok hızlı şekilde genişlemesiyle Doğu Akdeniz para piyasalarında kartlar yeniden dağıtılır. Bu askerî seferler neticesinde Memlük Sultanlığı ortadan kalkarken, tüm doğu Akdeniz kıyıları ile

[13] Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1978), 6-7.

uzun mesafe ticareti açısından kritik önemdeki ticari merkezler Osmanlıların kontrolüne geçer. İmparatorluğun, tüm doğu Akdeniz kıyılarına hâkim hâle gelmesinin en önemli ekonomik sonucu, hiç şüphesiz Hindistan ve İran üzerinden gelen ticari malların Akdeniz'e çıktığı kıyıların el değiştirmesidir. Öbür taraftan, bu fetihlerle birlikte para piyasalarını ilgilendiren iki yeni durum daha ortaya çıkar.

Bunların ilki, imparatorluğun coğrafi olarak hızla genişlemesi neticesinde muhtelif bölgelerde farklı siyasi yapılar altında işleyen para piyasalarının, imparatorluk sınırlarına dâhil olmasıdır. Dolayısıyla ilk olarak, daha önce Memlük ve Safevi hâkimiyetinde olan bölgelerin para piyasalarını imparatorluk pazarlarına uyumlu hâle getirmek gerekecektir. Tek mesele bu değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda para piyasaları, daha açık bir ifadeyle altın-gümüş oranları Avrupa pazarlarına yakın seviyelerde seyretmekte ve bu pazarlarla uyumlu görünmektedir. Fakat fetihler sonrası ortaya çıkan durumda, doğuda Safevilerle uzun bir sınır hattı oluşur ve hatta deniz yoluyla Hindistan pazarlarına doğrudan ulaşım yolu açılır. Para piyasaları göz önüne alındığında daha doğuda yer alan bu pazarlarda gümüş, altın karşısında Avrupa ve Osmanlı pazarlarına nazaran daha değerlidir. Bu durumda, Osmanlı pazarlarında tedavülde olan gümüşün, doğudaki pazarlara kaçışı söz konusu olacaktır.

Osmanlı hükümeti, yeni fethedilen topraklarda kurduğu darphanelerde altın sikke olarak Osmanlı sultanileri darp eder ve doğu Akdeniz'deki altın standardını korur. Altın sikkeler açısından önceki yüzyılda hemen hemen aynı ağırlıktaki Efrenciye, *Eşrefiye*, *Sultani* sikkelerinin oluşturduğu altın sikke piyasası, yine aynı uyumla çalışmaya devam edecektir. Buradaki tek yeni durum, Memlüklerin darp ettiği Eşrefiye sikkelerinin tedavülden çekilerek, onların yerini Osmanlı darphanelerinden çıkan sultanilerin alacak olmasıdır. Akdeniz'de tedavülde olan farklı altın sikkelerin ağırlıkları önceki dönemlerde birbirine hemen hemen eşdeğer şekilde darp edildiği için altın sikkelerin eşrefiyeden sultaniye geçişi sorunsuz şekilde çözülür.

Fakat fethedilen bu yeni coğrafyalarda tedavülde olan gümüş sikkeler, Osmanî akçelerden farklıdır ve bu sikkelerin Osmanlı piyasalarına uyumunda biraz daha farklı bir para politikası takip edilir. Mısır ve Suriye'de Memlükler tarafından kullanılan ve *pare* olarak bilinen gümüş sikkeler, fetihler sonrasında Osmanlı sultanları adına darp edilecek olsa da, bu sikkelerin ağırlığı ve formu değiştirilmez. Bu paraların Osmanî akçe ve altın sikkeler karşısındaki değeri ise kanunnamelerle belirlenir.[14] Benzer şekilde, imparatorluğun doğu sınırında ele geçirilen bölgelerde ise hâlihazırda yerel pazarlarda tedavülde olan Safevi gümüş sikkesi *şahi*dir. 1530'lardan itibaren imparatorluğun doğu sınırında yer alan darphanelerinde bu sikkeye benzer ölçülerde kesilen ve Osmanlı sultanı adına darp edilen Osmanlı şahisinin üretimine başlanır.

Bu tarihlerde bir Safevi şahisi 4,67 gram gümüş içerir. Osmanlı darphanelerinin ürettiği şahi sikkeleri de buna çok yakın değerdedir ve ağırlığı 4,4 gram seviyesindedir.[15] Bu ağır gümüş sikkeler, özellikle uzun mesafe ticaretinde tüccarlar tarafından tercih edilen paralardır.[16] Osmanlı darphanelerinde basılan bu şahi sikkeleri, erken dönemde Osmanlı piyasalarında 6 Osmanî akçe değerinde işlem görür.[17] Osmanî akçenin ağırlığının 1491 yılından 1566 yılındaki tağşîşe kadar 0,73 gram olduğu hatırlanırsa, doğu sınırındaki Osmanlı darphanelerinde basılan şahi sikkeleri ile Osmanî akçe arasında (0,73 x 6 = 4,38 g) bir uyumsuzluk göze çarpmaz. Böylece doğu sınırında, Safevilerle uzanan sınır hattında yer alan

[14] *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, ed. Ahmed Akgündüz, IV, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990-96). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mısır'daki darp faaliyetleri ve bu bölge özelinde uygulanan para politikaları üzerine kapsamlı bir tartışma için bkz. Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited", 465-472.

[15] Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis", 476.

[16] Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 89.

[17] Pamuk, *A Monetary history of Ottoman Empire*, 103.

para piyasaları, imparatorluk merkezinde kesilen sikkelerden oluşan akçe piyasalarına entegre edilir.

İmparatorluğu yönetenler, 16. yüzyıl boyunca para piyasaları üzerine karar alırken Avrupa pazarlarından ziyade doğu pazarlarında ortaya çıkan gelişmeleri dikkate alıyor izlenimi bırakır. Bunun da son derece makul bir sebebi vardır. Osmanlılar, Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticarette fazla verirken, doğu ticaretinde açık vermekte ve ticaretteki bu açığı değerli maden, yani gümüş yahut altın ödeyerek kapatmaktadır. Dolayısıyla Avrupa'dan gelen gümüş transit olarak doğu yönüne devam eder ve bunun önüne geçmek çok da kolay değildir. Bu ticaret açığının yanında bir diğer mühim mesele, gümüşün altın karşısındaki değeriyle ilgilidir. Geleneksel olarak gümüş, altın karşısında Avrupa pazarlarından doğuya, yani İran, Hindistan ve Çin'e doğru gidildikçe değerlenir. Dolayısıyla gelinen noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1530'lardan itibaren ulaştığı coğrafi sınırların genişliği göz önüne alındığında hassas bir durum ortaya çıkar. Ticaret açığından kaynaklanan gümüş akışına ilaveten arbitraj fırsatı kovalayan tüccarların, piyasalardan gümüş toplayarak, bu gümüşü Osmanlı topraklarından doğu pazarlarına taşıması söz konusu olursa imparatorluğun para piyasaları açısından can sıkıcı gelişmeler ortaya çıkabilir. Böyle bir senaryoda, hâlihazırda ticaret açığından kaynaklanan gümüş akışına bir de arbitraj sebebiyle kaçacak gümüş eklenir ve imparatorluğun para piyasaları değerli metal sıkıntısı yaşayabilir.

İmparatorluğun 14 ve 15. yüzyıllarda serpildiği coğrafyanın Balkanlar, Rumeli ve Batı Anadolu bölgeleri olmasının doğal bir sonucu olarak para piyasalarındaki dengeler Avrupa piyasalarıyla daha yakın seyreder. Fakat gelinen noktada imparatorluğun, İran pazarlarıyla çok uzun bir sınıra yerleşmiş olmasının ve hatta Hindistan'a açılan denizyollarını ele geçirmiş bulunmasının imparatorluğa bazı maliyetleri olur. Nitekim, yüzyıl ortasına gelindiğinde İran'da gerçekleşen bir devalüasyon, Osmanlı yönetiminin önüne, çözülmesi gereken büyük bir sorun bırakır. Bu aşamada, araştırmanın odağını

Osmanlı piyasalarından, Safevi İmparatorluğu'nun para politikalarına kaydırmak ve doğu pazarlarında gerçekleşen bu devalüasyonun ayrıntılarına bakmak gerekir.

Osmanlı tarihçileri çok uzun süredir, daha sonra detaylı şekilde incelenecek olan 1585 tağşîşinin olası nedenlerinden biri olarak, bu tağşîşin hemen öncesinde İran'da gerçekleşen bir devalüasyona dikkat çeker. Bu perspektiften hareketle, Osmanlı hükümetinin İran'da gerçekleşen bir devalüasyon karşısında gümüş akışının önüne geçmek adına benzer oranda bir tağşîşe gitmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulur. Ne var ki 1580'lerin ilk yarısında İran'da gerçekleşen devalüasyona dair Safevi kaynaklarında yahut o döneme ait sikkeler üzerinde yapılan araştırmalarda bir referansa rastlanmaz. Baki Tezcan, bu varsayımın izini sürer ve "1580'lerde İran'da gerçekleşen devalüasyon" hipotezinin çıkış noktasını araştırır. Tezcan'ın titiz araştırması, bu hipotezin kökeninde referansların yanlış yorumlanmasının yattığını ortaya koyar.

1580'lerde Safevi topraklarında bir devalüasyon olduğu yönündeki görüş, modern tarihçiler arasında ilk defa Fernand Braudel tarafından dillendirilir. Braudel, Johann Wilhelm Zinkeisen'in 19. yüzyıl ortasında tamamladığı yedi ciltlik Osmanlı Tarihi kitabına atıf yapar. Zinkeisen ise 1580'li yıllarda yedi yıl boyunca Osmanlı topraklarında bulunmuş İtalyan fizikçi Minadoi'ye (1540-1615) birincil kaynak olarak referans verir. Referans verilen temel kaynağı kontrol eden Tezcan'ın açığa çıkardığı üzere, dönemin tanığı Minodoi, İran'da gerçekleşen sert devalüasyonun Şah Tahmasb'ın saltanat döneminde (1524-1576) yaşandığını kaydeder. Dolayısıyla İtalyan gözlemci, kendisinin hâlihzırda Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde İran'da vuku bulan bir devalüasyona değil, 1524 ile 1576 yılları arasında gerçekleşmiş daha erken tarihli bir devalüasyona atıf yapar.[18] Netice itibariyle 1580'ler-

[18] Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis Monetary Crisis", 474. Modern tarihçilerin İran devalüasyonu üzerine hatalı varsayımlarının kökeni için bkz. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, çev. Sian Reynolds, 2 cilt, (New York: Harper & Row, 1972), c.1:

de İran'da yaşanan böylesi sert bir devalüasyon söz konusu değildir. Öyleyse referans verilen, Safevi İmparatorluğu'ndaki büyük devalüasyon ne zaman gerçekleşmiştir?

Safevilerin 16. yüzyılda takip ettikleri para politikalarını ve uyguladıkları tağşîşleri incelediğimizde karşımıza Osmanlılara nazaran farklı bir görünüm çıkar. Osmanlı hükümetinin 1491 tağşîşinden 1566 yılına kadar uzanan süreçte tağşîş pratiğine başvurmadığına değinmiştim. 1566 yılındaki uygulanan tağşîş oranı ise gayet düşük orandadır. Safeviler ise aynı süreçte, gerek zengin gümüş madenlerinin eksikliğinden gerekse mali sıkıntılardan dolayı defalarca sikkelerinin ağırlığını düşürmek zorunda kalır. Safevilerin sikke rayiçleri 10 bin birim anlamına gelen ve muhasebe işlemleri için kullanılan *tuman*a göre hesaplanır. Bir tumanın ağırlık birimi ise İran'da standart ağırlık birimi olan ve 0,19 grama denk düşen *nohud*a göre belirlenir. Safeviler 16. yüzyıl başında bir tumanı 9600 nohuda eşit sayarken, yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde bu rakam çeşitli tağşîşler neticesinde 2400 nohuda kadar düşer. Bir diğer ifadeyle bir tuman, yüzyıl başında 1,824 gram gümüşe eşit gelmekteyken, bu miktar yüzyıllık bir sürede dörtte bire kadar iner. Tuman hesabına göre darp edilen sikkelerin içerdikleri gümüş miktarında da yüzyıl süresinde bu oranda bir düşüş yaşanır.

Ayrıca, 16. yüzyıl başında tüm İran'da tek bir gümüş standardı kullanılmaktadır ve Safevi topraklarında basılan gümüş şahi sikkelerinin ağırlığı 9,40 gramdır. 1501 ile 1517 yıllarında arasında tüm ülkede gümüş şahi sikkelerinin standardı bu iken, bu tarihten sonra Safeviler kendi topraklarında iki farklı gümüş standardı uygulamaya başlayarak para piyasalarını iki farklı bölgeye ayırırlar. Bu uygulama Osmanlıların, Memlük idaresine son vermesi ve tüm doğu Akdeniz kıyılarını kontrolü altına almasına karşılık alınmış tedbir amaçlı bir para politikası olarak yorumlanabilir. Eldeki sikkelerden

540, c. 2, 1195. Varsayımın çıkış noktası olan Minadoi'nin kitabı için bkz. John-Thomas Minadoi, *The History of the Warres between the Turkes and the Persians*, çev. Abraham Hartwell, (London: Iohn Wolfe: 1595), 76.

anlaşıldığı kadarıyla Şah İsmail (1501-1524) ve Şah Tahmasb (1524-1576) dönemlerinde İran'ın hem doğu hem de batı bölgelerinde basılan farklı standartlardaki sikkelere, muhtelif tarihlerde toplam yedi defa tağşîş uygulanır.[19] Dolayısıyla şahi sikkeleri içindeki gümüş miktarı bu dönemde farklı tarihlerde uygulanan tağşîşler neticesinde önemli ölçüde azalır ve Safevilerin gümüş sikkeleri bu süreçte büyük değer kaybına uğrar. Fakat altın ve gümüş oranlarında değişikliğe gidilen ve dolayısıyla bölgeler arası gümüş akışını doğrudan etkileyen büyük tağşîş, 1550'lerin başlarında gerçekleşir.

Nümismatik bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla 1550'lerin başında gerçekleştirilen tağşîşte bir tuman miktarı 4800 nohuttan 3000 nohuda düşürülür. Bu düzenlemenin bir yansıması olarak Safevi topraklarında şahi sikkelerinin ağırlığı 4,67 gramdan 2,92 grama geriler, yani şahi sikkesinin gümüş içeriğinde %37,5 oranında azalma görülür. Buna karşılık Safevi merkezî hükümeti, bu tağşîş özelinde farklı bir para politikası takip eder. Safevi İmparatorluğu'nun batı ve doğu bölgelerinde kullanılan ve aynı oranda gümüş içeriğe sahip gümüş sikkelerinin altın karşısındaki rayici için farklı değerler ilan edilir. Şah Tahmasb, 1550'lerin başındaki tağşîş ile şahi sikkelerinin gümüş içeriklerini %37,5 oranında düşürme kararı alırken, gümüş sikkelerin altın karşısındaki değerini aynı oranda değiştirmez. Safevi İmparatorluğu'nun batı bölgeleri, yani Osmanlı sınırına yakın bölgeler için Safevi şahi sikkelerinin değeri 100 dinardan 80 dinara, yani %20 oranında düşerken, doğu bölgeleri için 100 dinardan 50 dinara gerileyecek şekilde %50 oranında düşürülür.[20]

Bu uygulama neticesinde İran'ın batısında yer alan ve

[19] Rudi Matthee, Willem Floor ve Patrick Clawson, *The Monetary History of Iran: From the Safavids to the Qajars*, (London and New York: I. B. Tauris, 2013), 100-103.

[20] Matthee, Floor ve Clawson, The Monetary History of Iran, 100-107. Stephen Album, *A Checklist of Islamic Coins*, 3. baskı, (Santa Rosa: Stephen Album Rare Collection), 275. Bu dönemde İran'da uygulanan tağşîş politikasının o dönemde Venedikli bir tüccarın mektuplarında yer alan ilgili referansları için bkz. *Lettres d'un Marchand Véneitien Andrea Berengo*, 1553-1556, ed. Ugo-

Osmanlı sınırına yakın bölgelerde gümüş sikkeler, önceki döneme nazaran altın karşısında değer kazanırken, Safevi İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki pazarlarda altın karşısında değer kaybeder. Dolayısıyla, Osmanlı sınırına yakın Safevi pazarlarında gümüşün değeri, tağşîş öncesi oranları baz alırsak altın karşısında olması gerekenden %28 oranında daha değerli hâle gelir.[21] Öbür taraftan Safevi İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde ise gümüş, altın karşısında önceki döneme göre değer kaybeder. Bu politika, büyük ihtimalle o dönemde İran pazarlarında yaşanan gümüş darlığının bir yansımasıdır. Safevi hükümeti Osmanlı sınırına yakın bölgelerde gümüşü değerli kılarak, Osmanlı'dan daha fazla gümüş çekme amacı güder. Aynı zamanda, Hint pazarlarını da göz önünde bulundurarak daha doğu bölgelerinde gümüşün değerini önceki döneme göre düşürür ve böylece Osmanlı topraklarından gelen gümüşün daha doğuya, yani Hindistan pazarına akmasının da kısmen önüne geçmeyi amaçlar. Nitekim erken modern dönemde para akışını gözlemleyen dikkatli gözler, Safevi İran'ını, "bir kapısı Türkiye'den paranın giriş yaptığı batıda, öbür kapısı gelen paranın çıkış yaparak Hindistan'a aktığı Basra Körfezindeki Bender Abbas'ta bulunan iki kapılı bir kervansaraya" benzetir.[22]

Safevi hükümetinin bu tasarrufu neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha doğusundaki piyasalarda gümüşün değerlenmesi, Osmanlı pazarlarında hemen karşılık bulur. 1552 tarihinde Mısır beylerbeyi Ali Paşa'ya gönderilen fermandan Mısır'da para istikrarının bozulduğu ve gümüş darlığı yaşanmaya başladığı anlaşılır. İlgili fermanın aktardığına göre Mısır'da kesilen pare, "harice", yani başka bölgelere kaçmaya başlar ve piyasada para sıkıntısı ortaya çıkar. Yine aynı kayıttan anlaşıldığı üzere, bu durumun sebebi olarak gümüşün aktığı bölgelerde uygulanan bir tağşîş sebebiyle

Tucci, (Paris: SEVPEN, 1957). Berengo'nun mektuplarının devalüasyon çerçevesinde tahlili için bkz. Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis", 473-477.

[21] Basit aritmetik hesabıyla ifade edecek olursak: (80 - 62,5) / 62.5 = 0.28 [%28]

[22] Rudi Mathee, "Between Venice and Surat: The Trade in Gold in Late Safavid Iran", *Modern Asian Studies*, vol. 34, No. 1 (Şubat, 2000), 233-234

gümüşün eskisine nazaran daha kıymetli hâle gelmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu gümüş akışını durdurabilmek adına iki politika masaya yatırılır ve Mısır tüccarlarının fikri sorulur.

Bunlardan ilki, imparatorluk merkezinden Mısır'a ham gümüş getirmek suretiyle gümüş darlığını aşmak; ikincisi ise Mısır'da kesilen sikkelerin gümüş içeriğini düşürerek para piyasalarını etkileyen tağşîşe yine benzer bir tağşîş uygulamasıyla karşılık vermektir. Önerilen ikinci politikayla alakalı olarak bu gümüş kaçışının önüne geçebilmek için hangi oranda bir tağşîş uygulamasına gidilmesi gerektiği dahi belirlenir. Mısır darphanelerinde, kanunnamelere göre 86 dirhem gümüşe 14 dirhem bakır katılır ve bu miktardan 250 pare kesilir.[23] Mısır'da dirhem yaklaşık 3,07 grama tekabül eden bir ağırlık birimidir. Dolayısıyla 100 dirhemden, yani 307 gramdan kesilen 250 pare hesabına göre, parenin ağırlığı 1,2 gramdır ve içeriğinde 1,05 gram gümüş bulunur.

1552 tarihli kriz sırasında, krizi aşmak adına uygulanacak para politikasında önerilen tağşîş uygulamasıyla 70 dirhem gümüşe karşılık 30 dirhem bakır eklenmesi önerilir. Bu önerinin hayata geçmesi durumunda bir parenin içindeki gümüş oranı 0,86 grama düşecektir. Bu da yaklaşık %18'lik bir devalüasyon anlamına gelir. Gümüş sikkelerin içindeki gümüş miktarı bu oranda azaltılır fakat altın sikke karşılıkları aynı tutulursa, gümüş Mısır pazarlarında altın karşısında revalüe olur ve daha değerli hâle gelir. Bu oran ile İran topraklarında devalüasyon sonrası ortaya çıkan fark arasında biraz fark bulunsa da, aradaki mesafe ve nakliye ücretlerinin yanı sıra senyoraj masrafları da göz önüne alındığında, bu oranda bir devalüasyonun gümüş kaçışını durdurmak, en azından azaltmak için yeterli olacağı düşünülmüş olmalıdır.[24]

Merkez'den, Mısır'a gümüş getirilerek burada üretilen sik-

[23] *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, ed. Ahmed Akgündüz, VI, 139-40.

[24] TSMK Koğuşlar 888, 320b. Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 85-86. Pal Fodor, *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition*

ke miktarının artmasına kimsenin itirazı olmaz ama gümüşü daha değerli kılacak şekilde Mısır merkezli bir tağşîşe tüccarlar şiddetle karşı çıkar. Böylesi bir tağşîş neticesinde Mısır'da gümüş, İran pazarlarındaki değerlere yaklaşacak şekilde değer kazanacaktır. Fakat bu durumda, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgeleri arasında gümüşün değerinin çeşitlilik göstermesi söz konusudur. Mısırlı tüccarların itirazı bu durumun yaratacağı sonuçlarla ilgilidir. Böylesi bir tağşîş sonrası bu bölgedeki gümüş, imparatorluğun diğer bölgelerine göre daha değerli hâle geleceği için kimi tüccarların Anadolu pazarlarından topladıkları gümüşleri Mısır'a getireceğini ve bunun bölgedeki parasal ve ekonomik istikrarı bozacağını öne sürerler. Tüccarların çekinceleri çok açıktır. Mısır'a, Rum'dan gümüş getiren tüccarlar altın götürecektir. Bu durumda, Mısır piyasalarında gümüş bollaşır ve gümüş darlığı aşılır ama aynı zamanda altın fiyatlarının da giderek yükselmesi ve gümüşün değerinin altın karşısında gerilemesi söz konusu olacaktır. Bununla ilişkili olarak tüccarların Mısır'a getirdikleri malların kıymeti de düşecek ve dahası hazineye gönderilmek üzere toplanan vergilerin altın olarak temini de zorlaşacaktır.

Mısırlı tüccarlar, bu çekincelerinin büyük kısmında haklıdır. Doğu Akdeniz'in iki büyük ticaret merkezi olan İskenderiye/Mısır ve Halep/Suriye pazarlarındaki altın-gümüş oranları, bu dönemde imparatorluk merkeziyle uyumludur. Dahası bu dönemde imparatorluğun para piyasaları, Venedik gibi Avrupa pazarlarına açılan limanlarla da yakın seyreder. Dolayısıyla yerel bir devalüasyonun Mısır pazarlarındaki parasal istikrarı sekteye uğratması muhtemeldir. Tam da fermanda ifade edildiği şekliyle, serbest piyasada altın fiyatları zaman içinde yükselir ve altın darlığı ortaya çıkabilir. Fakat bir parasal istikrarsızlık durumunda Mısırlı tüccarların mallarını gümüş üzerinden sabit fiyatlarla satacak kadar masum olduklarını düşünmek

(1580s-1615), (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018) 69. Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis", 471.

çok akla yatkın değildir. Böyle bir senaryoda, fermanda belirtildiği şekliyle mallarının kıymeti gümüş cinsinden düşecekse de bu sadece kısa bir dönem için geçerli olacak, sonrasında ise fiyatlar, serbest piyasadaki duruma göre tüccarlar tarafından yeniden düzenlenerek yükseltilecektir. Bir diğer ifadeyle bölgede enflasyonun ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Bunların yanı sıra, her ne kadar fermanda kaydedilmemiş olsa da hâlihazırda para piyasalarında yaşanan gelişmeler, yani Doğu Akdeniz pazarları ile İran ve Hindistan pazarları arasında ortaya çıkan yüksek arbitraj fırsatı, uzun mesafe ticaretiyle uğraşan tüccarların lehine bir durum da yaratır. Uzun mesafe ticaretiyle uğraşanlar gümüşün değerli olduğu Hindistan ve İran pazarlarından başta baharat olmak üzere kıymetli ticari malları gümüş ödeyerek alır ve bu malları İskenderiye yahut Halep'te altınla satacak olurlarsa bu dönemde ortaya çıkan arbitraj avantajından ilave kâr elde ederler. Elbette, mevcut durumda ortaya çıkan arbitrajın, tüccarlar için yarattığı ekstra kazanç imkânı tüccarlar tarafından dillendirilmez ve kayıtlara girmez. Dolayısıyla, Safevi hükümetinin uyguladığı tağşîş sonrası Doğu Akdeniz ticari merkezlerinde ortaya çıkan gümüş sıkıntısı menfi bir gelişme olarak tanımlanabilirse de bunun karşılığında uzun mesafe ticaretine getireceği canlılık, kazanç hanesine yazılabilir. Ayrıca, merkezden Mısır'a böyle bir teklifin iletilmesi, imparatorluğu yönetenlerin merkezden uzak eyaletleri nasıl tasavvur ettiğine dair de ipucu verir. Merkezî otoritenin gözünde, Mısır pazarlarının merkez eyaletlerden uzak ve belki de biraz kopuk bir para piyasasına sahip olduğu düşünülmekte ve yerel bir devalüasyonun gerçekleştirilmesinde bir sorun görünmemektedir.

Neticede, Mısır tüccarlarının uyarıları ve haklı çekinceleri dikkate alınarak Mısır'da bu dönemde yerel bir tağşîş uygulanmasına gidilmez. Bunun yerine imparatorluk genelinde gümüş hareketlerini takip etmek adına fermanlar çıkarılarak kontroller sıkılaştırılmaya çalışılır. Merkezî yönetim, para piyasalarını ve gümüş hareketlerini kontrol altına tutmak adına girişti̇ği

mücadelede konvansiyonel araçlara başvurur. İmparatorluk topraklarından gümüş kaçırmaya çalışanların tespit edilip hapis gibi ağır cezalar verilmesi yönünde fermanlar yürürlüğe konur. Hatta Haziran 1552'de İran'a uzanan ticaret yolunun üstünde bulunan Bursa'dan Erzurum'a kadar tüm beylerbeylerine gönderilen fermanda bazı tüccarların piyasadan kıymetli metal toplayarak doğuya kaçırdıklarının tespit edildiği, yüklerin aranması ve bu kıymetli madenlerin bulunması durumunda el konularak, ilgili kişilerin hapsedilmesi emredilir.[25]

Fakat Safevi hükümetinin yürürlüğe koyduğu para politikasının bir yansıması olarak İran toprakları, Osmanlı coğrafyasındaki külçe gümüşleri ve gümüş sikkeleri bir mıknatıs gibi çekmeye başlar. Şubat 1554 tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümden Halep pazarlarının da benzer gümüş sıkıntıları yaşadığı anlaşılır. Hükümde yer alan bilgilere göre Halep darphanesinde 100 dirhem saf gümüşe 16,5 dirhem bakır katılarak 265 pare kesilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Halep darphanesinde basılan pare sikkeleri %86 oranında (100 / 116.5) gümüş içermekte ve Mısır darphaneleriyle aynı vezinde kesilmektedir. Fakat hükümde Diyarbakır darphanesinin aynı miktar dirhemden 337 pare kesmeye başladığı yönünde bir şikâyet vardır. Bu sebeple gümüş, Diyarbakır'a ve "daha doğudaki" yerlere kaçmaktadır. Bu hükümden, Diyarbakır'da ve daha doğuda kesilen sikkelerin Halep pazarlarına göre %21 oranında daha az gümüş içerdiği anlaşılır. Dolayısıyla, gümüş Halep darphanesine getirilmeyip gizlice Diyarbakır'a ve hatta İran'a taşınmaya başlar.[26] Bu oran, İran'da uygulanan tağşîş sonrası ortaya çıkan değerlere yakındır. Safevilerin para politikası sebebiyle gümüşün doğuya daha yoğun şekilde

[25] TSMK, Koğuşlar 888, 156a. Benzer emirlerin listesi için bkz. Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 191.

[26] Fatih İlhan, "*Şer'iyye Sicillerine Göre 16. Yüzyılda Halepte Fiyatlar*", (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2013) 9-10. Referans verilen ilgili arşiv belgesi için bkz. Halep Şeriyye Sicilleri No: 1, Belge: 3003, Tarih: 9 Rebîü'l-evvel 961/12 Şubat 1554.

kaçmaya başlaması, Diyarbakır darphanesinin faaliyetlerini ciddi oranda etkilemiş olmalıdır. Darphane mukataasına talip olarak yüksek bir bedel ödeme taahhüdüne giren mültezim ise zararını azaltabilmek adına merkezî yönetimin izni dışında işlere kalkışır. Nitekim bir sonraki kısımda yer alan tabloda inceleneceği üzere, bu süreçte Diyarbakır darphanesine ait mukataa gelirlerindeki düşüş çok çarpıcıdır.

1559'un aralık ayına ait bir başka hükümde Bağdat darphanesinin işletme hakkının üç senelik yedi yük (700 bin) akçe mukataa bedeline satıldığı, ancak Halep, Şam ve Diyarbakır'dan gelip Basra üzerinden Hürmüz ve Hint taraflarıyla iş yapan tüccarların artık darphaneye uğramadıkları için mukataa gelirinin dörtte birine ve hatta sekizde birine düştüğü belirtilir. Bunun önüne kısmen olsun geçebilmek adına Hint taraflarında tedavülde olan *Lari* sikkelerinin Bağdat darphanelerinde darp edilmesi için izin istenir.[27] Bu hükümden 1550'lerin sonunda Bağdat darphane mukataasından hazineye gönderilen miktarın yıllık 233 bin akçe civarında olduğu anlaşılır, ki bu rakam yine aşağıda yer alan aynı tablodaki mukataa rakamlarını doğrular. Fakat gümüş akışının hızlanmasıyla birlikte darphane faaliyetlerinin kısa sürede dörtte bir ve hatta sekizde bire düşmüş olması, darphaneyi işletmek için böyle bir bedel ödemeyi taahhüt eden mültezimin öngöremediği ve hesaplamadığı parasal gelişmelerin neticesini ortaya koyması açısından çarpıcıdır. Aynı zamanda mukataa gelirinin 50 bin akçenin altına kadar gerilemiş olması da gümüş kaçışının bu dönemde ne derece hızlandığına işaret eder.

1560 Şubat ayına ait bir başka hükümden Acem tüccarının Diyar-ı Rum ve Bursa'ya kadar olan piyasalardan at, katır ve harp malzemesinin yanı sıra gümüş ve bakır çekmesinin de yasak olduğu belirtilir. Hatta Erzurum beylerbeyine yazılan bu hükümden, beylerbeyinin tüccarların yanlarında götürdükleri

[27] BOA. MHM. 3, 616. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 1993), 275-276.

gümüş ve bakır tepsilere dahi el koymak istediği anlaşılır.[28] Aynı senenin mayıs ayında bu sefer Bitlis beyine yazılan bir başka hükümde yine gümüş ve bakır ihracının yasak olduğu hatırlatılır ve Acem diyarına bu kıymetli metalleri taşıyan tüccarların mallarına el konulması emredilir.[29]

Aynı yılın ağustos ayına gelindiğinde, Erzurum beylerbeyine yazılan bir başka hüküm Osmanlı merkezî hükümetinin İran'la devam eden ticareti ve gümüş hareketlerini şekillendirme gayretini anlama açısından önemlidir. İlgili hükümde, Osmanlı pazarlarını ziyaret eden Acem tüccarlarının sattıkları mallara karşılık piyasalardan yerli mal alarak İran'a götürmeleri gerektiği belirtilir. Bunun dışında, gümüş, altın ve akçenin Safevi topraklarına geçişinin kesinlikle yasak olduğunun altı çizilir. Merkezî hükümet böylece hem dış ticareti dengelemeyi hem de Osmanlı piyasalarında ortaya çıkması muhtemel bir gümüş sıkıntısının önüne geçmeyi amaçlar.[30] Acem tüccarlarına getirilen yasaklar dışında, bu dönemde ellerinde gümüş bulunanlara karşı sıkı takibatın tüm imparatorluk coğrafyasında sürdüğü anlaşılır.[31]

Tüm bu tedbirlere karşın İran topraklarına doğru gümüş akışının önüne geçilemediği sonraki yıllara ait fermanlardan anlaşılmaktadır. Safevi ile Osmanlı arasında devam eden ticaretin en önemli geçiş kapısı olan Erzurum'a Mart 1566 tarihinde gönderilen fermandan, daha önce yasaklandığı hâlde bazı tacirlerin İran taraflarına bakır, gümüş ve benzeri kıymetli maden götürdükleri haber alındığı ve beylerbeyinin buna karşı gerekli tedbirleri alarak gümüş götürülmesine izin vermemesi istenir.[32] Dolayısıyla 1550'lerin başında İran'da gerçekleşen

[28] BOA. MHM. 3, 664. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 1993), 297.
[29] BOA. MHM. 3, 1117. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), 495.
[30] BOA. MHM. 3, 1341. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), 594.
[31] BOA. MHM. 3, 1459. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), 647-648.
[32] BOA. MHM. 5, 1303. Aynı dönemde İran'a gümüş götürmeye çalışan Acem

tağşîş ve devalüasyona karşın uzunca bir süre gümüş ihracını yasaklama ve gümüş hareketlerini mümkün mertebe takip etme yoluyla mücadele eden Osmanlı hükümetinin bu mücadelesinde çok da başarılı olamadığı görülür.

İran para piyasalarına geri dönecek olursak, Safevi hükümeti bu süreçte bir küçük devalüasyona daha gider ve tumanın seviyesini 3000'den 2400 tumana çekerek, batı bölgelerinde darp edilen 1 şahi sikkesinin ağırlığını 2.92 gramdan 2.33 grama indirir.[33] Bu dönemde bir altın Venedik dukası, Safevi pazarlarında 13 Safevi şahi sikkesi karşılığında satılmaktadır, yani bir altın sikkenin Safevi topraklarındaki karşılığı yaklaşık 30 gram (13 x 2.33) gümüşe tekabül eder. Aynı Venedik dukasının Osmanlı hükümeti tarafından Osmanlı topraklarındaki değeri ise 60 Osmanî akçe olarak kabul edilir. Dolayısıyla aynı altın sikke İstanbul'da 41 gram gümüşe denk sayılır.[34] Sonuç olarak gümüş, bu tarihte Safevi topraklarında Osmanlı topraklarına nazaran %25 oranında daha değerlidir ve yukarıda referans verilen resmî kayıtlardan anlaşıldığı üzere gümüşün Osmanlı İmparatorluğu'ndan Safevi topraklarına kaçışının önüne bir türlü geçilememektedir.

Bu durumda Osmanlı hükümeti 1552 yılında gündeme gelen fakat Mısırdaki tüccarların itirazı sonucu rafa kalkan para politikasını raftan indirerek uygulamaya koyma kararı alır. Safevi para piyasalarındaki durum göz önüne alınarak, gümüşün altın karşısında değeri değiştirilecektir. Fakat imparatorluk genelinde yüksek oranda bir devalüasyona gidilmesi durumunda, imparatorluk pazarları ile Avrupa para piyasaları arasında uyumsuzluk söz konusu olacaktır. Ayrıca imparatorluk genelinde böylesi bir tağşîş uygulamasının, siyasi ve toplumsal sonuçları olması da muhtemeldir. Bu durumun farkında olan İstanbul hükümeti, daha önce Mısır için düşündüğü ve o dönem uygulamaktan vazgeçtiği politikaya geri

tüccarıyla ilgili bir başka hüküm için: BOA. MHM. 6, 233.

[33] Matthee, Floor ve Clawson, *The Monetary History of Iran*, 106.

[34] Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis", 477-478.

dönerek, Safevilerin uyguladıkları iki bölgeli para piyasasının bir benzerini Osmanlı topraklarında da hayata geçirme yoluna gider. Bu amaç doğrultusunda 1566 yılında sınırlı bir tağşîşe başvurulur. Buradaki tağşîş kararı Braudel'in varsaydığı şekliyle imparatorluğun yorulan ekonomisine dair bir işaret değil, farklı bir para politikasına geçişin yansımasıdır. Bu tağşîşte temel gaye piyasadaki paraların toplanması ve yeni sikkelerin takip edilecek politika doğrultusunda yeniden darbının sağlanmasıdır.

Üçüncü Bölüm
1566 Tağşîşi ve İki Bölgeli Para Piyasasına Geçiş

İmparatorluğu yönetenler 1566 yılında, yani bir önceki tağşîşten tam 75 yıl sonra, tağşîş uygulamasına başvurur. Öncelikle şunun altını çizmem gerekir ki Osmanlı hükümeti bu tağşîş ile akçenin içerisindeki gümüş miktarını düşürmekle kalmaz, aynı zamanda imparatorluk coğrafyasında geçerli olan altın-gümüş oranında da değişikliğe gider. 1566 tağşîşi öncesi bir altın Osmanlı sultani sikkesi 60 akçe değerindedir. Bir akçenin de 0,73 gram gümüş içerdiği göz önüne alınırsa resmî olarak 43 gram (0.73 x 60 akçe) gümüş 3.559 gram (1 Osmanlı sultanisi) altına eşit kabul edilir, ki bu da resmî olarak 1 gram altının 12,32 gram gümüşe denk olduğu anlamına gelir. 1566 tağşîşi sonrası akçenin içindeki gümüşün 0,68 grama indirilmesine, yani %6,6 oranında bir devalüasyona gidilmesine rağmen altın sikkeler yine 60 gümüş akçeye denk kabul edilmeye devam edecektir. Bu durumda yeni altın gümüş oranı da 1:12,32'den 1:11,52'ye geriler, bir diğer ifadeyle gümüş altın karşısında az da olsa değer kazanır.[1]

Bu oran, 16. yüzyıl ortasında Venedik'te yaklaşık 1:11, Fransa'da 1:12 seviyesindedir. Avrupa geneli altın gümüş oranları da ortalama 1:11.5 şeklindedir. Dolayısıyla 1566 yılında gerçekleşen devalüasyona kadar Osmanlı topraklarında altın, Avrupa pazarlarına göre kısmen daha kıymetli

[1] Halil Sahillioğlu, "The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300-1750", *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, ed. John F. Richards, (Durham: Carolina Academic Press,1983), 283.

durumdadır. Buradaki amaç, doğu Akdeniz'e ticaret için gelen Avrupalı tüccarların ödeme yaparken altını tercih etmesi ve özellikle Mısır ile Suriye piyasalarındaki altın stokunun artmasıdır.[2] Nitekim, 16. yüzyıl boyunca Mısır ve Suriye'den merkeze gönderilen vergi ödemeleri ekseriyetle altın cinsinden yapılır. Anlaşılan, 1566 yılına gelindiğinde Osmanlı pazarlarında gümüş sıkıntısı ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. İmparatorluk yönetimi de gümüş sıkıntısına çare üretebilmek adına Avrupalıların getirdiği altından feragat etmek zorunda kalır. Gümüşün altın karşısındaki değeri nisbî olarak arttırılarak oranlar Avrupa piyasalarına daha yakın seviyelere çekilir.

İkinci ve belki daha önemli mesele ise bu tağşîş sırasında gerçekleşen yeni şahi düzenlemesinde, daha doğru bir ifadeyle şahi sikkesinin akçe karşısında değerlemesinde görülür. Osmanlı hükümeti İran sınırına yakın bölgelerin darphanelerinde darp edilen şahinin ayarıyla oynayarak Safevi sınırında yeni bir para bölgesi oluşturma ve böylece gümüşün doğuya kaçışına önlem alma yoluna gider. Daha önce 4,4 gram olarak darp edilen Osmanlı şahi sikkelerinin ağırlığı 3,84 grama çekilir ve Bağdat ile Basra darphanelerine bu ayarda şahi sikkesi darbı için izin verilir.[3] Bazı referanslar II. Selim döneminden (1566-1574) itibaren kesilmeye basılan şahi sikkesinin 4 gram olduğu kanaati oluşturmuşsa da,[4] Beçin definesinde bulunan şahi sikkelerinin önümüze koyduğu bulgular, bu sikkelerin ağırlığının 3,8 gram düzeyinde olduğunu gösterir.[5] Bunun

[2] İmparatorluk, hazineye kabul edilen altın ve gümüş sikkeleri, piyasa için resmî olarak belirlediği rayiçten daha düşük değere kabul etmekte fakat ödemelerini piyasa rayicine göre yapmaktaydı. Bu sayede hazineye giriş-çıkış yapan sikkeler üzerinden de "tefavüt geliri" olarak tanımlanan bir kazanç da elde etmekteydi. Hazineye alınan altın sikkelerinin yüksek olması, bu kazanç kalemini de arttırdığı için hazine tarafından tercih edilirdi. Baki Tezcan, "Tefavüt", Osmanlı Araştırmaları 24 (2004), 333-44.

[3] Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis", 476.

[4] Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 103.

[5] Ünal, Krinzinger, Alram ve Preiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 145, 146, 177, 530 ve 539.

yanı sıra 8 Osmanlı şahi sikkesinin de 1 sultaniye eşit olduğu İstanbul hükümeti tarafından ilan edilir.

Osmanlı topraklarında darp edilen Osmanlı şahi sikkelerinin gümüş içeriği göz önüne alındığında, 30,7 gram (8 Osmanî şahi x 3,84 g) gümüşün 1 altın sikkeye eşit olacağı anlamına gelir ki bu yukarıda değindiğimiz üzere, 13 Safevi şahisinin 1 altın sikkeye eşit olduğu Safevi topraklarındaki altın gümüş oranıyla uyumlu bir pariteye işaret eder.[6] Fakat bu noktada Osmanlı hükümetinin çözmesi gereken girift bir mesele daha vardır. Bir altın Osmanlı sultanisi, aynı zamanda 60 Osmanî akçeye de eşittir. Bir diğer ifadeyle altın karşılıklarını göz önüne aldığımızda bir altın sikke *8* şahi yahut *60 akçe*ye karşılık gelir. Dolayısıyla merkezî hükümetin yaptığı değerleme sonrasında, *1* şahi, *7,5* akçeyle aynı değerde kabul edilir. Fakat 1 şahi *3,84 gram* iken 7,5 akçe ise toplamda *5,1 gram* (7.5 x 0,68) gram ağırlığına eşittir. Bu uyumsuzluğun önüne geçmek için Osmanlı hükümeti bir hamle daha yapar ve doğu sınırındaki bölgelerde yer alan darphanelerde basılan akçelerin ağırlığını da aynı oranda düşürür. Böylece imparatorlukta merkez akçenin yanında doğu sınırında basılan *doğu akçesi* yahut *hafif akçe* olarak isimlendirebileceğimiz daha az miktarda gümüş içeren akçeler piyasaya girer. Bu doğu akçelerinin *kara akçe* olarak isimlendirildiğine dair bazı referanslar da bulunur.[7] Fakat kara akçe ifadesinin Osmanlı bürokrasinin ürettiği belgelerde çok sık karşımıza çıkmıyor oluşu, bu ifadenin imparatorluk belgelerinde kullanılan genelgeçer bir ifade olmadığını, daha ziyade halk arasında mahalli olarak kullanılan bir tabirin bazı belgelere sızmış olma ihtimalini de düşündürür.

Bu hafif akçelerin darbına 1566 yılında, yani şahi sikkelerinde gidilen düzenlemeyle aynı zamanda başlanmış

[6] Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis", 477-78.

[7] Pfeiffer-Taş ve Schindel, "The Beçin Coin Hoard ", 661. Konu hakkında daha detaylı bir inceleme için bkz. Pfeiffer-Taş, Ş. "16. Yüzyılda Bir Osmanlı Para Birimi: Kara(ca) Akçe", *Osmanlı Araştırmaları* 57 (2021), 131-169.

olması muhtemeldir fakat elimizde bunu destekleyecek kesin bir kanıt bulunmaz. Bununla birlikte 1566 öncesinde 100 dirhem gümüşten 420 akçe kesildiği bilinirken, tağşîş sonrası yeni akçe standardı konusunda ekonomi tarihçileri ve nümismatlar arasında farklı görüşler mevcuttur. Sahillioğlu ve Pamuk yeni akçelerin 100 dirhemden 450 akçe üzere 0,68 gram şeklinde kesildiğini belirtirken, Artuk, 100 dirhemden 525 akçe olmak üzere 0.58 gram ağırlığında kesildiğini öne sürer.[8] En son bulunan Beçin definesi içindeki akçeler de dâhil olmak üzere II. Selim dönemi (1566-1574) akçeleri üzerinde yapılan incelemelerde önümüze gelen bulgular incelendiğinde her iki açıklamaya uyacak ağırlıkta sikkelerin birbirine yakın sayıda bulunması ve bu döneme ait nümismatik referansların çeşitlilik göstermesi, hafif akçe darp etme uygulamasına II. Selim döneminde geçilmiş olduğunun bir işareti olarak sayılabilir.[9]

Hafif akçe uygulamasına geçiş tarihini kesin olarak tespit edemesek de bu hafif akçelerin en azından III. Murad (1574-1595) saltanatı itibarıyla darp edildiğini kesin olarak biliyoruz. Hatta bu akçelerin hangi darphanelerde basıldığını tespit etmek de Beçin definesi sayesinde mümkündür.[10] Beçin definesinde yer alan sikkelerden elde edilen bulgulara göre bu dönemde gümüş içeriği düşük doğu akçeleri kuzeyden güneye, Canca (Gümüşhane), Erzurum, Diyarbakır, Musul gibi darphanelerde darp edilmekte, Bağdat ve Basra darphaneleri de darp ettikleri şahi sikkeleriyle bu bölgeye uygun sikkeler üretmektedir.[11] (Harita 1)

[8] Sahillioğlu, *Osmanlı Para Tarihi*, 64. Pamuk, *A Monetary of the Ottoman History*, 63. İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Kataloğu II*, (İstanbul 1974), 540.

[9] Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 124.

[10] Pfeiffer-Taş ve Schindel, "The Beçin Coin Hoard", 661-2; Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 147-56.

[11] Pfeiffer-Taş ve Schindel, The Beçin Coin Hoard", 156-65.

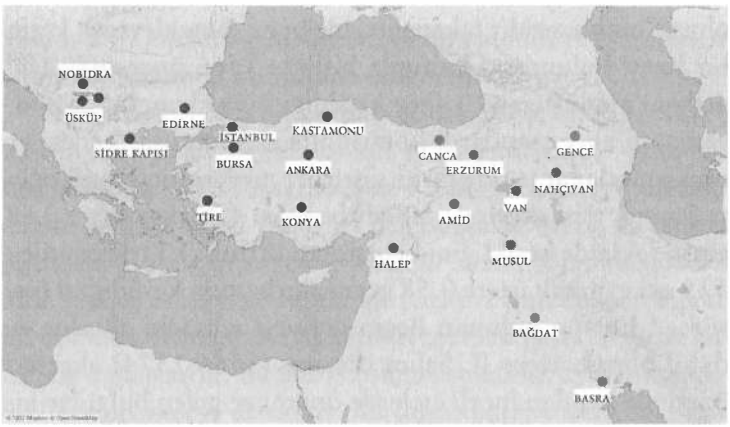

Harita 1: İmparatorluk genelinde farklı ağırlıkta akçe basan darphaneleri gösteren harita. Harita üzerindeki noktalar 16. yüzyılın ikinci yarısında aktif olarak çalışan Osmanlı darphanelerini göstermektedir. Siyah noktayla işaretlenen darphaneler daha fazla gümüş içeren, ağır standarttaki "merkez" akçelerin darp edildiği darphaneleri gösterirken, hafif standarttaki "doğu akçelerinin" basıldığı doğu darphaneleri gri noktayla işaretlenmiştir. Ağırlıklı olarak Şahi sikkelerin basıldığı Bağdat ve Basra darphaneleri de doğu darphaneleri olarak işaretlenerek haritaya dâhil edilmiştir.

1566 sonrasında Şahi sikkelerinin basıldığı ana darphaneler Bağdat ve Basra darphaneleridir. Fakat Diyarbakır, Canca (Gümüşhane), Erzurum, Tebriz, Nahcivan gibi doğu sınırında bulunan diğer darphanelerde de zaman zaman şahi sikkelerinin darp edildiği görülür.[12] Beçin sikkelerinin gösterdiği üzere tüm bu darphanelerde aynı zamanda hafif Osmanî akçelerin darp edilmesi söz konusudur. Böylece Osmanlı hükümeti, Safevi sınırında bir tampon para piyasası oluşturmuş olur. Daha ağır olduğu için uzun mesafe ticaretinde ve sikke ticaretinde tercih edilen şahi sikkelerinin altın karşısındaki değeri Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu

[12] Ünal, Krinzinger, Alram ve Preiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 67.

bölgelerinde, Safevi pazarlarıyla aynı seviyeye gelir. Aynı zamanda bu bölgede basılan Osmanî akçelerinin gümüş içeriği de bu bölgede darp edilen şahilere uyumlu olacak şekilde imparatorluğun merkezinde darp edilen akçelere göre %25 oranında daha az gümüş içerir. Bu darphanelerin konumunu dönemin siyasi sınırları içerisine yerleştirdiğimizde resim daha net ortaya çıkar.

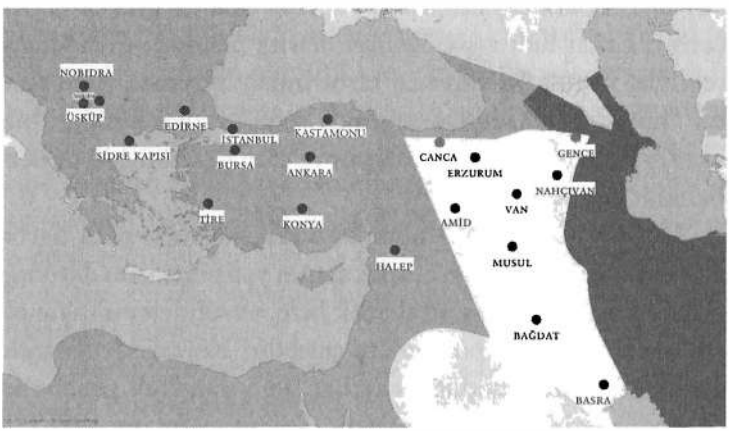

Harita 2: Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının kontrol ettiği bölgeler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınır hattında bulunan darphaneleri gösteren harita. Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi İmparatorluğu sınır hattında hafif standarttaki Osmanî akçelerin ve şahi sikkelerinin basıldığı doğu darphanelerinin bulunduğu bölge açık gri renkle taranmıştır. 16. yüzyılda belirli aralıklarla değişen ve sık sık siyasi çatışma konusu olan Osmanlı-Safevi sınırı temsilî olarak çizilmiştir.

Bu noktada, Doğu Akdeniz para piyasalarıyla ilgili önemli bir noktanın da altını çizmem gerekir. 16. yüzyılda doğu Akdeniz ticaretinin en önemli merkezlerinden birisi olan ve ticari aktivitelerin yoğunluğu sebebiyle paranın dolaşımının da en yoğun olduğu merkezlerden Halep şehrinin darpha-

nesinde basılan akçeler, "merkez" darphaneleriyle uyumlu şekilde kesilir.[13] Dolayısıyla Anadolu'nun Akdeniz kıyıları ile Suriye ve Mısır'ın kıyı bölgelerinde basılan sikkeler, İstanbul ve Balkanlarda darp edilen sikkelerle uyumlu gümüş içeriğine sahip paralardır. Osmanlı yönetimi, Doğu Akdeniz'de hâlihazırda işleyen ve Avrupa pazarlarıyla uyumlu bir görünüme sahip ticaretin dinamiklerini değiştirmeyerek, bu bölgelerin para piyasalarının yapısını olduğu gibi tutmaya çalışır. Fakat bu para bölgeleri, harita üzerinde görüldüğü şekliyle, hayalî bir duvarla birbirinden ayrılmaz. Nitekim bu "tampon" para piyasalarında sirküle eden paralar, bir akvaryum içinde dönüp dolaşan ve cama çarpıp geri dönen balıklar değildir.

Merkez bölgelerin uzağında, doğu sınırında para darbı açısından yeni bir bölge oluşturmanın yansımalarını darphane kayıtları üzerinden incelemek bize, yürütülen politikanın neticeleri hakkında bir çerçeve çizebilir. Ne var ki Osmanlı arşivlerinin bize sunduğu kayıtlar, imparatorluk genelinde darphanelerde basılan paraların toplam miktarını belli bir dönem boyunca anlık olarak takip etmeye imkânı tanımaz. Öbür taraftan darphanelerin işlem hacminde görülen dalgalanmaları bir ölçüde gözlemlemek ve genel eğilimler üzerine kanaat oluşturmak mümkündür.

Daha önce belirttiğim üzere bu dönemde imparatorluk genelinde darphaneler mukataa olarak açık arttırmaya çıkarılır ve işletim hakkı, en çok ödeme yapmayı taahhüt eden kişiye belli süreler için verilir. Darphanelerin işletim hakkı karşılığında mukataa bedeli olarak hazineye yapılan ödeme miktarları belli yıllar için mevcuttur. Bu sayede darphanelerin faaliyetlerinin dönemsel olarak nasıl dalgalandığını takip etmek ve para darbının belli bir dönem süresince hangi bölgelerde artış ve azalış eğilimleri gösterdiğini ortaya

[13] Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 152.

koymak mümkündür. Böylece, imparatorluk topraklarında para darbının genel seyri üzerine bir çıkarımda bulunma imkânı doğar.

Osmanlı payitahtında bulunan ve merkez darphane olan *Darphane-i Âmire* dışındaki darphaneleri iki kategoriye ayırabiliriz. Bunlardan ilki, gümüş madenlerinin olduğu bölgelerde açılan darphanelerdir ve imparatorluğun gümüş madenlerinin ekseriyeti Balkan topraklarında yer alır. Bu görece zengin gümüş madenlerinin yakınlarında yer alan şehirlerde çıkarılan gümüşü sikkeye çeviren darphanelerin faaliyetleri diğerlerine göre doğal olarak daha yoğundur. Anadolu toprakları ve Arap vilayetleri ise Balkan bölgelerine nazaran gümüş madenleri açısından daha fakirdir. Bu genellemeye istisna oluşturan yegâne zengin gümüş madeni, o dönem kullanılan ismiyle Canca, günümüzdeki Gümüşhane vilayetinde bulunur. Bu maden yakınında da yine bir darphane mevcuttur.[14]

İkinci kategoriye ait darphaneler ise ticari yollar üzerinde yer alan önemli merkezlerde bulunur. Edirne, Bursa, Halep, Diyarbakır, Şam, Bağdat gibi şehirler, barındırdıkları nüfus ve sahip oldukları ticaret hacmi sebebiyle para kullanımının yoğun olduğu bölgelerdir. Bulundukları coğrafyalar için ticari merkez konumunda olan bu şehirlerde ihtiyaç duyulan sikke ihtiyacını karşılamak adına darphaneler kurulmuştur. Tüm bu madenlerin 16. yüzyıla ait mukataa gelirlerinden derlenen tablo şu şekildedir (Tablo 1):

[14] M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2002), 448-449. Canca maden mukataası hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bilgehan Pamuk, "Canca (Gümüşhane) Maden Mukataasi'nda Iltizam Uygulamasi", Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 16, 2008, 39-48. Gümüşhane'deki zengin gümüş madeni dışında daha küçük maden yatakları da bulunmaktaydı. 19. yüzyıl Anadolu'sunda işleyen maden yatakları için bkz. Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", içinde ed. Güler Eren, Osmanlı c.3 İktisat, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 318.

		1510s	1520s	1530s
Kratovo	Yıl			1532
	Mukataa			466,000
Novo Brdo	Yıl		1524	1535
	Mukataa		3,454,875	2,922,216
Sidre Kapısı	Yıl			1536
	Mukataa			833,333
Bursa	Yıl	1518	1527	
	Mukataa	100,000	110,000	
Halep	Yıl	1519	1526	1536
	Mukataa	240,000	845,000	800,000
Şam	Yıl		1525	
	Mukataa		600,000	
Diyarbakır	Yıl	1518		
	Mukataa	90,000		
Musul	Yıl			
	Mukataa			
Bağdat	Yıl			
	Mukataa			
Basra	Yıl			
	Mukataa			

Tablo 1: Osmanlı Topraklarında Bulunan Bazı Darphanelerin 16. Yüzyıla Ait Mukataa Bedelleri[15]

[15] Kratovo, Novo Brdo ve Sidrekapısı, bkz. Halil Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme, 258-60. Bursa darphanesi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1959), 285. Halep darphanesi için bkz. Enver Çakar, *16. Yüzyılda Halep Sancağı (1516–1566)*, (Elazığ: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003), 283-9. Şam darphanesi için bkz. Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, (Beyrut: Librairie du Liban, 1982), 243-5. Musul için bkz. Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-*

1540s	1550s	1560s	1570s	1580s
1541			1571	
966,666			700,000	
1544			1574	
1,814,932			722,161	
1543				1589
2,525,000				1,454,371
1542	1553			
130,000	70,000			
	1550		1570	1584
	90,000		110,000	110,000
1543		1569		
260,000		100,000		
1540		1564		
650,000		68,333		
	1557		1575	
	45,000		55,000	
1540		1566	1577	
310,000		221,000	758,333	
	1552		1575	
	90,000		279,916	

1639), (Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2003), 243-5. Diyarbakır için bkz. Fatma Acun, "16. Yüzyılda Diyarbakır şehrindeki ekonomik faaliyetler," *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000, Ankara*, ed. Necdet Adabağ vd. (Ankara: Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı, 2001), 201-18, 217. Bağdat için bkz. Erdinç Gülcü, "Osmanlı İdaresinde Bağdat (1534-1623)" (doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 1999), 427. Mehmet Kabacık, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin doğu ticareti" (doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2001), 146.

Mukataa bedellerinin listelendiği tablo yakından incelendiğinde darphane faaliyetlerinin dönem içindeki değişiminde belli bir örüntü fark edilir. Balkanlarda bulunan zengin maden yataklarının yakınına kurulan darphanelerin faaliyetlerinde, özellikle 16.yüzyılın ikinci yarısında, ciddi bir azalma göze çarpar. Kratovo'da yüzyılın ilk yarısında gözlemlenen artış sonucu 1540'larda bir milyon akçeye yaklaşan mukataa bedeli, takip eden 30 yılda yaklaşık %30 oranında azalır. İmparatorluğun, Darphane-i Âmire dışında en aktif işleyen darphanesi olan Novo Brdo'daki (Nobırda) darphaneye ait mukataa bedeli 16. yüzyılın ilk çeyreğinde 3,5 milyona yakın bir seviyedeyken çok çarpıcı şekilde geriler ve yarım asır içinde beşte bir oranına düşerek 722 bin akçeye iner. Bir diğer önemli darphane olan Sidrekapısı için de mukataa geliri 1540'lı yıllarda yaklaşık 2,5 milyona yükselirken, bir milyon akçelik bir kayıpla 1,5 milyona çekilir. Sidrekapısı darphanesine ait mukataa gelirlerine ait bilgilerin sonuncusu 1589 yılına aittir ve 1580'li yıllarda hızla tırmanan enflasyon göz önüne alındığında bu darphanede reel kayıp çok daha fazladır. Dolayısıyla imparatorluğun zengin gümüş madenlerinin bulunduğu Balkanlarda kurulmuş olan en aktif darphanelerinde darp faaliyetleri 1540'lı yıllardan sonra önemli ölçüde azalmış görünür.

Mukataa bedellerinden de anlaşılacağı üzere Anadolu, Suriye ve Irak topraklarında yer alan darphanelerde darp faaliyetleri ve işlem hacmi Balkanlarda zengin maden yataklarının yakınına kurulmuş darphanelere nazaran daha düşüktür. Bursa, Halep, Şam ve Diyarbakır gibi şehirlerin darphanelerinin mukataa bedelleri incelendiğinde yine dalgalanmalar ve bilhassa 1550'lerin başında İran topraklarında gerçekleşen devalüasyonu takip eden dönemde önemli düşüşler gözlenir. Mütevazı bir işlem hacmine sahip Bursa darphanesi mukataası 1540'lı yıllarda 130 bin akçelik bir mukataa bedeline satılmaktayken takip eden 10 yılda bu

bedel neredeyse yarıya iner.[16] Yine önemli bir ticari merkez olan Halep'te darphanenin mukataa bedeli 1530'larda 800 bin akçe düzeyindeyken 20 seneden daha kısa bir zaman zarfında 90 bine düşmesi, Şam'da bu bedelin 600 binden 100 bin akçeye, Diyarbakır'da ise 1540'da 650 bin düzeyinde iken 1564 yılında 68 bine gerilemiş olması Osmanlı topraklarında sikke üretiminde ciddi bir düşüş olduğuna işaret eder.[17] Bu durumun istisnaları Bağdat ve Basra ile sınırlı ölçüde de olsa Musul darphaneleridir. Bu mukataa bedelleri incelendiğinde bu darphanelerde 1560'lardan sonra para darbının arttığı göze çarpar.

İki bölgeli para piyasasına geçiş politikasıyla 1566 yılından itibaren Bağdat ve Basra darphanelerinde Safevi piyasalarına uyumlu şahi darbına başlanmış ve bu politika değişikliği sonrası bu darphanelere taşınan gümüş miktarı artmıştır. 1540 ile 1566 yılları arasında Bağdat darphanesinin mukataa bedeli 310 binden 221 bine geriler, hatta 1559'da bu rakamın 50 bin akçenin dahi altına düştüğüne dair referanslar vardır. Darphane faaliyetlerindeki bu düşüş ve yaşadığı kayıp sebebiyle darphaneyi işleten mukataa sahibi İstanbul'a mektup yazarak Hint tarafında tedavülde olan *Lari* sikkelerinin darbı için ister. 1559 yılında talebi uygun görülen mukataa sahibine bu sikkelerin darbı için izin de verilir. [18] Fakat şahi sikkelerinin basımına izin verilerek iki bölgeli yapıya geçilmesinin ertesinde

[16] Listedeki darphaneler dışında Canca, Amasya, Edirne ve İstanbul darphaneleri için de bazı yıllara ait mukataa bedellerini biliyoruz. Fakat bu rakamların tamamı 1566 öncesine yahut 1566 sonrasına ait olduğu, hatta bazı mukataa bedellerinin tarihi 1600'lerin başına ait olduğu için listeye dâhil edilmemiştir. Bu mukataa bedelleri için bkz. Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme" 259.

[17] Diyarbakır'a ait mukataa verisinin 1564 tarihli, yani 1566 yılında oluşturulan iki bölgeli para piyasası uygulamasına geçişten önceye ait olduğu akılda tutulmalıdır. Nitekim 1566 öncesinde darphane gelirlerinde karşılaşılan sert düşüş, mukataa sahibini zaman zaman merkezî hükümetin izni dışında farklı vezinlerde para kesmeye itmiştir. İlgili referans için bkz. s. 49 dipnot 26.

[18] BOA. MHM. 3, 616. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966–968 / 1558–1560), (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 1993) 275-276. İlgili tartışma için yukarıda bkz. s. 50 dipnot: 27.

daha önce darbına izin verilen *Lari* sikkeleri 1573 yılında tekrar yasaklanır.[19] Buna rağmen Bağdat darphanesinin artan faaliyet hacmi göz kamaştırıcı oranlardadır. Darphanesinin mukataa bedeli 1577 yılında 758 bin akçe değerine fırlar. Bu oranda bir artış, darphanenin para basma faaliyetlerindeki genişlemenin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Basra'daki darphane için ise 1552'de 90 bin olan mukataa bedeli yine üç katın üstüne çıkarak 1575'te 279 bin akçe seviyesine ulaşır. Mütevazı bir kapasitede çalışan Musul darphanesi, Bağdat ve Basra gibi şahi darbına izin verilen darphanelerden olmasa da bu bölgede izin verilen hafif akçe darbı sayesinde burada da bir kıpırdanma görülür.

Her ne kadar bu dönemde de İran'a gümüş kaçışının tamamen durmadığını varsaysak bile bu "tampon para bölgesi" uygulamasının belli oranda başarıya ulaştığı söylenebilir. Neticede bu kritik ve riskli para politikasıyla amaç Osmanlı topraklarından tüccarlar eliyle toplanan ve bir ticari meta olarak daha doğudaki İran ve Hindistan pazarlarına geçirilmek üzere taşınan külçe ve sikke formundaki gümüşü, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan doğudaki darphanelerde yakalamaktır. Böylece arbitraj farkından kaynaklanacak gümüş akışına set çekilecek ve bu kıymetli metal yine imparatorluk piyasalarında kalacaktır. Elbette imparatorluğun, daha doğudaki pazarlara karşı hâlihazırda ticaret açığı verdiğini ve bu açığın altın ve gümüş ödenerek kapatıldığını, dolayısıyla değerli madenlerin akışının bu pazarlara ticari akış nispetinde devam ettiğini hatırda tutmak gerekir. Bu politika sadece ticari meta olarak gümüşü tutmayı amaçlar. Bununla birlikte, bu süreçte merkez vilayetler ve doğu Akdeniz kıyılarında mevcut altın-gümüş oranları, her ne kadar serbest piyasada olmasa da en azından imparatorluk tarafından duyurulan resmî oranlar açısından, Avrupa pazarlarıyla uyumlu kalmaya devam eder. Böylece imparatorluk genelinde para piyasalarının mevcut yapısı korunmaya çalışılır.

[19] BOA, MHM 22, 521.

Bu uygulama sonrası, para piyasalarının doğası gereği öngörülebilecek gelişme darphanelerin mukataa bedellerinden de anlaşılacağı üzere doğu sınırına yakın şehirlerde bulunan ve merkezde basılan sikkelerin gümüş içeriklerine nazaran olması gerekenden daha az gümüş içeren sikkelerin kesildiği darphanelerin işlerliğinin artmasıdır. Merkeze yakın darphanelerde basılan paraların değeri ile doğu sınır bölgesinde basılan paraların değerinin farklı olması arbitraj fırsatı doğurur. Bu arbitraj üzerinden kazanç elde etmek isteyen tüccarlar, imparatorluğun başkentine yakın bulunan şehirlerin darphanelerinde üretilen akçeleri pazarlardan çekip, bu sikkeleri yahut bulabilirlerse külçe hâlindeki gümüşleri doğu sınırındaki darphanelere taşırlar. Ellerindeki akçeleri daha az miktarda gümüş içeren ama hazine tarafından nominal olarak eş değerde kabul edilen paralara çevirerek yine merkeze yakın pazarlara geri getirmek suretiyle ciddi oranlarda kazanç elde edebilirler.

Özellikle sikke ticareti için daha kullanışlı olan büyük şahi sikkelerine talebin artması olağandır. Nitekim şahi basımına izin verilen Basra ve Bağdat darphanelerinin de çok daha fazla miktarda gümüş çekmeye ve sikke üretmeye başladığı görülür. Çok basit bir örnekle açıklamaya çalışacak olursak, batı vilayetlerindeki pazarlarda tedavülde olan ve 0,68 gram gümüş içeren akçelerden 100 akçe toplayan bir sarraf/tüccar, elinde toplam yaklaşık 68 gram ağırlığında sikkelerle Bağdat yahut Basra'ya geldiğinde bu paraları darphanede 3,84 gram gümüş içeren 17.7 adet[20] şahi sikkesine çevirebilir. Elindeki bu şahi sikkeleriyle İstanbul, Edirne yahut Bursa gibi merkez akçesinin kullanıldığı pazarlara geri döndüğünde her biri 7,5 akçeye eşit şahileri tekrar akçeye tebdil ederek 132,75 akçeyi cebine koyar. Elindeki 100 akçeyi 130 akçenin üzerine çıkaran bu tüccarın yaptığı gibi, sikke ve gümüş ticaretinden ciddi ka-

[20] Elbette darphanelerde ağırlığı eksik sikke basılmamaktaydı. Burada verilen örnekte varsayımsal olarak küsurlu sayı kullanılmıştır.

zanç elde eden simsarlar yürüttükleri bu ticari operasyonlarla para istikrarını tehdit edecek en güçlü aktörlerdir. Bu para politikasının, yani piyasada bu şekilde iki farklı değerde gümüş içeren sikkelerin denk kabul edilmesinin, doğurabileceği en net sonuç Gresham prensibi olarak tanımlanan dinamiklerin harekete geçmesi ve parasal istikrarın bozularak bunun enflasyona neden olmasıdır. Bu noktada Gresham yasasını açıklamak ve Osmanlı pazarları özelinde bu dinamiklerin ortaya çıkıp çıkmadığına bakmak gerekir.

Dördüncü Bölüm
Gresham Yasası yahut "Ak Akçe Kara Gün İçindir"

Para piyasalarıyla ilişkili olan ve Gresham yasası olarak bilinen ekonomi prensibi, 19. yüzyılda yaşamış İskoç ekonomist Henry Macleod tarafından tanımlanır. Kraliçe I. Elizabeth'in finans danışmanı olan ve bu prensibe 16. yüzyılda değinen Thomas Gresham'a referansla Gresham yasası olarak isimlendirilir. Her ne kadar ismini 16. yüzyılda yaşamış Gresham'a borçlu olsa da bilinen en eski ekonomi prensiplerinden biri olan bu ekonomi yasası, temel olarak "iyi para, kötü parayı kovar" önermesine dayanır.[1] Çok yalın şekilde ifade edilen bu önermeyi açıklayacak olursak, bir pazarda farklı oranlarda kıymetli maden içeren, yani reelde farklı değere sahip iki para mevcut ise ve bu farklı değerdeki paralar yasa koyucu tarafından nominal olarak aynı değerde kabul edilirse, bir süre sonra "iyi para", yani burada gümüş içeriği fazla sikkeler, aktörler tarafından piyasa işlemleri için kullanılmaz olur. Bu "iyi" paralar ya tasarruf amacıyla saklanır ya darphaneye gö-

[1] Dennis O. Flynn ve Don Roper , "Gresham's Law and the Modern Theory of the Demand for Money", *Eastern Economic Journal*, vol. 8, No. 3 (Temmuz, 1982), 219-235. Gresham dinamiklerinin nasıl işlediği üzerine alternatif yaklaşımlar için bkz. S. Rao Aiyagari, "Gresham's Law in a Lemons Market for Assets", *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne D'Economique* 22, no. 3 (1989), 686-97. Arthur J. Rolnick ve Warren E. Weber, "Gresham's Law or Gresham's Fallacy?", *Journal of Political Economy*, vol. 94, no: 1 (Şubat, 1986), 185-99. George Selgin,"Salvaging Gresham's Law: The Good, the Bad, and the Illegal" *Journal of Money, Credit and Banking*, vol. 28, No. 4, Part 1 (Kasım,1996) 637-649. François Velde, Warren E. Weber ve Randall Wright. "A Model of Commodity Money, with Applications to Gresham's Law and the Debasement Puzzle", *Review of Economic Dynamics*, 2, (1997), 291-323.

türülerek gümüş oranı düşük olan "kötü" parayla değiştirilir yahut kırpılarak gramajı düşürülür, bir diğer ifadeyle "kötü" paraya çevrilir. Bu sürecin sonunda piyasada tedavüldeki paralar kaçınılmaz olarak "kötü" para ağırlıklı olur, "iyi" paralar piyasadan çekilir ve parasal istikrarsızlık ortaya çıkar. Piyasa aktörleri de bu durum karşısında reaksiyon alarak fiyatları "kötü" para içeriğindeki gümüş oranına göre yeniden düzenler ve bu düzenlemeler neticesinde fiyatlar artar.

Bu prensibin Osmanlı para piyasalarındaki durum bağlamında nasıl işlediğini 16. yüzyıl imparatorluğundan farazi bir örnekle açıklayalım. 1570'li yıllarda Bursa'da yahut Edirne'de yaşayan bir esnafın elinde akçe ve şahi gibi farklı para çeşitlerinden bir miktar para bulunduğunu varsayalım. Osmanlı hükümeti adına vergi toplayan bir mültezim bu vergi mükellefinin kapısını çalsın ve 15 akçe vergi ödemesi talep etsin. Bu durumda vergi mükellefi esnafımız, borcunu merkeze yakın darphanelerde basılmış "merkez" akçesiyle öderse, yaklaşık 10,2 gram gümüş (15 akçe x 0,68 g) değerinde vergi ödemiş olur. Fakat elinde aynı zamanda doğu vilayetlerinde basılmış akçelerden yahut merkezî hazine tarafından 7,5 akçeye denk kabul edilen şahi sikkelerinden de varsa tercihi değişir. Bu durumda her rasyonel insanın yapacağı tercihi yapacak olan vergi mükellefi, hazine tarafından eşdeğerde kabul edilen şahi sikkelerini yahut düşük gram içeriğine sahip "doğu" akçelerini vergi ödemek için kullanacak ve daha fazla gümüş içeren akçeleri elinde tutma eğiliminde olacaktır. Dolayısıyla vergisini iki şahi şeklinde ödemeyi tercih ettiği durumda 10,2 gram yerine 7,7 gram (2 şahi x 3.84 g) gümüş ödemiş olur. Sonuç itibarıyla gümüş içeriği yüksek, merkeze yakın darphanelerde darp edilmiş ağır akçelerini ise elde tutar.

Pazardaki diğer aktörlerin de benzer tutumda bulunacağını göz önünde bulundurursak, bir süre sonra tedavüldeki paralar ağırlıklı olarak şahi sikkelerine yahut 'doğu' akçesine dönecek ve "iyi" para olarak nitelediğimiz merkeze yakın darphanelerde basılan akçeler daha az görünür olacaktır. Bu gümüş oranı yüksek "iyi" paralar ya tasarruf amacıyla yastık altına girer ya

para ticareti yapan simsarlar tarafından toplanarak doğu sınırındaki darphanelere taşınır yahut içeriğindeki gümüş miktarı şahi sikkeleri ve hafif doğu akçelerine eşitlenecek şekilde kırpıldıktan sonra piyasada kullanılır. Bu durumda bir süre sonra tüm pazar kırpılmış "hurda" akçelerle, doğu darphanelerinden çıkmış vezni, yani gümüş içeriği düşük, kimi belgelerde kara akçe olarak isimlendirilen akçelerle yahut şahi sikkeleriyle kaplanır.

Hatta meşhur atalar sözü "ak akçe kara gün içindir" lafzında da aynı prensipten dem vurulduğunu varsaymak mümkündür. Atasözünde verilen açık mesaj, tasarrufun gerekliliği şeklinde olsa da bu meselenin "ak" ve "kara" zıtlığın üzerinden ifade edilmesi sadece edebî dertlerden kaynaklanmıyor görünür. Burada tasarruf ederken "ak" akçenin tercih edilmesi gerektiği yönündeki vurgu önemlidir. Nitekim bu atasözünün yazılı kültürde 16. yüzyılın ikinci yarısında, Vakanüvis Mustafa Selanikî'nin, Sultan III. Murad'ın 1595 yılında ölümü üzerine kaleme aldığı pasajda geçmesi, tam da para buhranının derinleştiği dönemde para piyasalarındaki hâkim refleksi yansıtıyor gibidir.[2]

Eğer "ak" akçeler tasarruf amacıyla elde tutulur ve tedavüldeki para ağırlıklı olarak şahi sikkesine, daha az gümüş içeren "kara" doğu akçesine yahut kırpılmış "hurda" akçeye dönerse ne olur? Bu noktada para istikrarı bozulur, pazardaki mal ve hizmetlerin fiyatlaması ona göre düzenlenir ve neticede fiyatlar yükselir. Bu istikrarsızlık sürecinde elbette, merkezî otoritenin belirlediği altın-gümüş değerlemesi de serbest piyasada değişecektir. Bu hikâyeden geriye cevaplanması gereken iki kilit soru kalır. Birincisi, Osmanlı hükümeti böylesine basit ve o dönemde dahi iyi bilinen bir prensibe karşılık, doğu ülkelerine kaçan gümüşün önüne geçmek adına sınır bölgesinde yeni bir para piyasası oluşturarak, imparatorluğun para piyasalarını iki bölgeli yapıya dönüştürmeyi hangi saiklerle göze almış olabilir?

[2] Mustafa Selanikî, *Tarih- Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, C. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 428.

İkincisi, bu politikanın uygulanmaya başladığı 1566 yılından 1570'li yılların sonuna kadar herhangi bir sert fiyat dalgalanması yahut şiddetli parasal istikrarsızlık yaşanmamasını, yani bu politikanın en azından 1580'lere kadar görece sorunsuz şekilde işlemesini nasıl açıklayabiliriz?

Öncelikle şunu belirtmem gerekir ki çok bölgeli para politikası ilk kez Osmanlı hükümeti tarafından takip edilen bir uygulama değildir. Her ne kadar Avrupa topraklarında bu uygulamayla birebir örtüşen örnek bulunmasa da yukarıda açıklandığı üzere bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na benzer şekilde, geniş bir coğrafyada hüküm süren Safevi İmparatorluğu da benzer bir para politikası takip eder. Safeviler, Şah İsmail döneminde, Osmanlıların doğu Akdeniz kıyılarını ele geçirmesi sonrası para piyasalarını iki bölgeli yapıya dönüştürür. 16. yüzyılın ikinci yarısında hükümranlığı altındaki topraklar hızla genişleyen Babür İmparatorluğu da farklı para bölgelerine sahip geniş bir coğrafyaya oturur.

Dönemin Avrupa ülkelerinin kapladığı coğrafi genişlikler ile daha doğuda yer alan imparatorlukların yüzölçümleri arasındaki büyük fark, bu uygulamayı doğuda yer alan büyük imparatorluklar için mümkün kılmış görünür. 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan yönetimi altında 2.200.000 kilometrekarenin üzerinde çok geniş bir coğrafya bulunur. Buna, imparatorluğa bağlı vasal devletler de eklendiğinde imparatorluğun etki alanı 3 milyon kilometrekarenin üzerine çıkar.[3] Osmanlıların doğudaki komşusu Safeviler 1,5 milyon kilometrekareden geniş bir coğrafyayı, daha doğudaki Babür İmparatorluğu ise yüzyıl sonunda 3 milyon kilometrekareye yakın bir alanı kontrol ederler. Özetle, 16. yüzyılın ikinci yarısında, birbirine komşu bu üç imparatorluğun batı ucu orta Avrupa'ya uzanırken, doğu sınırı Bengal körfezine açılır.

[3] Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 192-93.

Dolayısıyla Avrupa kıtasında birbirine yakın mesafedeki şehirlerden oluşan ülkelere ve para piyasaları açısından entegre pazarlara göre epey farklı bir görünüm söz konusudur. Aynı dönemde İtalya'daki şehir devletleri yahut Alman topraklarındaki prenslikler ortalama 50 bin kilometrekareden az bir alanı kontrol etmektedir. Tüm bir İtalya yarımadasının 130 bin, Büyük Britanya adasının 210 bin, İber yarımadasının tamamının 500 bin kilometrekare olduğu hatırlanırsa coğrafi büyüklük açısından kontrast daha net anlaşılır.

Coğrafi genişlik modern öncesi dönemde para piyasaları için belirleyici etkenlerden biridir. Nitekim Avrupa'da para piyasalarının entegrasyonu henüz 15. yüzyılda tamamlanır ve tüm Avrupa ülkelerinin altın-gümüş oranları 1:11.5 ile 1:12 arasında sınırlı bir banda oturur.[4] Avrupa kıtası içinde bir arbitraj fırsatı doğması için kıtanın farklı bölgelerinde darp edilen sikkelerin değeri arasında %6 ila %7 seviyelerinin üzerinde bir fark ortaya çıkması gerekir. Zira sikkelerin nakliye masrafları ve senyoraj ödemeleri hesaplandığında sikke ticaretiyle uğraşacak simsarların kâr elde edebilmesi için bu oranlar bir bakıma eşik değerdedir. Bu oranda bir arbitraj fırsatının ortaya çıkması durumunda ise tüccarların taşıdıkları gümüş sikkeler ile Avrupa kıtası içinde bu makas çok kısa sürede eşik değerin altına düşer.[5]

Daha doğuda yer alan büyük imparatorluklarda ise geniş

[4] F.P. Braudel ve F. Spooner, "Prices in Europe from 1450 to 1750", *The Cambridge Economic History of Europe,* vol. IV: *The Economy of Expanding Europe in the 16th and 17th Centuries*, ed. E. E. Rich and C.H. Wilson (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), 459.

[5] Geç Ortaçağ Avrupa'sında sikke ticaretinden kazanç sağlamak için arbitraj fırsatının ortalama %7,4 oranında bulunan senyoraj seviyesinin üzerine çıkması gerekir. Peter Kugler, "Financial Market Integration in Late Medieval Europe: Results from a Threshold Error Correction Model for the Rhinegulden and Basle Pound 1365-1429", *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 147, (2011), 337-352. 16. yüzyıl İspanya'sında bu oran %6 seviyelerindedir. Peter Bernholz ve Peter Kugler, "Financial market integration in the early modern period in Spain: Results from a threshold error correction model", *Economics Letters*, vol. 110, issue 2 (Şubat 2011), 93-96.

coğrafyanın bir sonucu olarak para piyasaları, Avrupa ülkeleri arasında olduğu gibi entegre bir yapıda değildir. Buradan hareketle doğuda yer alan imparatorlukların çok bölgeli para piyasaları oluşturmakta bir sakınca görmemeleri, hükmettikleri geniş coğrafyayla ilişkilidir. Nitekim, yukarıda değinildiği üzere, 16. yüzyıl ortasında İran'da gerçekleşen devalüasyon ertesinde Mısır'da yaşanan gümüş darlığına çözüm bulma arayışında olan Osmanlı merkezî hükümeti, sadece Mısır coğrafyasında geçerli bir devalüasyonla masaya gelir. Bu öneri o dönemde hayata geçmese de İstanbul'dan, coğrafyanın uzak eyaletlerinde işleyen para piyasalarına nasıl bakıldığını gösteren önemli bir referans noktasıdır. Merkezî otoritenin zihninde, payitahta uzak bu eyaletlerin para piyasalarının merkez eyaletlerle entegre piyasalar olarak çalışmadığı düşünülmektedir.

İkinci ve daha belirleyici faktör ise piyasaların para stokudur. Bu iki parçalı para piyasasına geçiş sonrası 1566 yılından 1580'li yıllara kadar, takip edilen politikanın en azından çok hızlı fiyat artışlarına neden olmaması imparatorluk piyasalarındaki para stokuyla alakalıdır. Nitekim Gresham yasasının aşil topuğu stok paradır. Pazarda tüm ticari aksiyonları karşılayacak ve bunun üzerine stok oluşturacak miktarda para bulunmaması durumunda "kötü" paralar piyasaya girse dahi piyasa aktörleri tarafından "iyi" parayla eşdeğer olarak görülür. Neticede, "kötü" ve "iyi" paralar piyasalarda bir arada dolaşır. Dolayısıyla yukarıda açıklandığı şekliyle "kötü" paraların piyasayı ele geçirerek "iyi" paraları piyasadan sürmesi ve bunun neticesinde para istikrarının bozularak fiyatların hızla yükselmesiyle sonuçlanacak bir süreç ancak piyasada yeterli para stoku mevcutsa gerçekleşir.

Parayı kullanacak aktörlerin, yani daha önce verdiğimiz örneklere atıfla vergi vermekle yükümlü esnafın yahut pazardan mal alacak alıcının, ellerinde ödeme yaparken tercih yapacak kadar fazla para bulunmuyorsa "kötü" para ile "iyi" para piyasada birlikte tedavülde kalmaya devam eder. Özetle, değeri düşük paraların piyasayı basması ve "iyi" parayı

piyasadan sürmesi ancak parayı kullananların iyi para ile kötü para arasında tercih yapma imkânı olduğu durumlarda, diğer bir ifadeyle para stoku pazardaki bütün işlemleri karşıladıktan sonra aktörler tarafından tasarrufa ayrılacak miktarda mevcut ise işler.[6]

Yine farazi bir örnek üzerinden gidersek, pazarda 75 akçeye satılan mal için gelen alıcıların ellerindeki sikkeler farklılık göstersin. Üç alıcıdan birincinin elinde sadece "merkez" akçelerden 75 akçe, ikincisinin elinde 10 şahi, üçüncüsünün elinde ise "iyi" merkez akçesi ile "kötü" doğu akçesi yahut kırpılmış akçelerden karışık şekilde 75 akçe değerinde para bulunsun. Eğer bu alıcıların ellerinde fazladan akçeleri yoksa, bir diğer ifadeyle "yedek" akçe yahut stok para bulunmuyorsa her üçü de talep ettikleri malı almak için mecburen ellerindeki paralarla ödeme yaparlar. Bu durumda satıcı, bu üç farklı ödemeyi de aynı rayiçten kabul eder zira kabul etmediği takdirde malını satacak alıcı bulamayabilir. Satıcı, tüm bu farklı paraları aynı rayiçten kabul etse dahi kendisi de pazarın bir aktörü olarak bu paraları piyasada benzer şekilde kullanabileceği için zarar etmeyecektir. Dolayısıyla sattığı mal için fiyat artışı yapmasını gerektirecek bir durum ortaya çıkmaz. İmparatorluğu para krizine götüren sürecin tahlilinde daha detaylı olarak ele alınacağı üzere, 1566 tağşîşinden sadece altı yıl sonra tüm Anadolu'ya yollanan bir hükümden anlaşıldığına göre piyasalarda çok yoğun şekilde kırpılmış paralar tedavül etmeye başlamıştır fakat halk bu paraları kabul etmekte ve kullanmakta bir sakınca görmez.[7] Nitekim 1570'ler itibarıyla tağşîşin ve iki bölgeli para piyasasına geçişin etkileri bu kırpılmış sikkeler üzerinden ortaya çıkmaya başlamış olsa dahi

[6] Dennis O. Flynn ve Don Roper, "Gresham's Law and the Modern Theory of the Demand for Money", *Eastern Economic Journal*, vol. 8, No. 3, (Temmuz, 1982). Frank Whitson Fetter, "Some Neglected Aspects of Gresham's Law", *The Quarterly Journal of Economics* 46, no. 3 (Mayıs, 1932), 493.

[7] BOA. MHM. 19, 69.

ne guruş ve altın fiyatlarında hızlı bir artış ne de tüketici fiyat endekslerinde yukarı yönlü bir hareket görülür.

Bu süreçte elbette, arbitraj fırsatından yararlanmak isteyen tüccarlar yahut sikke ticaretiyle uğraşan simsarlar ortaya çıkarak piyasadan iyi paraları toplayıp kazanç elde edebilecekleri darphanelere taşımaya devam edeceklerdir. Nitekim daha önce incelediğimiz tablo 1'de yer alan verilerin de ortaya koyduğu üzere, sınır bölgesindeki darphanelerin işlerlik kazanması, arbitrajdan kazanç elde etmek isteyen kimselerin para ticaretine hız kazandırdığına işaret eder. Fakat stok paranın yeterli olmadığı piyasalarda tüccarların pazarlardan para çekmesi durumunda, pazardaki ticari işlemleri döndürecek paranın kalmaması ve hatta para darlığı yaşanması söz konusudur. Yukarıda ele alınan Mısır ve Halep pazarlarında yaşanan para darlıkları, tam da bu durumu yansıtan uygun örneklerdir. Ayrıca, yeterli para stokunun olmadığı bir piyasadan kıymetli metal olarak gümüş paraları çekmenin de tüccarlar açısından çok kolay bir faaliyet olmayacağı varsayılabilir. Bu denkleme doğu sınırındaki "tampon para bölgesi"yle batı bölgeleri arasındaki mesafenin uzunluğu da eklenince gümüş sikke ticaretinin piyasaları sarsacak şekilde çok hızlı genişleme göstermesi mümkün olmaz.

Buna karşın, bu parasal düzeni temellerinden sarsabilecek ve enflasyonun hızlı artışına sebebiyet verebilecek yegâne faktör, piyasaya dışarıdan çok yüksek miktarda külçe yahut sikke formunda gümüş girişinin olmasıdır. Ne var ki Osmanlı hükümetinin hiç öngörmediği bu ihtimal gerçek olur. Amerikan gümüşüyle yüklü gemiler 1570'li yılların sonlarından itibaren Doğu Akdeniz'de görünür olur. Sonuç itibarıyla II. Selim (1566 – 1574) dönemi ile III. Murad saltanatının ilk yıllarında para piyasaları ve fiyat endeksleri görece sakin bir seyir izliyor olsa da takip eden dönemde imparatorluk tarihinin en derin para krizlerinden biri ortaya çıkacaktır.

Beşinci Bölüm
Avrupa'nın "Fiyat Devrimi" ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi

İmparatorlukta 16. yüzyıl sonunda yaşanan fiyat artışları, modern öncesi Osmanlı ekonomi tarihinin en çok tartışılan meselelerinden biridir. Özellikle 16. yüzyılda Amerikan gümüşünün Eski Dünya'ya taşınmaya başlamasıyla Avrupa ülkelerinde görülen ve "*fiyat devrimi*" olarak etiketlenen fiyat dalgalanmaları üzerine genişleyen literatür, Osmanlı İmparatorluğu özelinde yaşanan tartışmanın da sınırlarını çizer. 16. yüzyıldan başlayan ve takip eden yüzyılın ortalarına kadar uzanan dönemde muhtelif Avrupa ülkelerinde fiyatların çok hızlı artışı etraflıca belgelenir ve ekonomi tarihçileri, bu olgu üzerine birbirine alternatif açıklamalar getirir.

Avrupa'da ortaya çıkan "*fiyat devrimi*" üzerine yürüyen tartışmanın zemini 16. yüzyıla kadar geri giden ve Avrupa pazarlarına akan Amerikan gümüşünün etkileri üzerinden şekillenir. 16. yüzyılda yaşayan Fransız filozof Jean Bodin, para arzının Amerika kıtasından taşınan gümüş nedeniyle arttığını ve bunun o dönemde Avrupa piyasalarında ortaya çıkan yüksek enflasyonun tetikleyicisi olduğunu öne sürerek uzun ömürlü miktar teorisinin temellerini atar.[1] Takip eden yüzyıllarda John Locke, Richard Cantillon, David Hume gibi filozofların katkısıyla miktar teorisi, para politikalarıyla

[1] D. P. O'Brian, "Bodin's Analysis of Inflation", *History of Political Economy*, Volume 32, Number 2, Yaz 2000, 267-292. Philip Arestis and Peter Howells, "The 1520-1640 'Great Inflation': An Early Case of Controversy on the Nature of Money", *Journal of Post Keynesian Economics*, Kış, 2001-2002, vol. 24, No. 2 (Winter, 2001-2002), 181-203.

ilişkili tartışmaların merkezine yerleşir ve nihayet modern ekonomistler tarafından formüle edilir.[2] Miktar teorisinin basit görünen ama çok su kaldıran formülasyonu üzerinden gidecek olursak, Irving Fisher tarafından 20. yüzyıl başında geliştirilen ve o günden bugüne üzerinde tartışılmaya devam denklem şu şekildedir:[3]

M (Para Arzı) x V (Tedavül Hızı) = P (Fiyat Düzeyi) x T (Ticari İşlem Hacmi)

Modern ekonomi tarihçileri, 16. yüzyılda Avrupa'da yaşanan hızlı fiyat artışlarına bu formülasyon üzerinden açıklama getirmeye çalışırlar. Araştırmacılar, tartışmanın erken aşamalarında ticari işlemlerin toplam hacminin ve tedavül hızının birim zamanda çok hızlı artış gösteremeyeceği varsayımıyla, fiyat artışlarının sebebi olarak para arzındaki ani dalgalanmalara odaklanır. Amerika'da keşfedilen madenlerden çıkarılan ve İspanya'ya taşınan gümüşün, burada fiyat artışlarına neden olduğu görüşü ortaya atılır.[4] İspanya'nın ödemeler dengesinde diğer Avrupa ülkeleri karşısında açık vermesi nedeniyle bu gümüş, diğer Avrupa ülkelerinin pazarlarına akar ve İspanya'da ortaya çıkan enflasyon diğer ülkelere de bulaşır.[5]

Fakat daha sonraki çalışmalar, Avrupa'da görülen fiyat artış hızının 17. yüzyılda sona ermesine karşın aynı dönemde Amerika'dan Avrupa'ya gümüş akışının sürdüğünü ortaya

[2] Miktar teorisinin tarihsel gelişimi ve bu teori üzerine süregiden tartışmaların değerlendirmesi için bkz. Mark Blaug, "Why is the quantity theory of money the oldest survivng theory in economics?" *The Quantity Theory of Money: From Locke to Keynes and Friedman,* ed. Mark Baug, (Vermont: Edward Elgar Publishing Company, 1995) 27-49.

[3] Irving Fisher, *The Purchasing Power of Money: Its Determination and Relation to Credit, Interest and Crises*, (New York: The Macmillan Co. 1911).

[4] E. J. Hamilton, "American treasure and the rise of capitalism (1500- 1700)", *Economica*, 9, (1929), 338-357; E. J. Hamilton, *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*, (Cambridge: Harvard University Press, 1934).

[5] Dennis O. Flynn, "A new perspective in the Spanish price revolution: The monetary approach to the balance of payments", *Explorations in Economic History* 15 (1978), 388-406.

koyar.[6] Bu yeni bulgular ışığında 16. yüzyıl fiyat devrimi üzerine getirilen açıklamalar yine miktar kuramı üzerinden revize edilir ve açıklamaların odağı paranın arzından, paraya olan talebe ve paranın tedavül hızına kayar. Nüfus artışı, kentleşme ve şehirlerdeki ticari işlemlerin artması gibi faktörlerin, paraya olan talebi ve paranın tedavül hızını arttırmış olabileceği üzerinde durulur. Bu dönemde Amerika'da çıkarılarak Avrupa pazarlarına taşınan gümüş, bu talebi karşılamakta ve fiyatlar artmaktadır. Nüfus artışının hızını kaybettiği, kentleşmenin yavaşladığı ve ticari işlem sayısının genişlemediği dönemlerde, piyasaya yeni para girse dahi bu paraya aynı oranda talep olmayacağı için, fiyat artış hızının ivmesi de kesilir.[7]

16. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan *fiyat devrimi* etrafında dönen bu tartışmalar, Osmanlı'da yaşanan hızlı fiyat artışlarını açıklama adına başvurulan referans noktalarını oluşturur. Erken modern dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen fiyat değerlendirmelerine dair ilk fiyat endekslerini hazırlayan Barkan, 16. yüzyıl süresince imparatorlukta fiyat artışları yaşandığını, yüzyılın sonunda uygulanan tağşîşlerle bu fiyat artışlarının daha da ivme kazandığını öne sürer.[8]

[6] M. Morineau, *Incroyables gazettes et fabuleux metaux: Les retours des tresors Americains d'après les gazettes Hollandaises* (XVIe-XVIIIe siecles), (New York ve Paris: Cambridge University, 1985).

[7] H. A. Miskimin, "Population growth and the price revolution in England", *The Journal of European Economic History*, 4 (1975), 179-186. J. A. Goldstone, "Urbanization and inflation: Lessons from the English price revolution of the sixteenth and seventeenth centuries", *American Journal af Sociology*, 89, (1984), 1122-1160.

[8] Ömer Lütfi Barkan, "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten* 34, no. 136 (1970), 557-607. Makalenin kısmen revize edilmiş İngilizce versiyonu için bkz. "The Price Revolution of the Sixteenth Century: a Turning Point in the Economic History of the Near East", çev. Justin McCarthy, *International Journal of Middle East Studies* 6, no. 1 (1975), 3-28. Barkan'ın fiyat hareketleri üzerine hazırladığı bu çalışması, araştırmacının 1940'lara kadar geri giden kimi çalışmalarının neticesinde şekillenir. Barkan, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I", *Tarih Vesikaları* 1, no. 5 (1942), 326-40; Barkan, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II", *Tarih Vesikaları* 2, no. 7 (1942): 15-40; Barkan,

Barkan'a göre 16. yüzyıl süresince devam eden bu artışın temel sebebi, Amerika'dan İspanya'ya taşınan gümüşün etkisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'yla süregiden ticaretinin bir sonucu olarak Osmanlı piyasalarının bu durumundan etkilenmesidir. Barkan'a göre Avrupa'dan Osmanlı'ya ithal edilen bir enflasyon söz konusudur. Dolayısıyla Barkan, oluşturduğu fiyat serilerinin sunduğu göstergelere uyumlu olacak şekilde, miktar teorisinde para arzına odaklanan görüşe yakın bir açıklama sunar. Osmanlı topraklarına akan gümüşün etkisinin yanı sıra Avrupalı tüccarların Osmanlı pazarlarından hammadde çekmeye başlamalarıyla mal arzının yetersiz kalmaya başladığının da altını çizer. Tağşîş sonrasında Osmanlı topraklarının yabancı tüccarlar için bir hammadde pazarına dönüştüğünü ve yerli üreticinin hammadde sıkıntısıyla boğuştuğunu, yabancı paraların piyasayı istila ettiğini ve imparatorluğun kendi parasını basamaz hâle geldiğini belirtir.[9]

Barkan'ın çalışmasından yaklaşık 30 yıl sonra daha geniş bir veri havuzu hazırlayan Pamuk, Barkan'ın fiyat endekslerini revize eder. Pamuk'un hem akçe cinsinden hem de gram gümüş cinsinden oluşturduğu fiyat endeksleri önümüze yeni sonuçlar getirir. Gram gümüş üzerinden oluşturulan endeksin genel olarak, tağşîşlerin yokluğunda ortaya çıkan fiyat artışını gösterdiğini belirten Pamuk, buradan hareketle Barkan'dan farklı olarak 1585 öncesi dönemde gümüş cinsinden enflasyonun sınırlı kaldığını, fiyat artışlarının esas olarak 1585 tağşîşiyle birlikte hız kazandığını ortaya koyar.[10]

Pamuk, ortaya koyduğu yeni bulgular ve revize ettiği fiyat endeksleri ışığında, *fiyat devrimi* tartışmalarına geri döner. Bu güncellemeler sonrasında, İstanbul'a ait fiyat hareketlerini göz önüne aldığımızda para arzından ziyade para talebi ve

"Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III", *Tarih Vesikaları* 2, no. 9 (1942), 168-77.

[9] Barkan, "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", 586-589.

[10] Şevket Pamuk, "Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies* 33, no. 1 (2001), 69-89.

paranın tedavül hızında uzun vadeli değişimleri öne çıkaran açıklamaların, Osmanlı İmparatorluğu'nun hikâyesine daha uyumlu olabileceğinin üzerinde durur. Bu izlek üzerinden yaptığı değerlendirmesinde imparatorlukta 16. yüzyıl boyunca yaşanan nüfus artışının, kentleşmede görülen hızlanmanın, kentlerdeki pazarların büyümesinin, kent-kır arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlenmesinin ve hatta kredi ağlarının yoğunluğundaki genişlemenin etkilerinin altını çizer. Bunun neticesinde paranın tedavül hızının artmış olabileceğini ve piyasaya giren paranın, fiyat artışlarının asli nedeni değil, bu tedavül hızındaki artışları destekleyen, yani talebe karşılık veren bir fonksiyonu olabileceğini vurgular.[11]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan fiyat artışları üzerine yürüyen bu tartışmada, güncellenen bulgular ışığında açıklamanın para arzından, para talebi ve tedavül hızına kayması anlamlıdır. Fakat nümismatların son dönemde önümüze koyduğu yeni bulgular sayesinde yukarıda kısaca tasvir edildiği şekliyle imparatorluğun iki bölgeli para piyasasına sahip olduğunun ortaya çıkması, gümüş akışının imparatorluk pazarları ve fiyat hareketleri üzerindeki etkisi hakkında alternatif bir açıklama getirmemizi mümkün kılar.

İmparatorluk topraklarına hızlı gümüş akışı başladığında, bu gümüşe güçlü bir talep olduğu konusunda bir beis yoktur. Fakat burada karanlıkta kalan nokta, bu para talebinin hangi ticari aksiyonlara cevap verdiğidir. Osmanlı piyasaları özelinde oluşan gümüş talebinin, aynı dönemde Avrupa pazarlarında ortaya çıkan faktörlerden tamamen farklı yerel bir sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda daha detaylı olarak ele alacağım üzere, Avrupa'dan Osmanlı pazarlarına taşınan gümüş sikkeler "takas aracı" olarak kullanılmak amacıyla değil, daha çok "ticari meta" olarak talep görür. Piyasalara giren gümüş, doğu darphanelerine taşınarak şahi sikkesine yahut gümüş içeriği daha düşük olan "doğu" ak-

[11] Şevket Pamuk, *Monetary history of Ottoman Empire*, 125-30.

çesine dönüşmekte, sonrasında pazarlara geri dönmektedir. Dolayısıyla piyasada ciddi bir gümüş talebi olduğu doğrudur fakat bu talebin arkasındaki dinamik, pazarda süregiden diğer ticari operasyonları karşılamak değildir. Gümüş talebi, imparatorluk bölgeleri arasında oluşan arbitrajı kullanmak isteyen gümüş ve sikke tüccarlarının faaliyetlerinden kaynaklanır. Özetle, burada "anonim" bir paraya yahut kıymetli maden olarak gümüşe değil, belli bir sikke çeşidine, daha net bir şekilde tanımlayacak olursak Avrupa'dan taşınan guruşa talep vardır ve burada belirleyici olan paranın formudur.

Dolayısıyla Osmanlı topraklarına taşınan gümüş, yerel pazarlardaki ticari aksiyonlar için değil, doğu sınırlarındaki darphanelere taşınmak için talep edilmektedir. İmparatorluğa taşınan Avrupa menşeili gümüş guruşlar ve merkez darphanelerde basılan ağır akçeler toplanarak, doğu sınırına götürülür ve sikkenin formu değiştikten sonra merkez eyaletlere geri taşınır. Hatta bu "kötü" paralar, imparatorluğun en kuzeyinde yer alan sınır bölgelerine kadar çıkar. Dolayısıyla paraya olan talebin yanı sıra, doğu darphanelerinde darp edilen sikkelerin tedavül hızı da yükselir.

Çalışmanın devamında detaylı olarak ele alınacağı üzere, 1600'lerin başında batıda ve doğuda darp edilen akçelerin gümüş içeriklerinin düzenlenmesi sayesinde Osmanlı para piyasalarındaki sikkeler birbirleriyle uyumlu hâle getirilecek, böylece imparatorluk tekrar tek ve entegre bir para piyasasına kavuşacaktır. Bu sürecin sonunda reel olarak farklı değerlere sahip ama hükümet tarafından nominal olarak denk sayılan sikkeler piyasadan çekilecek ve arbitraj fırsatları azalacaktır. "Kötü paraların" merkezî hükümet eliyle piyasadan çekilmesi ve ortak akçe kullanımına dönüşle birlikte para tacirlerinin gümüşe olan talebi göreceli olarak azalacak ve fiyat artış hızı da eş zamanlı olarak yavaşlayacaktır.

Teorik tartışmaya burada ara vererek, meselenin başına dönecek olursak 1566 yılıyla birlikte içerdiği gümüş miktarına nazaran olması gerekenden daha yüksek bir rayice sahip şahi

sikkelerinin darbında artış yaşanır ve bu uygulamanın sonuçları çok kısa süre içinde para piyasalarında hissedilir. Halep defterdarının merkeze yolladığı arza hitaben gönderilen 1572 yılının temmuz ayına ait bir fermanda şahi uygulamasının Halep pazarlarını nasıl vurduğu sarih şekilde ele alınır. Daha önceki tarihlerde Anadolu'dan, Karaman vilayeti taraflarından gelen tüccarlar, yanlarında getirdikleri malların yanı sıra para olarak altın getirmekte ve Halep pazarlarından aldıkları malların karşılığında ödemelerini bu altın sikkelerle yapmaktadır. Fakat şahi darbının başlamasından sonra Halep pazarlarına inen sikkenin formu değişir. Bu tüccarlar, artık memleketlerinden ellerinde gümüşle gelmekte, önce Diyarbakır darphanesine giderek bu gümüş sikkeleri şahiyle takas etmekte ve Halep pazarına indiklerinde ödemelerini şahi sikkeleriyle yapmaktadır. Defterdar, tüccarların tatbik ettiği bu pratik sayesinde %20 oranında ilave kazanç elde ettiğini de belirtir. Neticede Halep pazarlarında altın darlığı ortaya çıkar. Halep defterdarlığından merkezî hazineye yollanan ödemeler geleneksel olarak altınla yapıldığı için bu durum, ciddi bir sorun olarak merkeze iletilmiştir. Fakat sorun bununla sınırlı değildir, eş zamanlı olarak Anadolu'da da gümüş sıkıntısı ortaya çıktığı anlaşılır.[12] 1570'lerin başlarından itibaren kırpılmış ve ayarı düşük akçe meselesi merkezî hükümeti uğraştırmaya başlar.

1572 yılında, Halep defterdarının yolladığı arzla hemen hemen aynı aylarda, İstanbul kadısına yollanan hükümde çok sayıda kırpılmış akçenin payitahtta dolaşımda olduğu, ahalinin bu sikkeleri kabul ettiği ve bunun önüne geçilmesi için halkın uyarılması gerektiği bildirilir. Bu hükmün kopyaları Bosna ve Mora'dan, Rum ve Karaman beylerbeyliğine kadar çok geniş bir coğrafyanın mülki amirlerine yollanır.[13] Yine aynı senenin yaz döneminde Anadolu beylerbeyine yollanan bir fermandan bu kırpılmış akçelerin devlet hazinesine kadar

[12] Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 97, 101.

[13] BOA. MHM. 19, 69.

girmeye başladığı belirtilerek ve bu sikkelere el konulması, kalpazanların da tutuklanması emredilir.[14] Bu meseleyle alakalı olarak sahte para kestiği tespit edilen bazı kalpazanların tutuklandığı da görülür.[15] 1573 tarihli hükümlerden kalpazanlık işinin Balkanlarda Belgrad'dan, Doğu Anadolu'da Erzurum'a kadar muhtelif vilayetlerde görülmeye başladığı görülür.[16]

1570'lerin ortalarından itibaren meselenin dallanıp budaklandığı anlaşılır. 1576 yılında akçe kırpma işi Bursa'da daha organize şekilde yapılmaya başlanır. Sikke kırpma işine girişenler, Bursa'daki imaret ve misafirhanelerden ağır akçeleri toplayıp kırptıktan sonra Karaman ve Hamid tarafına giden tüccarlara satmaya başlar.[17] İmparatorluğun ticaret yolları üzerinde yer alan imparatorluğun bu ilk başkenti bir bakıma kırpılmış, sahte sikke ihracatı yapan bir merkeze dönüşmüştür. Karaman ve Hamid bölgesine gönderilen kırpılmış akçeler buralardaki pazarlarda sorunsuz şekilde kabul edildiğine göre bu bölgelerde para stoku henüz yetersizdir ve Bursa'dan yollanan "hurda" akçeler piyasada belirlenen nominal rayiçleri üzerinden tedavül etmektedir. Bu durum Bursa'dan Karaman ve Hamid bölgelerine gelecek tüccarların bu kırpılmış sikkelere rağbet göstermesinin asli sebebidir.

Sonuç itibarıyla 1566 yılında iki bölgeli para piyasasına geçişle birlikte, bu uygulamanın öngörülen iki yansıması ortaya çıkar. İlk olarak şahi darbı hızlanmıştır. İkinci olarak, bu gelişmeyle ilişkili olarak merkeze yakın para piyasalarında kırpılmış akçe miktarı hızlı şekilde artar. Fakat bu gelişmelere karşın 1570'lerin ikinci yarısına kadar bu şahi sikkelerinin imparatorluğun merkez pazarlarına taşınması yahut hazineye gönderilmesi gibi bir durum söz konusu olmaz. Piyasalarda altın ve guruş fiyatlarının yükseldiğine dair şikâyetlere de henüz rastlanmaz. İstanbul için oluşturulan fiyat endeksle-

[14] BOA. MHM. 19, 388.
[15] BOA. MHM. 12, 1167. BOA. MHM. 12, 953.
[16] BOA. MHM. 21, 661. BOA. MHM 21, 742.
[17] BOA. MHM. 28, 76.

rinde de bu dönemde herhangi bir yükseliş görünmez. Fakat 1570'lerin son yıllarında yaşanan ve imparatorluğun doğu sınırına gümüş akışını hızlandıran gelişmeler, imparatorluk tarihinin en büyük ekonomik buhranının önünü açar.

Bu yıllarda Amerika'dan Avrupa'ya akan gümüşle darp edilen Avrupa menşeili guruş sikkelerini taşıyan gemiler ilk kez doğu Akdeniz kıyılarını ziyaret etmeye başlar. Doğu Akdeniz'e gümüş akışının tam olarak hangi yılda başladığını kestirmek zor olsa da bu sürecin 1570'lerin ortalarında başladığını öne sürmek mümkündür.[18] Avrupa'dan taşınan gümüşün yoğun şekilde Osmanlı topraklarına akmaya başladığı tarih için bir eşik belirleyecek olursak 1580 yılı öne çıkar. Bu tarihin birden fazla önemi vardır. Öncelikle bu tarih kuzey Avrupalı tüccarların, İngiliz ve Hollandalıların, Akdeniz'de boy göstermeye başladıkları tarihtir. İkinci olarak bu tarihte kabul edilen ahdnameyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu, İngilizlere bazı imtiyazlar tanıyarak İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarında daha rahat ticaret yapabilmesinin önünü açar. Bu gelişmelerin yanı sıra aynı süreçte, Akdeniz'in doğusunu ve batısını tutan ve 16. yüzyılın önemli bir bölümünde Akdeniz'de doğrudan mücadeleye girişen güçlü siyasi aktörler, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında çatışmalar sona erer. Bu ateşkes her ne kadar kalıcı bir barış antlaşmasına dönmeyecek olsa da, her iki tarafın birbirleriyle doğrudan çatışmaya girmekten kaçındıkları uzun bir sürecin başlangıcı olacaktır. Tüm bu siyasi gelişmeler, 1580 yılından itibaren Osmanlı pazarlarına gümüş akışını kolaylaştıran faktörlerdir.

Akdeniz'de Avrupalı tüccarlar eliyle yüksek miktarlarda gümüş taşınmaya başlamasının yanında, aynı dönemde ortaya çıkan bir diğer gelişme de imparatorluğun 1578 yılında Safevilere karşı giriştiği ve uzun süre nihayete ermeyecek savaştır. 1578 yılından itibaren sınıra yığılan ulufeli askerlere düzenli

[18] Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*, (Chicago: University of Chicago Press, 1974), 78.

maaş ödemesi yapılmasını, sınır bölgesindeki gümüş miktarını arttırabilecek ve o bölgedeki şehirlerin darphanelerinde basılan şahi sikkelerinin darbını hızlandırabilecek bir diğer faktör olarak göz önüne alabiliriz. Dolayısıyla aynı dönemde, en azından geçici bir süre için, birden fazla etkenden söz etmek mümkündür. Fakat bu dönemde doğu Akdeniz'e taşınmaya başlanan Avrupa sikkelerinin para bunalımının temel etkeni olduğunu hatırda tutmak gerekir. Nitekim Safevilere karşı yürütülen savaşın ertesinde para istikrarında bir düzelme olmaması, başat faktörün savaş sebebiyle doğu sınır bölgesinde artan para miktarı değil, Osmanlı topraklarına akan Avrupa gümüşü olduğunu gösterir. Her hâlükârda farklı referanslar bize krizin başlangıç tarihi olarak 1570'lerin son yılları ile 1580'lerin ilk yarısını işaret eder.

İmparatorluğun para ile imtihanına geri dönecek olursak, 1570'lerin ikinci yarısında işler para piyasaları açısından iyiden iyiye sarpa sarmaya başlar. Merkezî hükümet hâlen Halep darphanesi ve doğu Akdeniz kıyılarını, doğu sınırlarındaki para bölgesinden ayrı tutmaya çalışsa da bu çok kolay olmayacaktır. Halep, Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli ticari merkezi ve paranın en çok dolaştığı pazardır. Hatta Diyarbakır darphanesi gibi görece yakın darphanelerde, sikke darbı için gümüş ihtiyacı olduğu durumlarda gümüş, Halep defterdarlığı tarafından gönderilir.[19] Böylesi mühim bir ticaret merkezinin, darphanelerinde Bağdat ve Basra'da darp edilen şahi sikkeleriyle aynı ayarda sikke kesme ihtimali, mültezim adaylarının iştahını kabartır. 1577 yılında, Halep'te şahi darbına izin verildiği takdirde bu darphane için 25 bin altın ödemeyi teklif eden mültezimler ortaya çıkar. 1,5 milyon akçeye tekabül eden bu meblağ, mevcut iltizam bedellerinin çok üzerindedir. Fakat merkezî hükümet buna izin vermez. Bunun yerine sadece şahi sikkelere benzer şekilde fakat vezni daha ağır olan *selimi* sikkelerinin basımına izin verilir.

[19] BOA. MHM. 34, 42.

Bu *selimi* sikkeleri, Sultan II. Selim'in(1566-1574) saltanatının son yıllarında ilk kez tedavüle sokulmak istenmiştir. Şahi sikkelerinin yerini alması amacı taşıyan ve Osmanlı sultanının adıyla anılması istenen bu sikkeler, 1573 yılından itibaren defalarca imparatorluğun doğu pazarlarında kullanıma sokulmaya çalışılsa da başarılı olunamaz.[20] Bu durum Halep'te bir kez daha tekrarlanır. Şahiye göre vezni biraz daha yüksek *selimi* sikkelerini basmak için izin alan Halep darphanesi, 1579 yılında merkezî otoritenin izni olmadan vezni düşürür ve şahi sikkeleri darp etmeye başlar.[21] Her ne kadar merkezden gönderilen fermanla bu durumun önüne geçilmeye çalışılmışsa da artık çağlayarak gelmekte olan selin önüne uzaktan yollanan fermanlarla set çekmek mümkün olmayacaktır.

1580 yılının ocak ayında Halep defterdarlığına gönderilen hüküm, gelinen nokta açısından çok şey anlatır. Halep defterdarı, saraya arz gönderir ve tüm vergilerin şahi ve pare olarak toplandığını beyan eder. Halep'ten hazineye gönderilen vergiler geleneksel olarak altın sikkelerle yollanmaktadır. Fakat 1580 yılı itibarıyla vergilerin ancak şahi ve pare olarak toplanabilmesi sebebiyle elde edilen tutarın reelde rayici düşüktür ve toplanan vergileri İstanbul'a göndermeden önce piyasada altına tebdil edilmesi durumunda gelirde noksan ortaya çıkacaktır. Defterdar çözüm olarak bu parayı mevcut durumuyla Safeviler üzerine devam eden seferde kullanılmak üzere Erzurum'a yollamayı önerir. Pratik bir çözüm bulduğunu düşünen defterdar, bölgedeki pazarlarda hâlihazırda bu sikkeler kullanıldığı için bunun sorun teşkil etmeyeceğini düşünür. Fakat sarayın tepkisi serttir ve ilgili tutarın altın olarak hazineye gönderilmesi emredilir. Aksi takdirde bu durumdan defterdar sorumlu tutulacaktır.[22] Bu tarih itibarıyla, cin şişeden çıkar ve Halep ile daha doğudaki

[20] BOA. MHM. 22, 521.
[21] BOA. MHM. 48, 553.
[22] BOA. MHM. 39, 369.

pazarlardan çekilen altının yerini almış şahi sikkeleri İstanbul yolunu arşınlamaya başlar.

1580'nin mart ayına gelindiğinde rüzgârın şiddeti artarak devam eder. Halep defterdarına yazılan hükümde hazineye yollanacak ödemenin "*adet-i kadim*" üzere yine altına tebdil edilerek vaktinde ve mevsiminde yollanması ve kesinlikle şahi ile pare sikkelerinin gönderilmemesi emredilir.[23] Bu sıkıntı elbette, Halep'le sınırlı değildir ve bölgedeki tüm defterdarlar benzer dertlerle boğuşmaktadır. Aynı aylarda, Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarına gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere altın sikkeler serbest piyasada, kanunla ilan edilen rayicin üzerinde bedellere işlem görmeye başlamıştır. Bu nedenle halk ödemelerde altın tercih etmemekte ve vergi ödemeleri bölgede basılan gümüş sikkelerle yapılmaktadır.[24] Dolayısıyla bu bölgeden hazineye yollanacak ödemelerde altın bulmak 1580'lerin başından itibaren zorlaşmaya başlar. Aynı zamanda, Halep bölgesinden batı Anadolu pazarlarına yüklerce kırpılmış akçeler gönderilmekte ve doğu sınırlarında yaşanan bu kriz yavaş yavaş Anadolu'yu da tesiri altına almaktadır.[25]

1570'lerin sonunda doğu bölgelerine gümüş akışının hızlanmasıyla, buradaki şahi darbı artar. Bununla eş zamanlı olarak kırpılmış akçe miktarında genişleme, altın ve gümüş fiyatlarında yükseliş, ayrıca mal ve hammadde fiyatlarında da hareketlenme gözlenir. Guruşun resmî rayici 40 akçe, altın sikkelerin ise 60 akçe iken serbest piyasada guruş ve altın fiyatları bu rayicin üstüne çıkmaya başlar. Bu artışlardan İstanbul piyasaları da münezzeh değildir. Dubrovnikli bir tüccar, 1579 yılında Pera'da guruşun 43 akçeye, dukanın 63 akçeye çıktığını yazar.[26]

1579 ve 1580 yıllarında çeşitli bölgelerde altın ve guruş

[23] BOA. MHM. 39, 449.
[24] BOA. MHM. 39, 342.
[25] Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 198.
[26] Cemal Kafadar, "When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows" (Doktora tezi, McGill University, 1986), 63.

fiyatlarının yükselmeye başladığına dair referanslar artmaya başlar. 1579 sonbaharında Saruhan ve Aydın sancakları kırpılmış akçelerin etkisi hissedilir olur ve guruşun serbest piyasadaki fiyatları Batı Anadolu pazarlarında yükselişe geçer.[27] Benzer durum yine aynı dönemde Kütahya ve Karahisar piyasalarında da görülür.[28] 1579 yılında Rum vilayetinde de durum farklı değildir.[29] Merkezî yönetim bu kırpılmış hurda akçeleri toplayarak yeniden darp etme gibi beyhude bir çaba içindedir. Bu sayede parasal istikrarın tekrar sağlanacağı umudunu taşıyan İstanbul yönetimi, hurda akçe şikâyetinin yoğun olarak geldiği Tire gibi bölgelerde yeni darphaneler kurma yoluna gider.[30]

Merkeze yakın darphanelerde basılan ağır "merkez" akçelerinin kırpılarak doğu akçelerine yakın ağırlıklara getirilmesi ve bu "hurda" akçelerin pazarlarda giderek artan yoğunluğu, her geçen gün içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır. 1581 yılında imparatorluk yönetimi bu kırpılmış hurda akçe sorununu çözebilmek adına yerel yöneticilerden gelen çok pratik bir öneriyi gündeme alınır. Lazkiye kadısı, akçe istikrarının sağlanması için kırpılmış, kırık akçeleri ağırlıklarına göre sınıflandırmayı ve bu kırpılmış akçelerin ödemeler sırasında kabulü için ağırlıklarına göre değerlemesinin yapılmasını önerir. Buna göre kırık akçeler, ağırlıklarına göre ikisi bir akçeye, üçü bir akçeye ve dördü bir akçeye eşit sayılacak şekilde tasnife tabi tutulacaktır. Daha kötü durumdaki hurda akçeler ise dirhemi 4.5 akçe olacak şekilde ağırlığına göre hesaplanarak kabul edilecektir. Merkezî yönetim bu teklifi kabul eder ve sancaklara ferman çıkarır. Bu öneri, imparatorlukta şahi sikkelerinin ve hafif vezne sahip doğu akçelerinin darp edilmediği bir senaryoda kırık akçeleri toplamak için çok pratik bir çözüm yoludur. Mevcut koşullarda bu politika işlemez. Doğu sınırında farklı bir para piyasasının varlığı ve hâlihazırda darphanelerde düşük vezinli

[27] BOA. MHM. 41, 32.
[28] BOA. MHM. 41, 1017.
[29] BOA. MHM. 41, 455.
[30] BOA. MHM. 41, 21.

akçelerin ve şahi darbının sürüyor olması, bu uygulamanın başarıya ulaşmasına mani olur. Nitekim kısa süre sonra bu uygulamadan vazgeçilir.[31] Dolayısıyla 1570'lerin son yıllarında başlayan kıpırdanma takip eden yıllarda güçlenecek, guruş ve altın fiyatlarındaki yükseliş, fiyatlara da yansımaya başlayacak ve bu süreç 1585 tağşîşine giden yolu açacaktır.

1580'lerin ilk yıllarında mevcut para piyasalarının durumunu ve ekonomik gelişmeleri bize aktaran önemli anlatılardan birisi de Mustafa Âlî'ye aittir. Bu Osmanlı âlimi, 1581 tarihinde tamamladığı *Nushatü's-Selâtîn* isimli eserinde altın ve gümüş paralar üzerine bir bölüm kaleme alır. Mustafa Âlî'nin tanıklığı mühimdir zira Âlî, 1578 ile 1583 yılları arasında, tam da ortaya çıkan parasal buhranın merkezlerinden birisi olan Halep'te tımar defterdarlığı görevinde bulunmaktadır. İlgili eserini de 1581 yılında orada tamamlar. Sikkelerle ilgili pasajına, altın ve gümüş paraların saltanat için ne kadar mühim semboller olduğunu anlatan satırlarla başlayan müellif, sonrasında para piyasalarındaki durumu tasvire girişir:

> ...fî-zamânina pâdişâhumuzun cedd-i büzürgvârları nâmiyle mu'anven ve kendülerin sikke-i celîle-i kirâmîleriyle müberhen olan nukûd-ı hemyânî ki, bi-hasebi'l-ıstılâh dirhem-i 'osmânî deyu mu'ayyendür. Kallâblarun kullâb-ı tezvîrine giriftâr olmağla hâlâ bir derecede sıgâr ve kırkılı kırkılı bir kırık şûretle bedîdâr olmuşdur, ki bâğ u râğ-ı salṭanatun nûr-ı pür-nûrı ve şâhsâr-ı bahâr-ı hükûmetün evrâk-ı şükûfezâr-ı mevfûrı mesâbesinde iken bu zamânda hey'et-i katarât-ı jâleye dönmişdür. [...] Ve bi'l-cümle nakd-ı 'osmânîye cümleden ziyâde rağbet vâcib iken, giderek i'tibârdan kaldı. Ve ziyâde hurde kesilmekle, husûsâ kündebâz ü kallâş Yahûdîler eline düşüb, kırkılmağla tüccâr-ı bâzâr anı bi'l-külliye nazardan saldı. Bu minvâl üzere 'osmânî nâ-bûd ve pâre anun hey'etiyle mevcûd oldukdan ğayri flori kısmınun dahi bir kısmında

[31] Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 213-14.

bir kâmilü'l-'iyârı nâdir ve meksûrı hod temâmından ziyâde idügi zâhir ü bâhirdür.[32]

Mustafa Âlî, bize tüm meseleyi edebî bir şekilde özetler. Osmanî sikkeler, hükümetin çiçek bahçesindeki yapraklar gibiyken kırpıla kırpıla bir çiğ damlasına dönmüştür. Sikkelerin kırpılarak çok küçük hâle gelmesi, onlara olan rağbetin giderek azalmasına sebep olmuştur. Zamanla pazardaki tüccarlar bu sikkeleri kullanmaz olur. Bu pasajın devamında açıklamalarını sürdüren Âlî, saraya yollanan paraların *kratova akçesi*, yani vezni uygun merkez akçeleri olduğu için sarayın taşradaki bu durumdan habersiz olduğunu belirtir. Bu parasal düzensizliğin aylar ve hatta yıllarca sürdüğünü aktaran âlim, bu paralarla alışveriş yapan halkın sıkıntıya düştüğünü yazar. Dahası vezirler bu meselenin nedenini anlamadıkları gibi, çözmek için işin peşine de düşmezler.[33]

1581'de tamamlanan eserde yer aldığı şekliyle durum bu minvaldedir. Fakat modern tarihçinin dostu, sevgili müellifimiz, hikâyenin devamında neler olduğunu merak eden araştırmacılara yardımcı olacak başka eserler de bırakır. Müellif, 1600 yılında tamamladığı ve dünya tarihi olarak kaleme aldığı *Künhü'l-Ahbâr* eserinin son bölümünü Osmanlı İmparatorluğu tarihine ayırır. İmparatorluk tarihiyle ilgili bölümün son kısmında ise kendi yaşadığı döneme ait olayları aktarır. Mustafa Âlî, 1581 yılında kaleme aldığı ve yukarıda alıntıladığım pasajını bu esere de aynı şekilde kopya eder fakat bu pasajın devamına, 1581 sonrasında gelişen olayları da ekler:

> ... Bilâhare târih-i hicrî sene tis'în ve tis'a mie (990/1582)'ye karîb oldukda filori ve guruş beşer onar akçe ziyâde olup giderek yirmişer otuzar akçe izdiyâdına ruhsat verildi ve beyne'n-nâs bu edâ-i hâss şöhret-i bî-kıyâs buldı...[34]

[32] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü's-Selâtîn*, ed. Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları 2015), 361. *Mustafa Âlî's Counsel For Sultans of 1581*, ed. Andreas Tietze (Wien:Verlag 1982)

[33] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü's-Selâtîn*, 362.

[34] Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, ed. Ali Çavuşoğlu (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2019), 957.

Guruş ve altın sikkelerin akçe karşılıklarının 1582'den itibaren yükselmeye başladığını aktaran Âlî, aynı satırlarının devamında bu sürecin 1585'teki tağşîşin önünü açtığını ileri sürer. Arşiv kayıtları da Gelibolulu'nun tespitini doğrular şekildedir. 1582 senesinde İstanbul'dan imparatorluğun muhtelif köşelerine altın ve guruşun rayicine uyulması üzerine çok sayıda emir çıkar. Hükümet bir taraftan da kalpazanları yakalama ve kırptıkları sikkeleri toplama üzerine sonuç alınması mümkün olmayan bir çaba içindedir.

1582 yılının ilk ayında florinin rayicinin 60 akçe, guruşun değerinin 40 akçe olduğunu belirten ve ilan edilen bu değerlere uyulmasını emreden bir ferman çıkarılarak tüm beylerbeylerine, sancakbeylerine ve kadılara gönderilir.[35] Bu ferman, düzenli olarak yollanacak emirlerin işaret fişeğidir. Kıbrıs'ta 1582 yılında altın 70 akçe, guruş 50 akçe düzeyine kadar tırmanır. Bunun üzerine merkezî hükümet yine ilan edilen rayiçlere uyulması için emir çıkaracaktır.[36] Yıl içinde Kastamonu'da da benzer bir durum söz konusudur ve benzer bir ferman göndermekten başka çare üretilemez.[37] Bursa ve İstanbul piyasaları da aynı dertten mustariptir.[38] Beri taraftan 1582 yılında Üsküp'te artan kalpazanlık ve yoğunlaşan hurda akçe meselesiyle ilgili de yine bir dizi emir gönderilir.[39] Aynı yılın yaz aylarında Edirne ve Kratova'ya gönderilen emirde piyasadaki kırpılmış akçelerin toplanarak yeniden darp edilmesi istenir.[40] Ertesi sene, doğu bölgelerindeki darphanelere gönderilen hükümlerde de o bölgede darp edilip İstanbul piyasalarına akan şahi sikkeleriyle ilgili sıkıntı yaşandığı be-

[35] BOA. MHM. 46, 71.
[36] BOA. MHM. 48, 51.
[37] BOA. MHM. 47, 224.
[38] BOA. MHM. 47, 255. BOA. MHM. 47, 380.
[39] BOA. MHM, 48, 31. BOA. MHM. 48, 444. BOA. MHM. 48, 524.
[40] BOA. MHM. 48, 38.

lirtilir ve bu darphanelerde darp edilen sikkelerin vezninin takibinin yapılması emredilir.[41]

Özetle, piyasalardaki gümüş stokunun artmaya başlamasıyla yukarıda açıklanan Gresham yasası dinamikleri 1570'lerin sonundan itibaren işlemeye başlamıştır. 1580 yılıyla birlikte süreç hızlanır ve 1582-83 yıllarında ekonomik kriz girdabına girilir. Saraydan gönderilen hükümlerin yanı sıra karar alıcı pozisyonunda olanlara yahut dönemin âlimlerine ait referanslara kulak verdiğimizde de bu tarihler dönüm noktaları olarak işaret edilen yıllardır. 1590 yılında, dönemin sadrazamı Koca Sinan Paşa tarafından kaleme alınan telhisleri inceleyecek olursak para istikrarının bozulduğu ve ekonomik krizin payitahtta dahi gözle görülür hâle geldiği tarih olarak 1582-83 yılları işaret edilir:

> [H]usûsan sikke-i hümâyûn husûsunda ve âhar umûrda dünyânın ihtimâmları olunub be-'inayetillâhi Te'âlâ yedi sekiz yıldan berü düzeni bozulmuş olan umûr ahsen-i hâl ile tedarük ve tashîh olunmak üzeredür.[42]

Koca Sinan Paşa, aşağıda daha detaylı olarak ele alınacak 1589 tarihli tashîh-i sikke operasyonundaki başarısını vurgulamak ve belki kendi icraatlarını övmek adına biraz da mübalağaya kaçtığı telhislerinin satır aralarında bize para krizinin sebebi olarak gördüğü faktörleri sıralamaktan da geri kalmaz:

> ... Dünyâ geşt olunsa sikke-i hümâyûnlarıyla bir 'osmânî bulunur mı idi? Şimdi ol züyûfdan [bir] eser var mıdur? Ve şâhî nâm zağel 'âlemi kaplayub te'âmül-i nâs bi'l-küllîye kalkayorken hiç duyulmadın aradan gitdügi az hidmet midür?...

İmparatorluk politikalarını belirleyen ve karar alma süreçlerinin en üst makamında oturan sadrazamdan para krizi üzerine böylesi net bir tasvir duymak önemlidir. Bunun ya-

[41] BOA MHM. 48, 853. BOA. MHM 49, 57. BOA. MHM 49, 77.

[42] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, ed. Halil Sahillioğlu, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA, 2004), 141.

nısıra dönemin şahitlerinden vakanüvis Mustafa Selanikî'nin satırlarına geçtiğimizde karşımıza yine benzer bir resim çıkar:

> ... On iki yıl ale't-tevâlî diyâr-ı Şark'a asâkir-i zafer-şi'ârı serdârlar ile sürdi. Güzîde-i memâlikin kabza-i iktidâra getürüp, dârü'l-mülk-i Tebrîz-i aldı kal'a yapdırdı. Ve bu sebeb ile dirhem u denânîr ahvâline ihtilâl geldi. Gitdükce sim ü zer kıymete çıkdı. Serhadd-i mansûreden Şâhî sikkesi mağşuş u müşevveş kem-ayâr olup, aksâ-i Rûmili'ne dek geçdi. Bi'l-âhire ednâ bahâya takdîr olunup, revacdan kaldı. Yine geldüği yerlere gitdi. Ve bu vâsıta ile tüccâr metâ'ı girân-bahâya satılur oldı. Melbusât u me'kulât es'ârı arttı...[43]

Selanikî, parasal istikrarsızlığın kaynağı olarak doğu sınırını işaret eder. Bu arada Safeviler'le süregiden savaşın etkisini atlamaz. Selanikî'ye göre savaş sırasında altın ve gümüşün istikrarı bozulmuş ve fiyatlar yükselmiştir. Şahi sikkesi ise doğu sınırından batıya akmaya başlamış ve hatta Rumeli'ye kadar çıkmıştır. Mustafa Selanikî'nin parasal istikrarın bozulmasının sebebi olarak *kem-ayâr* şahi sikkesi olduğu yönündeki tespiti yerindedir. Bu gelişmeler bir arada ele alındığında yaşanabilecek en büyük ekonomik felaket senaryolarından birisinin yazıldığı anlaşılır. Para krizi, üç ayaklı şekilde tüm ekonomiyi sarsan bir anafor oluşturmuş durumdadır. Doğu vilayetlerinde darp edilen ve olması gerekenden daha değerli olan şahi sikkeleri merkez bölgelerdeki pazarlara dolar. Eş zamanlı olarak merkeze yakın eyaletlerde vezni ağır olarak darp edilen Osmanî akçeler bu şahi sikkelerin etkisiyle yoğun şekilde kırpılır. Para piyasalarındaki bu iki gelişmenin bir sonucu olarak gümüşe ve dolayısıyla Avrupalı tüccarların taşıdıkları guruşa olan talep artar. Guruşlar, piyasalarda ticaret açısından güvenilir sikke konumuna geldiği için talep görür. Fakat daha önemlisi bu guruşların, arbitraj fırsatı kovalayan tüccarlar tarafından da toplandığı anlaşılır. Böylece

[43] Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî (971-1008/1563-1600)*, ed. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 427.

pazara elinde 40 akçe değerindeki guruşla gelen Avrupalı tüccarların elindeki sikkelere rayicinden daha fazla ödeme yapılır. Piyasalara gümüş taşıyan Avrupalı tüccarlar birden kıymetlenen guruşlarıyla pazarlardaki rekabet güçlerini arttırır ve ödedikleri guruş karşılığında piyasalardan hammadde ve altın çekmeye başlar. Dolayısıyla 1570'lerin son yıllarında hafiften esmeye başlayan para krizi ve kıpırdanmaya başlayan fiyatlar, 1582-83 yıllarına gelindiğinde katmerli bir ekonomik krize dönüşmüşür.Bu noktada, bu dönemde imparatorluk topraklarına yoğun şekilde taşınmaya başlanan guruşların yıkıcı etkisini açıklamak gerekir.

Birbirine alternatif olarak görülebilecek kıymetli metallere, yani gümüş ve altına olan talebin aynı anda artması ve Osmanlı topraklarında altın ve gümüş fiyatlarının eş zamanlı olarak yükselmesi pek çok ekonomistin garip bulacağı bir durumdur. Nitekim dengeli bir para piyasası için konuşacak olursak, pazara kıymetli metallerden, yani altın yahut gümüşten, birisinin yüksek miktarlarda taşınması durumunda piyasaya taşınan değerli metalin değeri bir süre sonra düşer, alternatif değerli madenin değerinin ise artması beklenir. Bir diğer ifadeyle dengeli bir para piyasasında, pazarlara gümüş taşıyan tüccarların, ödemelerini gümüş sikkelerle yapması ve aynı zamanda piyasalardan altın çekmeleri neticesinde altın fiyatları yükselecek fakat buna mukabil, gümüş bir süre sonra değer kaybedecektir. Fakat bu dönemde Osmanlı para piyasalarıyla ilgili kayıtların tamamında hem altın sikkelerinin hem gümüş guruşların akçe karşısında değerinin aynı anda yükseldiği aktarılır. Bir anlamda imparatorluk, kriz içinde kriz yaşar.

Guruşların gümüş içeriklerine göz atıldığında durum daha iyi kavranır. İlk kez 1497 yılında darp edilen ve 16. yüzyılda Avrupa'da uzun mesafe ticaretinde kullanılan ortak gümüş sikke konumundaki İspanyol guruşlarının (*pieces of eight reals*) ağırlığı 27,5 gramdır.[44] 1570'li yıllar boyunca

[44] W. G. Summer, "Spanish Dollar and the Colonial Shilling", *The American Historical Review*, vol. 3, No. 4 (Temmuz, 1898), 607-619. Cipolla, Carlo

ve 1580'lerin ilk yarısında Osmanlı akçesinin ağırlığı ise 0,68 gramdır. Bir guruşun resmî rayici ise 40 akçedir ve bu miktarda akçenin toplam ağırlığı (40 x 0,68 = 27.2 g) tam olarak bir İspanyol guruşuna eşittir. Dolayısıyla burada bir uyumsuzluk görünmez. Fakat bu denkliğe rağmen Avrupa guruşları, Osmanlı pazarlarında ederinden %10 hatta kimi zaman %20 oranında fazladan ödeme yapılarak satın alınmaya başlanmıştır. Avrupalıların yoğun şekilde taşımaya başladıkları guruşa nominal olarak ederinden yüksek akçe ödenmesi, imparatorluk ekonomisi için yıkım anlamına gelir. Bu tüccarların yanlarında getirdikleri guruşlar, içerdikleri gümüş değerinin üzerinde akçelere satın alınır.

Sikke simsarları, bu guruşları toplayabilmek için Doğu darphanelerine taşıyarak şahiyle değiştirdiklerinde elde edecekleri kârın bir kısmını Avrupalı tüccarlara bırakmaktan imtina etmez. Pazarlarda ticari aksiyonlar için de kırpılmış akçelere ve şahi sikkelerine nazaran daha güvenilir olan guruş sikkelerinin tercih ediliyor olması, guruşun değerini artıran bir diğer etkendir. Bu sayede Avrupalı tüccarlar, Osmanlı pazarlarındaki yerel aktörlere göre daha rekabetçi bir pozisyon elde ederler ve talep ettikleri ham maddelere yerel aktörlerden daha yüksek fiyat çekme şansına erişirler. Bu durumun bir yansıması olarak da ham madde fiyatları yükselmeye başlar. Fiyatların zincirleme şekilde yükselmesi kaçınılmazdır.

İkinci olarak, Avrupalı tüccarlar getirdikleri gümüşle sadece pazarlardan hammadde değil, aynı zamanda para piyasalarından altın da çekmeye başlar. Böylece gümüş, Avrupalı tüccarlar eliyle Avrupa pazarlarından Osmanlı topraklarına akarken altın da ters istikamette bir rota takip eder. Bunun neticesinde, çalışmamın devamında daha detaylı şekilde tartışacağım üzere, Osmanlı pazarlarında altın stokunun azalması, merkezî hazi-

M. *Conquistadores, Pirati, Mercatanti: La Saga Dell'argento Spagnuolo*, (Bologna: Il mulino, 2011).

neye giren para kombinasyonunda altın oranının düşmesi ve para piyasalarında altın fiyatlarının yükselmesi söz konusu olur.

Özetle imparatorluk piyasalarındaki para talebi gümüşe göre değil, gümüşün formuna göre belirlenmektedir. İmparatorlukta ikinci bir para bölgesinin bulunması ve bu durumun yüksek arbitraj fırsatı sunması, guruşa karşı yoğun bir talep oluşturur ve bu guruşlar Doğu darphanelerine taşınmaya başlar. Bu gümüş, şahi formuna döndükten sonra piyasalara hızlı şekilde geri döner. Tüm bu sürecin en keskin virajı, hiç şüphesiz 1585'te uygulanan büyük tağşîştir. Fiyatların yükselmeye başlaması ve daha önemlisi para piyasalarında düzenin tamamen ortadan kalkması üzerine, Osmanlı hükümeti para piyasalarını tekrar kontrol altına alabilmek adına müdahale kararı alacak ve imparatorluk tarihinde daha önce görülmemiş oranda bir tağşîşe gidecektir. Bu tağşîş pratiği sırasında ve sonrasında yaşananlar ise imparatorluğun para krizini bir macera filmi izler gibi takip eden ekonomi tarihçisi için epey şaşırtıcı bir sekans vaat eder.

Altıncı Bölüm
Başarısız Bir Ekonomi Politikası Olarak 1585 Tağşîşi

Osmanlı hükümeti 1585 yılında çok yüksek oranlı bir tağşîş kararı alır. Uygulanacak karara göre akçenin gümüş içeriği %44 oranında düşürülecek, altının rayici 60 akçeden 120 akçeye, guruşun değeri de 40 akçeden 80 akçeye çıkarılacaktır. İmparatorluğu yönetenlerin bu denli yüksek oranlı bir tağşîş kararı almasının sebebi tarihçiler arasında tartışma konusu olagelmiştir. Bu olağandışı tağşîş politikasıyla ilişkili iki alternatif açıklama getirilir. Açıklamalardan ilki, merkezî hükümetin parasal istikrarsızlığı kontrol altına alma çabasıyla tağşîş politikasına başvurmuş olduğu yönündedir. İmparatorluk 1582 tarihinden itibaren piyasadaki kırpılmış paraları piyasalardan çekerek darphanelere yönlendirmeye ve para istikrarını yeniden tahsis etmeye çabalar. Bu "hurda" ve "kırık" akçelerin toplanması için bürokratlar görevlendirilir ve çok sayıda ferman çıkarılır. Hatta sikke istikrarı için bazı yeni darphaneler de kurulur fakat sikke istikrarını sağlamak mümkün olmaz. Bu koşullar hükümeti tağşîş politikası uygulamaya zorlar.[1] 1582-83 senesine, yani Safeviler'le süregiden savaşın dördüncü yılına ait bütçe rakamları incelendiğinde de imparatorluk hazinesinin, savaşın mali yükünü kaldırabildiği düşünülebilir.[2] Dolayısıyla, bu tağşîşin başat sebebi,

[1] Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", 213-14.

[2] Tezcan, Monetary Crisis, 462-63

mali sıkıntılardan ziyade para piyasaları ve bozulan para istikrarının yeniden tahsisiyle ilgili olmalıdır.

Bu tağşîşle ilgili diğer açıklama ise savaşın mali yükünün 1585 yılında sürdürülemez noktaya geldiği ve yaşanan bütçe zorluklarıyla başa çıkabilmek adına bu yola başvurulduğu yönündedir. *Fiyat devrimi* etkisiyle bütçe harcamaları artar, orduda düzenli maaş ödenen asker sayısının zaman içinde yükselmiş olması bu yükü daha da artmıştır. Buna karşılık vergi gelirlerinde benzer bir artış elde edilemez.[3] Bu yaklaşıma yakın duran bazı araştırmacılara göre, 1582 bütçesinin sınırlı da olsa fazla vermiş olması yanıltıcıdır. Bütçe dikkatli şekilde incelendiğinde, Eflak ve Boğdan'dan gönderilen haraçların, cizye kalemine dâhil edildiği, yine bütçenin 22 milyon akçelik bir kısmının da bir önceki yıl salınan *savaş vergisi*nin ancak ertesi yıl tahsil edilebilmesiyle bütçeye girdiğinin altı çizilir. Toplam bütçenin çok önemli bir kısmının da savaş döneminde toplanan "olağanüstü" vergilerden sağlandığı belirtilir. Dolayısıyla 1582-83 yılında sınıra dayanan bütçenin birkaç yıl içinde döndürülemez hâle gelmiş olması ve bu sebeple tağşîşe gidilmiş olması yüksek ihtimaldir.[4] Temelde, bu iki farklı yaklaşımın ortaya koyduğu açıklamalar birbirini dışlamaz. Merkezî yönetim tağşîş yaparken hem para piyasalarını kontrol altına alma hem de mali açıdan kısa dönemli de olsa bir rahatlama sağlama amacı gütmüş olabilir. Burada asıl mesele, hangisinin temel etken olduğudur ve tağşîş uygulamasının detaylarına bakıldığında asıl hedefin para piyasalarına müdahale olduğunu düşündürecek işaretler mevcuttur.[5]

[3] Pamuk, A Monetary History of the Ottoman Empire, 137.

[4] Pal Fodor, *The Business of State*, 65-66

[5] Tağşîşlerin sebepleri üzerine literatürdeki tartışma hakkında bir inceleme için bkz. David Chilosi, Oliver Volckart, "Good or bad money? Debasements, society and the state in the late middle ages", *Money and its use in medieval Europe three decades on: essays in honour of professor Peter Spufford*, ed. Martin Allen, Nicholas Mayhew, (London: The Royal Numismatic Society, 2017), 111-128.

Tağşîşin temel gayesini anlamak için bu tarihte başvurulan pratikleri ve ortaya çıkan sonuçları incelemek gerekir. 1585'te çıkarılan fermanla akçenin içindeki gümüş oranı 0,68 gramdan 0,38 grama düşürülür. Bu uygulama, akçenin %44 oranında değer kaybettiği anlamına gelir. İlk aşamada, akçenin içindeki gümüş oranında azalma göz önünde bulundurularak, akçenin altın sikke olan sultani karşılığı da 60 akçeden 110 akçeye çıkarılır. Fakat Osmanlı hükümeti tağşîş ilanının hemen arkasından bir başka ferman daha çıkararak sultani sikkesinin mağşuş akçe karşılığının 110 akçeden 120 akçeye yükseldiğini duyurur.[6] Şeytan burada gizlidir. Para piyasaları açısından çok önemli olan bu ikinci ferman, altın ve gümüş oranlarında değişiklik anlamına gelir.

Tağşîş oranı %44 oranında olmasına karşın gümüş akçe, altın sultani sikke karşısında %50 değer kaybeder. Dolayısıyla tağşîş öncesinde Osmanlı topraklarında resmî olarak 1:11.6 olan altın gümüş oranı, bu müdahaleyle 1:13 seviyesine çıkar. Avrupa pazarlarının 1:11.5 ile 1:12 civarında seyreden gümüş oranları dikkate alındığında, bu müdahale sonrası Osmanlı pazarlarında gümüşün değeri Avrupa piyasalarının altına inmiş olacaktır. Dolayısıyla müdahale sadece akçe tağşîşiyle sınırlı değildir. Akçe tağşîşinin yanı sıra gümüş de altın karşısında devalüe edilir. Bu para politikasıyla güdülen amaç ise açıktır. Hükümet, Avrupa'dan Osmanlı topraklarına akan gümüşü durdurmayı hatta mümkünse bu akışı tersine çevirmeyi hedefler. Uygulanabildiği takdirde piyasada yaşanan gümüş bolluğunun önüne geçilecek, tedavüldeki toplam sikke miktarı içindeki altın sikke oranı da yükselecektir. Merkezî hükümetin, akçe tağşîşi yanında altın-gümüş oranlarını da değiştirmiş olması, bu tağşîş uygulamasının sadece savaşın getirdiği mali yükü hafifletmekle alakalı olmadığını gösterir.

[6] Arka arkaya çıkarılan bu fermanlar için bkz. Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme" , 119.

Tağşîş uygulamasının temel olarak para piyasalarına yönelik bir politika olduğunu gösteren başka ipuçları da mevcuttur. Bu tağşîşten birkaç yıl sonra, 1588'de sikke tashîhi kararı alacak olan hükümet, bu para politikasını uygulayabilmek için rüsum-u tashîh-i sikke adında yeni bir vergi salar ve bu sikke düzenlemesi için yüksek miktarda vergi toplanır. Toplanan bu vergiden elde edilen gelir, ilgili yılda imparatorluğun toplam gelirinin %10'unu oluşturur.[7] Bu durum, hükümetin gelebilecek toplumsal tepkilere rağmen, ihtiyaç duyulması hâlinde vergi gelirlerini arttırabilme kapasitesine sahip olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla 1585 yılı itibarıyla imparatorluğun vergi toplama kapasitesinin sınırlarına ulaştığını öne sürmek söz konusu değildir.

Her ne kadar uzun süren savaş hazineye ciddi bir mali yük bindirmiş olsa da vergi artırımına gitmek yerine tağşîş pratiğine başvurulması, bu politikanın öncelikli gayesinin mali sıkıntılardan ziyade para piyasalarıyla ilişkili olduğunu düşündüren bir diğer işaret olarak okunabilir. Son kertede, savaşın mali yükünün artmış olduğu muhakkaktır ve bu mali zorluklar, imparatorluğu yönetenleri bir tağşîşe zorlamış da olabilir. Fakat yeni kaynak yaratmak ve sıkışan mali durumu rahatlatmak adına daha sınırlı bir tağşîşe başvurmak mümkün iken bu kadar yüksek oranlı bir tağşîşe başvurulmuş olması da bu uygulamanın mali sıkıntılar dışında nedenleri olduğuna delildir.

Son olarak, imparatorluğun 16. yüzyılın son 20 yılına ait bütçelerinin incelendiği kısımda tekrar değineceğim üzere, bu dönemde imparatorluk maliyesini zorlayan temel mesele bütçe denkliğinden ziyade altın darlığıdır. Hazineye alınan sikkelerin kompozisyonuna bakıldığında altın oranı bu dö-

[7] 1589 tarihli sikke tashîhi aşağıda detaylı olarak incelenecektir. Rüsum-u Tashîh Vergisinin miktarıyla alakalı olarak bkz. Kadir Aslanboğa, "1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi", (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi: 2012), 131.

nemde imparatorluk tarihinde daha önce görülmemiş bir seviyeye gerilemiş durumdadır. Fakat merkezî hükümetin altın sikkelerde tağşîşe gitmek yerine, gümüş akçe tağşîşine gitmesi yine bir tercihtir. Tüm bu parametreler göz önüne alındığında tağşîş uygulamasında belirleyici dinamiğin para piyasaları olduğu kanaati oluşur.

1585 tağşîş uygulamasına geri dönecek olursak, merkezî hükümetin tağşîş pratiğine başvurmadan da altın ve gümüş oranlarını değiştirmesi mümkündür. Fakat gümüşün altın karşısında devalüe edilmesi, uygulanan para politikasının sadece bir ayağını oluşturur. Uygulanmaya çalışılan stratejinin ikinci ayağı ise piyasadaki tüm kırpılmış, delinmiş, "hurda" akçeler ile şahi sikkeleri darphanelere çekerek, bu paraları yeni akçelerle değiştirmektir. Politikanın uygulanabilmesi durumunda şahi darbı durdurulacak, para piyasaları tekrar kontrol altına alınacaktır. Aynı zamanda piyasada yoğun şekilde bulunan kırpılmış "hurda" akçeler de piyasadan silinmiş olacaktır.

Bu hurda paraları darphanelere çekebilmek için sikkeler arasındaki değer farkının, yani %25'in üzerinde bir tağşîş uygulanması gerekir. Gresham dinamiklerine karşı koymak için başvurulan bu "koruyucu" tağşîş uygulaması elbette, sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir uygulama değildir. Geç Ortaçağ ve erken modern dönemde Avrupa'daki pek çok hükümetin de benzer amaçlarla para istikrarını "koruyucu" tağşîş uygulamalarına başvurduğu bilinir.[8]

[8] Hükümetler tarafından uygulanan "koruyucu" tağşîş pratikleri üzerine yürütülen tartışma için bkz. Munro, "The Technology and Economics of Coinage Debasements in Medieval and Early Modern Europe: with Special Reference to the Low Countries and England," *Money in Pre-Industrial World: Bullion, Debasement and Coin Substitutes*, ed. J. H. Munro (London: Pickering & Catto, 2012), 28-32, Munro, "Depreciation and the Petty Coinage Problem in the Late-Medieval Economy: The Case of Flanders, 1334-1484,"' *Explorations in Economic History* 25, no. 4 (1988): 387-423, Debra Glassman ve Angela Redish, "Currency Depreciation in Early Modern England and France," *Explorations in Economic History* 25, no. 1 (1988), 75-97.

Netice itibarıyla, para piyasalarını yakından ilgilendiren bu tağşîş politikasının hedefi birden fazladır. Altın-gümüş oranlarında değişikliğe gidilerek havuza gümüş akıtan musluk kapatılır. Sert tağşîş uygulamasıyla piyasadaki tüm *hurda* paraların darphanelere çekilmesi sağlanır, bir diğer ifadeyle havuzdaki bulanık su boşaltılır. Son olarak darphanelerde darp edilen yeni sikkelerin piyasaya dönüşüyle, yani havuza temiz su basılmasıyla, para piyasalarında yeniden istikrar sağlanır. Ne var ki kâğıt üstünde akla yatkın görünen bu politika, uygulamaya konulduğunda hükümetin öngöremediği sorunlar ortaya çıkaracaktır.

1585 tağşîşi sırasında akçe içindeki gümüşün hangi pratikle düşürüldüğü önemli bir meseledir. Nitekim sikkeler çağında tağşîş iki şekilde uygulanır. Birinci yol, sikkenin ağırlığı aynı kalmak suretiyle içindeki gümüş miktarını azaltma şeklindedir. Bu tağşîş pratiği sırasında sikkenin içindeki gümüş miktarı azaltılırken, sikkenin geri kalan kısmına kalay yahut bakır gibi metalik değeri düşük maddeler ilave edilir ve böylece sikkenin toplam ağırlığı aynı kalır. İkinci yöntem ise en basit şekliyle paranın ağırlığının düşürülmesidir. Yani sikkenin ağırlığı tağşîş oranında azaltılarak, sikkenin saflık derecesi sabit tutulacak şekilde daha küçük sikkeler darp edilir.[9]

Tağşîş kararının alındığı 1585 yılı ile tashîh-i sikke uygulamasına gidilen 1589 arasındaki döneme ait elimizde hiç akçe örneği bulunmadığı için Osmanlı hükümetinin 1585 tağşîşinde hangi yola başvurduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Bununla birlikte bu tağşîş pratiğinde ilk yöntemin uygulandığı,

[9] Son yöntem ise hükümet tarafından piyasada mevcut sikkelerin artık iki sikke değerinde olduğu ilan edilebilirdi. Fakat bu son yöntem, sikkelerin darphanelere taşınmadığı bir pratik olduğu için modern öncesi devletler tarafından çok tercih edilen bir yöntem olmamış, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi de bu üçüncü yola hiç başvurmamıştır. Cf. John H. Munro, "The Technology and Economics of Coinage Debasements in Medieval and Early Modern Europe: with Special Reference to the Low Countries and England", 17.

yani akçe içindeki gümüş oranının azaltılarak gümüş yerine bakır ve kalay ilave edilmek suretiyle akçenin ağırlığının aynı bırakıldığı tahmin edilmektedir.[10] Nitekim daha önce, 1552 tarihinde Mısır için yerel tağşîş uygulaması gündeme geldiğinde de, merkezî hükümet tarafından tağşîşin bu şekilde pratik edilmesi yönünde önerilerde bulunduğunu hatırlamak gerekir.[11] Fakat böyle bir durumda paranın saflığı azalacak, sikkeden çıkan gümüş yerine yüksek oranda bakır ilavesiyle akçe parlaklığını kaybedecek ve hurda akçe görünüme dönecektir. Dolayısıyla, bu oranda yüksek bir tağşîşi daha önce tecrübe etmemiş olan Osmanlı toplumunda mağşuş sikkelerin piyasa aktörleri tarafından kabul görmesi kolay olmayacaktır.

Tağşîş uygulamasının piyasa tarafından kabul görmemesi sebebiyle para krizinin derinleşmesi, modern öncesi dönemde muhtelif piyasalarda zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Özellikle yüksek oranlı tağşîş uygulamaları ertesinde, sikke sahipleri, darbına girişilen gümüş içeriği daha düşük olan yeni sikkelerin piyasada kabul görmeyeceği korkusuyla darphanelere gitmeyi tercih etmeyebilir. Böylesi bir durumda

[10] Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 136. 1587 yılının ilkbaharında Kutsal Roma Cermen İmparatoru'nun haracını getiren heyetle birlikte İstanbul'a gelen ve 1588 yılının Eylül'ünde İstanbul'dan ayrılan Reinhold Lubeau, seyahatnamesinde tağşîş sonrasında yeniçerilerin aldıkları akçelerin saf gümüşten dökülmediğini, akçelerin aynı büyüklükte kalması için çıkarılan gümüş yerine başka madenler kullanıldığını yazar. Reinhold Lubenau, *Beschreibung der Reisen de Reinhold Lubenau*, ed. W. Sahm (Königsberg: Ferd. Beyers Buchhandlung, 1912-1930), 2 cilt [*Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, ed. W. Sahm, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 438]. Bu referans hiç şüphesiz önemlidir fakat seyahatinin üzerinden 40 yıl geçtikten sonra seyahatnamesini yazan ve kendisi İstanbul'a gelmeden beş yıl önce gerçekleşen Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü yahut elçi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra vuku bulan Beylerbeyi Vakası gibi olayları kendisi şahit olmuş gibi aktaran Lubenau'nun seyahatnamesi çok güvenilir bir kaynak değildir. Seyahatnamedeki diğer çelişkili referanslar için bkz. Emrah Safa Gürkan, "50 Günde Devr-i Bahr-ı Sefid: Königsbergli Lubenau'nun Kadırgayla İmtihanı", *Osmanlı Araştırmaları 43* (2014), 273-300.

[11] İlgili tartışma için bkz. dipnot: 1, s. 157.

tağşîş uygulaması akamete uğrar ve merkezî otorite, takip ettiği para politikasından arzu ettiği sonucu alamaz.[12]

Bu noktada belki de tağşîş mekanizmasının dinamiklerini biraz daha detaylandırmak gerekir. Öncelikle, tağşîş kararı merkezî otorite tarafından alınıyor olsa dahi, merkezî yönetimlerin piyasadaki tüm sikkeleri toplayarak darphanelere getirecek etkisi, yetkisi ve bürokratik kapasitesi yoktur. Dolayısıyla, tağşîş ilanı sonrası yapılabilecek tek şey, sikke sahiplerinin ve ağırlıklı olarak sikke ticaretiyle uğraşan simsarların ellerindeki sikkelerle darphanelere gelmelerini beklemektir. Tağşîş ilanının resmî olarak ilan edilmesinin ertesinde, darphaneleri işletenler piyasadaki sikkeleri darphanelere çekebilmek adına tedavüldeki paraların tağşîş öncesinde sahip oldukları nominal değerlerinin üzerinde teklif yaparlar. Sikke sahipleri ellerindeki sikkenin gümüş içeriğinden yani paranın hakiki kıymetinden (*intrinsic value*) bağımsız olarak, nominal değer üzerinden yapılan bu teklifi değerlendirir ve kabul ettiği takdirde ellerindeki sikkeleri darphanelere taşıyarak karşılığında daha fazla miktarda mağşuş akçe alır.

Fakat bu davete icabet edip etmemek piyasa aktörlerinin tercihindedir. Tağşîş uygulaması sürecinde, piyasanın buna karşılık vermesi ve sikke sahiplerinin ellerindeki sikkelerle darphaneye gelmesi beklenir. Böylece tağşîş kararı ertesinde paralar darphanelere akmaya başlar. Ancak darphaneden çıkan yeni mağşuş sikkeler ticari işlemler sırasında piyasadaki aktörler tarafından kabul edilmediği takdirde darphaneye sikke akışı duracak ve tağşîş uygulaması başarısızlıkla sonuçlanacaktır.[13] Dahası merkezî hükümet, tağşîş kararını

[12] Oliver Volckart, "Premodern Debasement: A Messy Affair", *Handbook of the History of Money and Currency*, ed. Stefano Battilossi, Youssef Cassis, Kazuhiko Yago, (Singapore: Springer, 2018), 177-98. Volckart, 1519 yılında Prusya'da yaşanan çok benzer bir durumu makalesinin giriş kısmında bu duruma örnek olarak ele alır, 178.

[13] Oliver Volckart, "Premodern Debasement: A Messy Affair", 177-198.

duyurduğu sırada altın ve guruş sikkelerinin resmî değerlemesini piyasaya yeni süreceği mağşuş akçe içeriklerine göre ilan etmek durumundadır. Nitekim bu tağşîş uygulamasının ilanıyla birlikte de altının 120 akçe, guruşun 80 akçe olduğu ilan edilir. Dolayısıyla, her ne kadar darphanelere para akışı dursa da resmî rayiçler bu şekilde duyurulduğu için kriz tağşîş öncesine göre daha yıkıcı bir aşamaya geçer.

Farklı tarihi kaynaklara kulak verdiğimizde, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1585 sonrası yaşananın tam da bu olduğu anlaşılır. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 1581 yılında tamamladığı ve daha önce de başvurduğumuz *Nushatü's-Selâtîn* eserinde meseleyi tahlil edebilmemiz adına çok kıymetli bir başka referansla karşılaşırız. Müellif, eserinin 1581 yılında tamamlar fakat 1585 tağşîşi ertesinde telif ettiği esere geri dönerek para meseleleriyle ilgili pasaja kenar notu düşer. Eserinin ilgili kısmına düştüğü derkenar şu şekildedir:

> Fe-emmâ, sene-i erba'a ve tis'in ve tis'a-mi'e (994 H/1585 M) târihîndeki fermân-ı kazâ-cereyân vârid olub, bir flori iki altun hisâbına ya'nî ki, yüz yigirmi akçeye sarf olunmak buyruldı. Kibâr u sıgâr mu'âmelât-ı cârîde ol minvâl üzre fermân-berdâr oldılar. Ve lâkin nedür ki, nakd-i 'osmânî ile takayyüd buyrulmadı deyü Yehûda sarrâfları dibelik akçeyi kırkmaga ve zamân-ı sâbıkdaki 'osmânînün birisini veznen üç akçeye müsâvî kılmaga başladılar. Ehl-i sûk ise ittifâk-ı nifâkla zevât-ı kıyemden her nesnenün bahâsında zı'f-ı ziyâde eyleyün ve bu tarîkle her biri hükkâm gibi icrâ-i ahkâm idüb, bu hisâb üzre sarfun nef'i nakkâdlara ve ehl-i bâzâra ve zarar u gezend-i fukarâ-i diyâra vâki' oldı ki, bir akçe yerine ikisin harç ider oldılar. Ve ihrâcât-ı lâzımelerini ber-vech-i zı'f ziyâde buldular. Pes hazreti zıllu'llâh, eyyedehu'llâhû ve kavvâhû cenâb-ı müstetâbına vâcibdür ki, ahâlî-i sûkı tarîk-i Hakka sevkle iskât ve mu'âmelâtı üslûb-ı sâbık üzre isbât

emr eyleyüb, nasfet-i kâmile ile insâf ve 'adâlet-i şâmile ile i'tilâf buyuralar.[14]

Gelibolulu, 1585 yılında uygulanmaya çalışılan tağşîş politikasının pratikte nasıl tökezlediğinin bir özetini geçer âdeta. Her ne kadar kendisi piyasa dinamiklerinden habersiz olduğu için günah keçisi olarak Yahudi sarrafları öne atsa da meselenin özünü çok net şekilde açıklar. İlgili fermanda akçelerle ilgili doğrudan bir emir olmadığı bahanesiyle mevcut akçeler darphaneye gönderilmez. Onun yerine bu paralar sarraflar eliyle kırpılmaya devam eder. Bunun yanı sıra çarşı esnafı, fiyatları, fermanla ilan edilen devalüasyona uygun şekilde iki katına çıkarır. Bu noktada müellifin, padişahın harekete geçmesi gerektiği yönünde yazdığı satırlarda kullandığı ifadeler enteresandır. Padişahtan, "*ahâlî-i sûkı tarîk-i Hakka sevkle iskât*" etmesi, yani çarşı esnafını hak yoluna dönmek için *razı etmesi* ve "*nasfet-i kâmile ile insâf ve'adâlet-i şâmile ile i'tilaf*" buyurması, bir diğer ifadeyle onlarla adalet ve hakkaniyet çerçevesinde *uzlaşması* beklenmektedir. Fakat Gelibolulu'nun bu umudu ne yazık ki gerçekleşmez.

1585 tağşîşinin sonuçları, dönemin bir diğer âlimi Mustafa Selanikî'nin eserinde de kendine yer bulur. Selanikî, akçenin içindeki gümüşün azaltıldığını, altının 60 akçeden 120 akçeye, guruşun 40 akçeden 80 akçeye yükseldiğini yazar. Fiyatların iki katına yükseldiğini, ulufe alanların maaşlarının altın ve guruş olarak yarı yarıya azaldığını belirtir. Fakat Selanikî'nin aktardıkları bunlarla sınırlı değildir:

> ... *ale'l-ittifâk hurda akça ki kadîmden olan akçanun her birin, halk kimse tınmayup, terk-i siyâset olmağla beş pâre eyleyüp, kat'â sikkeden nâm u nişân kalmayup* ve yüz dirhem gümüşden beş yüz akça kesilmek kânûn-ı Pâdişâhî iken, yüz dirhem gümüş

[14] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü's-Selâtîn*, Ed. Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları 2015), 362-63. Mustafa Âlî's Counsel For Sultans of 1581, ed. Andreas Tietze (Wien: Verlag 1982).

iki bin aded zuyûf akça olup, hiç bir veçhile amele yaramayup ve tedric ile gümüşün dirhemi on ikişer akçaya satılup alınmağa başlayup ve guruş kadîmden kırk akçaya iken seksen akçaya alınup-virilür oldı. Ve altun altmış akçadan yüz yiğirmi akça bahâya çıkmak ve buna göre cümle narhlar tüccâr ma-beyninde iki bahâya i'tibâr olunmağla ve melbûsât ve me'kûlât bu üslûb üzre ziyâdeye çıkmağla her kişi ulûfesini on altun alırken beş altun almağa başlamağla ...[15]

Mustafa Selanikî'nin bu kaydında tağşîş oranları hakkında bildiklerimiz dışında akçeyle ilgili önemli bir gözlem mevcuttur. Yukarıdaki alıntı içinde vurgulanan kısımda dikkat çektiğim üzere, merkezî otoritenin uygulanmaya çalıştığı politikayı halk "tınmamış" ve eski akçeleri kırpmaya, Selanikî'nin kelimeleriyle ifade edersek *beş pâre eylemeye* başlamıştır. Neticede piyasalarda *sikkeden nâm u nişân kalmaz* ve parasal istikrarsızlık derinleşir.

Bu âlimlerin satırları dışında Osmanlı arşiv kayıtlarından da çok çarpıcı bir ferman karşımıza çıkar. 1588 Eylül ayında, Tırhala beylerbeyi merkeze mektup gönderip mağşuş akçelerle yapılan ulufe ödemelerinin piyasa tarafından kabul görmediğini ve askerlerin bu akçelerle alışveriş yaparken sıkıntı çektiklerini belirtir. Gönderilen hükümde kimi noktalar meseleyi aydınlatma açısından mühimdir:

... almak murâd edindiklerinde *verdikleri akçe içün hurdadır deyü tüccâr ve reʿâyâ almadıkların* ve bu vechle muzâyaka çekdiklerin bildirdi. İmdi *hâlâ cârî olan akçe bu makûledir.* Bakır ve kurşundan mâ'adâ olan akçe cârî olmak emr edüb buyurdum ki, vardıkda her birinüz taht-ı kazânuzda olan kasabât ve kurâda tenbîh ve nidâ itdiresüz ki *cârî olacak akçe bakır ve kurşun olmayub, sahîh akçeli hurdadır deyü*

[15] Mustafa Selanikî Efendi, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, 210. Vurgu bana ait.

takallüb ve bahâne etdirmeyüb akçe ile mu'âmele ve bey' ve şirâ edüb... [16]

Merkezî hükümetin, askerlerine maaş ödemesi yaparken kullandığı yeni mağşuş akçelerin, bakır ve kurşundan yapılmış "gerçek akçe görünümlü" hurda sikke olduğu gerekçesiyle pazarda kabul görmediği anlaşılır. Merkezden gönderilen fermanda, mevzubahis akçelerin geçerli olduğu, bakır ve kurşundan ibaret olmadığı vurgusu yapılır ve pazarda kabul edilmesi emredilir. Ne var ki piyasalar ferman dinlemez. Dolayısıyla, 1585 yılında uygulamaya konan tağşîş politikası başarısız olur, mağşuş sikkeleri piyasalar kabul etmez ve para krizi daha derinleşir. Yaklaşık üç yıl süren ve para piyasalarını alt üst ederek krizi içinden çıkılmaz bir hâle getiren bu girişim sonrasında hükümet akçeyi tashîh, yani "düzeltme" yoluna gidecek ve bu akçe düzeltme girişimi için rüsum-u tashîh-i sikke adı altında çok ağır bir vergi salacaktır. 1589 yılı itibariyle darphaneler bu tashîh edilmiş sikkeleri basma işine başlar.

Fakat 1589 yılındaki tashîh uygulamasına gelmeden önce 1580 ile 1589 yılı arasında yaşanan ve yukarıda açıklanan parasal gelişmeleri hazineye alınan sikkelerin kompozisyonu üzerinden incelemek, bu dönemde piyasalarda yaşanan para buhranının hazine üzerindeki etkisini daha net şekilde takip etmemizi sağlar. İmparatorlukta 1570'lerin sonunda başlayan para krizi sebebiyle, tedavülde olan altın sultani sikkeler ve gümüş Osmanî akçeler piyasadan yavaş yavaş çekilir. Bu akçelerin yerini ağırlıklı olarak doğu sınırında basılan şahi sikkeleri ve Avrupa'dan gelen guruşlar alacaktır. Para piyasalarındaki bu dönüşümü, imparatorluğun kuzey sınırında yer alan haraçgüzar bölgeler Eflak (Romanya) ve Boğdan (Moldova) tarafından hazineye yollana haraçların parasal kompozisyonunu inceleyerek takip etmek mümkündür:

[16] BOA. MHM. 64, 297. Vurgular bana ait.

Eflak Tarafından İmparatorluk Hazinesine Yollanan Haracın Parasal Dağılımı

Yıl	Toplam Haraç Miktarı	Akçe (Gümüş)	Sultani (Altın)
1565/66	1,710,000	56.8%	12.8%
1568/69	1,771,750	58.6%	9.2%
1569/70	2,360,000	61.1%	25.2%
1571/72	2,360,000	75.2%	12.7%
1574/75	2,948,791	80.1%	7.2%
1575/76	2,586,000	65.8%	22.8%
1588/89	3,150,002	-	-
1591/92	1,151,682	-	-

Boğdan Tarafından İmparatorluk Hazinesine Yollanan Haracın Parasal Dağılımı

Yıl	Toplam Haraç Miktarı	Akçe (Gümüş)	Sultani (Altın)
1563/64	3,000,000	100%	-
1565/66	3,073,000	100%	-
1568/69	5,700,000	98.5%	1.1%
1569/70	6,000,000	98.3%	-
1588/89	7,908,880	0.05%	0.05%

Tablo 2: 16. yüzyılın ikinci yarısında Eflak ve Boğdan'ın, imparatorluk merkezine yolladığı haraç ödemelerinin parasal kompozisyonu.[17]

[17] Tabloda yer alan verilerin kaynağı için bkz. Mihai Maxim, "Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Revue des Études Sud-Est Européennes* 12, no. 3, (1975), 407-15.

Duka (Altın)	Florin (Altın)	Guruş (Gümüş)	Şahi (Gümüş)	Diğer
6%	0.1%	23.6%	-	0.7%
2.3%	29.6%	-	-	0.3%
5.0%	7.2%	-	-	1.5%
3.8%	-	7.3%	-	1.1%
1.6%	11%	-	-	0.1%
3.2%		7.7%		0.5%
-	-	63.7%	36.3%	-
-	-	100%	-	-

Duka (Altın)	Florin (Altın)	Guruş (Gümüş)	Şahi (Gümüş)	Other
-	-	-	-	-
-	-	-	-	-
0.2%	-	-	-	%0,2
-	-	1.7%	-	-
-	-	6.1%	93.8%	-

Yukarıdaki tablonun ilk kısmı, Eflak (Romanya) tarafından İstanbul'a yollanan haracın parasal dağılımını gösterir. 1570'lerin ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda parasal istikrarsızlığın başlangıcının hemen öncesinde Eflak'tan yollanan ortalama 2,5 milyon akçe tutarındaki haracın çok büyük kısmını Osmanî akçe ve sultani altın sikkeler oluşturmaktadır. Bu iki sikke türünün haraç ödemesi içindeki oranı %87 düzeyindedir. Bu dönemde, şahi sikkeleri haraç ödemesi içinde yer almazken, Avrupa'dan gelen guruş sikkeleri ise sadece

%7 seviyesindedir. 1588-89 yılını incelediğimizde ise Osmanî akçe ve sultani altın hiç bulunmazken, ödemenin 2/3'ü guruş, 1/3'ü şahi sikke sikkeleriyle ödenir. 1589 tashîhi sonrasında ise ödemenin tamamı guruş sikkelerine döner.[18]

Bu rakamlar Boğdan (Moldova) için daha çarpıcıdır. 1570 yılına kadar, yani akçe istikrarının olduğu dönemde haraç ödemesinin tamamı Osmanî akçeyle yapılmıştır. Fakat 1589 yılına, parasal krizin yoğun yaşandığı döneme gelindiğinde 8 milyona yaklaşan haracın %93,8'i şahi sikkesiyle %6,1'i de guruş olarak ödenir. Eflak ve Boğdan'dan yollanan haraç içinde toplam 8,5 milyon akçe değerinde şahi sikkesi mevcuttur. Bu haraç miktarı dışında 1589 yılında tamamlanacak olan sikke tashîhi için salınan vergi ödemesi olarak da 900 bin akçe değerinde ek bir ödeme yapılır. Bu ödemenin de tamamı şahi sikkeleriyle gerçekleşir. 9 milyon 400 bin akçe değerinde şahi sikkesinin imparatorluğun kuzeyinde yer alan piyasalarında birikmiş olması, bize, para piyasalarında görülen çalkantı hakkında çok şey anlatır.

İmparatorluğun en kuzeyinde yer alan vassal devletlerin sadece bir yıllık haraç ödemeleri içindeki şahi sikkesinin metrik ağırlığı, beş tonun üzerindedir. Tüm bu sikkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun en doğu sınırında yer alan Bağdat ve Basra darphanelerinde kesilmiş ve bu bölgeden, Eflak-Boğdan piyasalarına taşınmıştır. Bu iki bölge arasındaki mesafe kuş uçuşu 2500 kilometredir. Kervanların iklim ve coğrafya koşullarına göre günde 30 ila 50 km yol alabildiği düşünülürse şahi sikkelerinin aldığı mesafenin boyutu çarpıcıdır. Elbette bu yolun bir kısmı denizyoluyla alınmış olmalıdır. Fakat bu rakamlar sadece tek bir yılın haracı olarak merkeze gönderilen meblağı gösterir ve bize tedavüldeki toplam şahi miktarı hakkında bir tahmin yapma imkânı vermez. İmparatorluğun kuzeyindeki bu pazarlarda tedavülde olan şahi sikkelerinin toplam miktarının çok daha fazla olduğunu varsaymak mümkündür.

[18] Tashîh sonrasında ödemelerin tamamen guruşa dönmesinin açıklaması için ilgili kısım bkz. "1589 Sikke Tashîhi ve Beylerbeyi Vakası".

Doğu sınırında basılan şahi sikkelerinin imparatorluğun en kuzeyinde yer alan piyasalara dahi bu miktarlarda taşınmış olması, parasal bunalımın tüm imparatorluk bölgelerini etkilediğinin işaretidir. Nitekim yukarıda Eflak-Boğdan bölgeleriyle sınırlı olan tabloya nazaran, daha geniş çerçevede bir yorum yapabilmemiz için imparatorluk hazinesine alınan paraların genel kompozisyonuna bakmak açıklayıcı olacaktır. Aşağıdaki tablo, yüzyıl ortasından 1589-90 yılına kadar, muhtelif yıllara ait bütçelerden toplanan verileri ve imparatorluğun o yıla ait gelirlerinin hazineye hangi sikkelerle alındığını gösterir.

1547-48 ve 1567-68 yıllarına ait bütçeler, para piyasaları açısından istikrarlı kabul edilebilecek dönemlere ait verileri sunar. Bu bütçeler incelendiğinde hazineye alınan paralar arasında altın sikkelerin oranı %20'nin üzerindedir.[19] Bu dönemde bütçeye alınan gümüş sikkelerin ise neredeyse tamamının Osmanî akçe olarak tahsil edildiği anlaşılır. Fakat 1582 yılına gelindiğinde rüzgâr tersine döner. O seneye ait bütçeden derlenen verilere göre hazineye alınan paraların dağılımından bu dönemde parasal istikrarsızlığın hissedilir hâle geldiği görülür. Bütçeye alınan paralarda altın sikkelerin oranı %16 seviyesine gerilemiş durumdadır.[20] Bu görünüm, vergi ödemelerinin önceki dönemlere nazaran daha fazla gümüş sikkelerle yapıldığını gösterir. Yahut vergi tahsildarları, topladıkları vergileri şahi ya da "hurda" akçelere çevirerek aradaki arbitraj farkı sayesinde fazla kazanç elde etme peşine düşmüş olabilirler. Fakat daha önce değinilen 1579 tarihli Halep ve Diyarbakır defterdarlarına gönderilen hükümler, hazineye gönderilecek ödemelerin ısrarla altın şeklinde yapılmasını salık verirken birkaç yıl sonrasında artık bunun mümkün olmadığı görülür.

[19] 1547 yılı için yıllık gelirlerinin yanı sıra, iç hazine sayımı da mevcuttur. Burada altın sikkelerin toplam sikke içindeki oranı %58'e çıkar. Dolayısıyla imparatorluğun hazine için elde gümüşten ziyade altın sikkeleri elde tutma tercihinde olduğu anlaşılır.

[20] Sadece 1582 yılına ait ödemelerin parasal dağılımı tahlil edilmek istendiği için önceki yıla ait ödemelere tabloda yer verilmemiştir. Onların da dâhil edilmesi durumunda altın sikkelerin toplam içindeki oranı %20 oranına yaklaşır.

		1547-48[21]		1567-68[22]	
Gümüş	Akçe	100,712,719	78.3%	163,311,737	72.6%
	Akçe-i Hurda				
	Guruş			1,797,280	0.8%
	Şahi				
	Şahi Hurda				
	Diğerleri				
Altın	Efrenciyye ve Sultaniyye	27,896,227	21.7%	59,944,328	26.6%
	Engürüsiye				
	Diğerleri				
Toplam		128,608,946	100.0%	225,053,345	100.0%

Tablo 3: 1547-48, 1567-68, 1582-83 ve 1589-90 yılları için imparatorluk hazinesine yapılan ödemelerin parasal dağılımı.[25]

[21] Ömer L. Barkan, "954-955 (1547-1548) malî yılına âit bir Osmanlı bütçesi.," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 19 (1957-8): 219–76.

[22] Ömer L. Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) malî yılına âit bir Osmanlı bütçesi," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 19 (1957-8): 277–332.

[23] Halil Sahillioğlu, "III. Murad dönemine ait 1582-83 (hicrî 990) tarihli bütçe," in *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, eds M. Genç and E. Özvar (Istanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), 2:31–79.

[24] Kadir Arslanboğa, "1589-90 ile 1602-3 Mali Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi" (PhD diss., İstanbul Üniversitesi, 2012), 108–16.

1582-83[23]		1589-90[24]	
169,839,079	61.8%	195,554,155	53.1%
		13,298,047	3.6%
6,951,814	2.5%	104,055,358	28.3%
53,636,929	19.5%	30,673,952	8.3%
		4,228,431	1.1%
			0.5%
43,207,535	15.7%	15,516,962	4.2%
858,192	0.3%	1,770,000	0.5%
234,788	0.1%	1,259,282	0.3%
274,728,337	100.0%	366,356,187	100.0%

[25] Halil Sahillioğlu, "III. Murad dönemine ait 1582-83 (hicrî 990) tarihli bütçe", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, ed. M. Genç and E. Özvar (Istanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), 2:31-79. 990-1582/83 bütçesinde önceki yıldan kalan bakiyelerle ilgili "*An bakiye-i muhasebe-i sene-i maziye*" kalemler sadece ilgili yılın para kompozisyonunu elde edebilmek adına dışarıda tutulmuştur.

Sonuç itibarıyla bu tarihte, yani büyük tağşîşin neredeyse üç yıl öncesinde hazineye alınan gümüş sikkelerin arasında şahi sikkelerinin oranı yüksek seviyelere ulaşmıştır bile. Toplam gelirin %20'ye yakını, yani 50 milyon akçe tutarının üzerinde bir meblağ bu sikkelerle tahsil edilir. Bütçe gelirleri incelenirken şahi sikkeleri doğal olarak nominal değerleriyle hesaba katılmaktadır fakat gümüş içerikleri dikkate alındığında hakiki kıymet açısından ciddi kayıp söz konusudur. Şahi sikkeleri için %25'lik gümüş kaybı söz konusu olduğu göz önüne alınırsa sadece bu bütçe yılında imparatorluk gelirleri için reelde yaklaşık 12-13 milyon akçe değerinde bir kayıp gerçekleşmiştir. Bu çalkantının büyük tağşîşe giden yolda, sonraki iki-üç yıl boyunca daha da artmış olması hayli muhtemeldir.

1582-83 yılı ile 1589-90 yılları arasındaki döneme ait bütçelere ve hazineye giren paralara dair verilere şimdilik sahip değiliz. Fakat sikke tashîhinin gerçekleştiği 1589-90 yılına ait bütçe rakamları, genel gidişatın vardığı korkunç boyutlar hakkında bize net bir resim çizer. Ellerinde gümüş sikkelerle Osmanlı pazarlarını ziyaret etmeye başlayan Avrupalı tüccarlar, bu guruşlarla sadece aldıkları hammaddelerin ödemesini yapmazlar, aynı zamanda piyasalardan altın da çekerler. Piyasadaki altın sikkeler, Avrupalıların getirdikleri gümüşe karşılık ters istikamette taşınır yahut yerel piyasadaki diğer aktörler tarafından piyasadan çekilerek yastık altına alınır. Bu durumun Osmanlı hazinesi açısından yarattığı altın sıkıntısı ve para piyasaları üzerindeki şok çok şiddetlidir. Hazine gelirleri olarak alınan ödemeler içinde altın oranı %5'e kadar geriler. Bir diğer ifadeyle hazinede yaşanan altın darlığı sürdürülemez sınıra ulaşır. Bu seneye ait hazine gelirlerinin %95'i gümüş sikkelerle yapılan ödemelere dayanır. Fakat bu gümüş sikkelerin kompozisyonu incelendiğinde sıkıntının sadece altın darlığıyla da sınırlığı olmadığı ortaya çıkar.

Tabloda yer verilen ve yüzyıl ortalarına ait ilk iki bütçede Osmanî akçe oranı %70 oranının üzerindedir. Krizin hissedilmeye başladığı yıllara ait bütçede dahi bu oran %60'ın

üzerindeyken, gümüş sikkelerle yapılan ödemelerin toplam gelirlerin %95'ini oluşturduğu 1589-90 yılında Osmanî akçe oranı %53'e kadar gerilemiş durumdadır. Bunun yanı sıra 13 milyon akçenin üzerinde hurda akçenin de bir şekilde hazine tarafından kabul edildiği anlaşılır. Aşağıda ele alınacak olan sikke tashîhi bu yıl içinde tamamlanmış ve şahi sikkelerin basımı durdurulmuş olsa dahi şahi sikkelerinin hâlen tedavülde olduğu ve "hurda" olanlarla birlikte şahi sikkelerinin hazine ödemeleri içinde %9,4 gibi bir oranda bulunduğu görülür. Hurda akçelerini de şahi sikkelerle birlikte hesaba katarsak hazineye alınan gelirlerin %13'lük kısmı, yani nominal olarak yine 50 milyon akçeye yakın tutarda bir gelir, gümüş içeriği açısından reelde büyük bir kayba sebep olur.

Kırpılmış, gümüş içeriği düşük ve bu nedenle "hurda" olarak isimlendirilen akçeler ile şahi sikkelerinin hazineye nasıl alındığı meselesi de yine Koca Sinan Paşa'nın telhisleri sayesinde açıklığa kavuşur. Vergi toplama işini alan mültezimlerden bazıları topladıkları vergilerin bir kısmını altın ve guruşa çevirip kendisi için alırken, hurda sikkeleri hazineye yollamaktadır.[26] Hazineye alınan gümüş sikkelerin kalanını da toplam sikkelerin %28 oranına ulaşan Avrupa guruşları oluşturur. Dolayısıyla altın darlığı sürdürülemeyecek duruma ulaşırken, Osmanî akçe de Osmanlı hazinesi açısından daha önce hiç görülmemiş bir seviyeye geriler. 1570'lerin sonunda Amerikan gümüşünün taşınmaya başlamasıyla tetiklenen, 1582-83 dönemiyle piyasalarda gözlemlenebilir seviyeye ulaşan parasal istikrarsızlık, 1585 tağşîşi ile daha da derinleşmiştir. 1585'te uygulanan tağşîşle fiyat artış hızı daha da ivmelenir fakat piyasalarda mağşuş sikkelerin kabul görmemesi sebebiyle bu uygulama para piyasalarının toparlanmasıyla sonuçlanmaz. Bu koşullar altında imparatorluk yönetimi para piyasalarına tekrar müdahale etmek zorundadır ve "sikke tashîhi" kararı alır.

[26] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, ed. Salihlioğlu, 10.

Yedinci Bölüm
1589 Sikke Tashîhi ve Beylerbeyi Vakası

1585 tağşîş uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanması ve devamında krizin derinleşmesi üzerine 1588 yılında, merkezî yönetim tashîh-i sikke, bir diğer ifadeyle piyasadaki sikkeleri düzenleme kararı alır. Bu düzenleme için rüsum-u tashîh-i sikke adı altında yeni bir vergi salınacak, devlet eliyle toplanan vergilerle darphanelere yüksek miktarda gümüş sikke aktarılacak ve bu eski sikkeler 1585 yılında uygulanmaya çalışılan fakat akamete uğrayan gümüş oranına göre darp edilerek, bir diğer ifadeyle "yenilenerek" yahut "düzeltilerek", maaş ödemeleri üzerinden piyasaya geri dönecektir.

Akçe-i cedîd olarak anılacak olan yeni darp edilecek akçelerde ayar, yani paranın saflık derecesi 1585 tağşîşi öncesindeki akçelerle aynı tutulur. Bir diğer ifadeyle akçe tağşîşi sırasında paranın içindeki gümüş miktarı azaltılırken, azalan gümüş yerine kalay yahut bakır ilave edilmez. Bunun yerine aynı ayarda, yani aynı saflık derecesinde daha küçük akçeler kestirilerek piyasaya sürülür. Böylece her ne kadar daha küçük olsa da parlaklığı yerinde olan akçelerin, piyasalarda *sahih akçeli hurdadır deyü* geri çevrilmeyeceği ve bu sefer piyasa aktörleri tarafından kabul göreceği umulmaktadır.

Rumeli beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa, 1588 yılında sikke tashîhi için görevlendirilir. Paşa, hem bu iş için vergi toplama hem de Darphane-i Âmire'de yeni paraların kesimiyle ilgili süreçlerden sorumludur.[1] Aynı dönemde, savaş sebebiyle toplanan "olağandışı" ağır vergiler halkın üzerinde hâlihazırda yeterince vergi yükü oluşturmuşken, bir de sikke

[1] BOA. MHM. 64, 5 ve BOA. MHM. 64, 233.

tashîhi için salınan rüsum-i tashîh-i sikke pek çok bölgede tepkiyle karşılanır.[2] Hatta bu tepkiler bazı bölgelerde kanlı olaylara da sebep olur. Örneğin Rumeli Beylerbeyi tarafından Yanya'da sikke tashîhi için vergi toplamakla görevlendirilen voyvoda, bu vergiyi ödemeyi reddeden halkın saldırısına uğrar ve yaralanır. Fakat küçük çaplı bir isyan olarak tanımlanabilecek bu olaya rağmen bölgede ilgili verginin toplanması konusunda geri adım atılmaz.[3]

Hatta dönemin tanıklarından Gelibolulu Mustafa Âli, salınan bu vergi üzerine yazdığı satırlarda epey mübalağaya kaçarak, bu vergiyle toplanan miktarın 100 milyon akçenin üzerine çıktığını öne sürer.[4] Bu rakam muhtemelen Mustafa Âli'nin, verginin yarattığı tepkiyi de göz önüne alarak yaptığı bir tahmindir, zira o senenin bütçe kayıtlarına göre sikke tashîhi için toplanan meblağ 32 milyon akçedir.[5] Toplanan vergi miktarı her ne kadar Mustafa Âli'nin verdiği rakamın epey altında kalsa da bu tutar, ilgili yıla ait toplam gelirler içinde %10 gibi yüksek bir seviyededir.

Merkeze yeni darp ustaları davet edilerek, *Darphane-i Âmire'nin* kapasitesi arttırılır ve 1588 senesi boyunca vergi olarak toplanan paralar, ertesi sene "*akçe-i cedîd*" yani yeni akçe olarak piyasaya dönmeye başlar. Fakat 1589-90 yılı itibariyle maaş ödemeleri üzerinden piyasaya sürülen yeni akçe miktarı sadece beş milyon akçeyle sınırlı kalacaktır.[6] Yeni akçelerin, piyasaya yüksek miktarlarda sürülmesini geciktiren olay ise imparatorluk başkentinde *cedîd akçe*yle yapılan ilk ödemeler sırasında patlak veren ve sonu kanlı biten kapıkulu isyanıdır.

Tarihi kaynaklarda Beylerbeyi Vakası olarak anılan bu kanlı ayaklanma 1589 yılının nisan ayında vuku bulur. 1585 tağşîş

[2] BOA. MHM. 64, 72. Sahillioğlu, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme" 223-5.
[3] BOA. MHM. 64, 84. BOA. MHM. 64, 85.
[4] Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühn'ül Ahbar*.
[5] Kadir Aslanboğa, "1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi", 131.
[6] Aslanboğa, "1589-90 ile 1602-3 Mali Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçeleri," 110.

denemesiyle 1589 yılında uygulamaya konulan sikke tashîhi arasındaki yıllarda merkezde bulunan kapıkullarına maaşların hangi sikkelerle ödendiğine dair bir arşiv kaydı şimdilik karşımıza çıkmamış olsa da Selanikî bize yardımcı olur. Selanikî'nin tağşîş sonrası gözlemlerini içeren kaydında yer alan "*her kişi ulûfesini on altun alırken beş altun almağa başlamağla...*" satırlarını dikkate alırsak bu ara dönemde imparatorluğun en azından merkezdeki askerlere maaşlarını altın sikkelerle ödediği anlaşılır.[7]

Dolayısıyla, payitahttaki askerlere ulufeleri 1585 tağşîşi sonrasındaki dönemde, her ne kadar ödenen meblağ yarıya düşmüş olsa da altın şeklinde ödenmektedir. Hazineye alınan paraların dağılımındaki dalgalanmaları göz önünde bulundurduğumuzda, askerlerin maaş ödemelerine altın sikkelerle devam edilmesinin 1589 yılına gelindiğinde sürdürülemez olduğu aşikârdır. Sikke tashîh süreci de yine 1589 yılında tamamlanır ve cedîd akçeler darphanelerden çıkar. Fakat 1589 Nisan'ında, yenilenen gümüş akçelerle ilk kez maaş alan ulufelilerin tepkisi çok serttir. Yüksek oranlı tağşîşin etkisiyle 1585 sonrasında fiyatlar hâlihazırda hızla katlanmış ve satın alma gücü düşmüştür. Bu dönemde ekonominin toparlanması bir yana, kriz daha da derinleşmiştir. Bu sürecin üzerine bir de *sikke-i cedîd*le yapılan maaş ödemeleri, bardağı taşıran son damla olur ve kapıkulları arasında isyan ateşini yakar.

İsyancılar önce Şeyhülislam Şeyhi Efendiden icazet alırlar. Sonrasında Sadrazam Siyavuş Paşa'nın kapısına yürüyen isyancılara, sikke tashîhinden Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın sorumlu olduğu söylenir. Bunun üzerine kalabalık, Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşanın konutu önünde toplanır. Bu olayla ilgili olarak Selanikî, eserinde isyancıların ağzından şu satırları yazar:

> Pâdişâhumuzun sikkesi bu sûrete girdi, üç yüz yıldan berü Âl-i Osmân selâtîni asker-i mansûreye böyle ulûfe virmiş midür? Gelüp, mukarreb olup, memlekete akça saldırup, bid'at itdürmeğle sikke mi tashîh eylesen gerekdür.[8]

[7] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*., ed. Mehmet İpşirli, 210.

[8] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, Ed. Mehmet İpşirli, 210; Olayla ilgili detaylar için bkz. Günhan Börekçi, "Factions and Favorites at the courts of Sultan

1585 öncesindeki akçelere göre çok daha küçük olan bu yeni akçeler kapıkullarının kazan kaldırmasına vesile olur. Olayın ertesi günü divan kurulur ve isyancılar, beylerbeyinin başını isterler. Sultan bu talebe önce karşılık vermese de isyanın daha da büyümesinden çekinerek isyancıların talebini yerine getirmek zorunda kalır ve Beylerbeyi Mehmed Paşa öldürülür. Arkasından sadrazam ve şeyhülislam da makamlarından uzaklaştırılacaktır. Dolayısıyla 1585 sikke tağşîşi sonrası patlak vermesi muhtemel isyan, üç yıl gecikmeli ve belki de daha sert bir şekilde imparatorluk başkentini sallar. Bu olay sonraki yüzyıllarda onlarca kez tekrarlanacak olan kanlı isyanların ilk halkası olarak kayıtlara geçer. İsyancıların bu işin tek sorumlusu olarak Beylerbeyi Mehmet Paşa'yı görmeleri hususunda ise elbette saray hiziplerinin rol oynamış olmaları muhtemeldir.[9] Fakat ortaya konan gerekçe, tamamen para piyasalarını düzenlemek adına alınmış bir ekonomik kararın yansımasıdır.

Buna karşılık, bu kanlı olay, merkezî hükümeti, aldığı iktisadi karardan geri döndürmeye yetmez. Doğancı Mehmed Paşa'nın öldürülmesiyle sekteye uğrayan tashîh süreci devam eder. Bu görev, Siyavuş Paşa'dan boşalan sadrazamlık makamına getirilen Koca Sinan Paşa'ya tevdi edilir. Sinan Paşa, uzak darphanelere merkezlerden örnek sikkeler göndererek yeni kesilecek sikkelerin bu örnek sikkelere göre yapılmasını emreder ve birkaç ay içinde darphanelerin teftiş edileceğini hatırlatır.[10] Ayrıca yerel piyasalarda ani bir para darlığı çekilmemesi için şahi sikkesinin darbına geçici bir süre daha devam edilebileceğini belirtilir. Sonrasında piyasalardaki tüm şahi sikkelerinin ve kırpılmış akçelerin darphanelere çekilerek yeni düzenlemeye göre yeniden darp edilmesi emredilir. Bunların yanında, sadrazam Koca Sinan Paşa, sikke tashîhinden sorumlu

Ahmed I (1603-1617)" (Basılmamış Doktora tezi, The Ohio State University, 2009), 190-5.

[9] Günhan Börekçi, bu isyan sırasında rol oynayan saray hiziplerine dikkat çeker. Doğancı Mehmet Paşa'nın saraydaki rakiplerinin isyancıları manipüle ederek paşayı ortadan kaldırmayı amaçladığının altını çizer. Börekçi, "Factions and Favorites at the courts of Sultan Ahmed I (1603-1617)", 190-5.

[10] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, ed. Sahillioğlu, 10-1.

selefinin başına gelenlerden ders çıkarmış görünür. Paşa, ulufe ödemelerinin sadece üçte birlik kısmının *sikke-i cedîd*le yapılacağını, kalan kısmın ise guruşlarla ödeneceğini ilan eder.[11]

Netice itibarıyla Sadrazam Koca Sinan Paşa, sikke tashîhi sürecini başarıyla tamamlar ve yeni akçeler piyasalarda dolaşıma girer. Bu çabanın ve başarının bir yansıması olarak, 1585 tağşîşi ile amaçlanan yeni altın-gümüş oranı da nihayet uygulamaya konmuş olur. Gümüş, altın karşısında devalüe edilmiştir ve 1:11.8 olan oran 1:13'e yükselir. Gümüş bu yeni oranlarla altın karşısında değer kaybeder ve bu oran Avrupa piyasalarının üzerindedir. Bu durum, bir anlamda pazarlarda altın darlığının aşıldığı günleri müjdeler. Netice itibariyle, piyasaya gümüş salarak karşılığında altın toplayan aktörlerin, artık tam tersi yönde aksiyon alması beklenir. Sürecin sonunda başarıyla uygulanan bu politikanın bir sonucu olarak hazineye alınan paralarda altının miktarının artması öngörülmektedir.

Aşağıdaki tablo, 1589-90 ile 1602-03 yılları arasına ait bütçe ve ruznamçelerden derlenen verilere aittir. Hazineye alınan paraların kompozisyonunda kısa sürede görülen dönüşüm ilk bakışta fark edilecek düzeydedir.

1588'de alınan tashîh kararıyla başlayan ve 1589'da sekteye uğrasa da 1590'da tamamlanan sürecin sonuçları hazineye alınan para kompozisyonuna hızlı şekilde yansır ve bu politikanın sonuçları takip eden yıllara ait verilerde açık şekilde takip edilebilir. İki yıl önce, parasal krizin en yoğun yaşandığı dönemde, hazineye alınan sikkeler arasında %5'e kadar düşen altın oranı iki yıl gibi kısa bir sürede %20 seviyesine tırmanır. Sonraki sene bu oran %24'ün üzerine çıkar. Tashîh öncesine ait hazine girdileri içinde toplam %13 seviyesinde olan şahi sikkeler ile hurda sikkeler ise hazine girdilerinden tamamen silinir. Böylece tashîh politikasıyla amaçlanan hedefe kısmen de olsa ulaşılmış olur. Şahi sikkeleri ve "hurda" akçeler piyasadan çekilirken, altın darlığı da aşılmıştır. Bu süreci başarıyla

[11] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, ed. Sahillioğlu, 227-8.

tamamlayan Koca Sinan Paşa, sultana yazdığı telhislerde, bu süreçteki başarısını vurgularken hiç de mütevazı olmayacaktır.[12]

Hazine gelirleri içerisinde hızla artan altın miktarı Venedik balyosunun kulağına kadar gider. 1591 yılında İstanbul'da bulunan Venedik balyosu Bernardo Lorenzo'nun gözlemleri önemlidir. Nitekim Lorenzo 1585-1587 yılları arasında İstanbul'da Venedik balyosu görevinde bulunduktan sonra şehirden ayrılmış ve 1591 baharında kısa bir süreliğine vekil balyos olarak ikinci kez şehre dönmüştür. Balyos Lorenzo, bu ikinci görevlendirilişinin akabinde Venedik'e döner ve 1592 tarihinde basılacak olan *Relazioni*'sini kaleme alır. Bernardo Lorenzo, imparatorlukta ekonomik krizin en yoğun yaşandığı 1585-87 dönem ile 1589 tashîhi sonrasındaki ekonomik durumu karşılaştırabilecek bir gözlemci olarak parasal dönüşümün altını çizer. Balyos, hazine gelirleriyle ilgili bilgileri okuyucusuna aktardıktan sonra hazineye giren altın miktarının önceki balyosluk dönemine göre arttığını belirtir. Lorenzo'ya göre bu artışın iki nedeni vardır. İlk neden para değişikliğidir. Altın sikkelerin değeri artınca buna bağlı olarak toplanan vergilerin tutarı da yükselmiştir. İkinci ise İran taraflarında yeni fethedilen bölgeler ve buralardan sağlanan yeni gelirlerdir.[13] Balyos, detaylara hâkim olmasa da iki dönem arasında yaşanan parasal değişimi ve bu durumun, hazineye altın girdisinde görülen artışın arkasındaki temel neden olduğunu yakalamıştır.

[12] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, ed. Sahillioğlu, 203. "Ve dünya geşt olunsa sikke-i hümayunlarıyla bir osmani bulunur mı idi? Şimdi ol züyuftan bir eser var mıdır? Ve şahi nam zağel alemi kaplayub te'amül-i nas bi'l-külliye kalkayorken hiç duyulmadan aradan gittiği az hizmet midir?" Dönemin bir diğer tanığı Şehnameci Lokman'ın tashîh politikasının başarısını vurguladığı satırlar ve yorumları için bkzç Kafadar, "When Coins Turned into Drops," 94-5. Seyyid Lokman, *Şehname-i Ali Osman*, ed. Lemi Akın, (İstanbul: Titiz Yayınları, 2018) 210.

[13] Eugenio Albèri, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*, s. III, v. II (Firenze: Tipografia All'insegna di Clio :1844) 347. (Lorenzo Bernardo'nun 1592 tarihli *Relazione*'nin tamamı için aynı cilt: 321-426)

		1589-90[14]	
Gümüş	Akçe	195,554,155	53.1%
	Akçe-i Hurda	13,298,047	3.6%
	Guruş	104,055,358	28.3%
	Şahi	30,673,952	8.3%
	Şahi Hurda	4,228,431	1.1%
	Diğerleri	1,826,223	0.5%
Altın	Efrenciyye ve Sultaniyye	15,516,962	4.2%
	Engürüsiye	1,770,000	0.5%
	Diğerleri	1,259,282	0.3%
Toplam		368,182,410	100.0%

Tablo 4: 1589-90, 1591-92, 1592-93 ve 1602-03 yıllarına ait bütçe ve ruznamçelere göre imparatorluk hazinesine alınan paraların dağılımını gösterir.

Bununla birlikte, ilk bakışta parlak bir başarı hikâyesi olarak okunabilecek tashîh operasyonuyla ilgili olarak hem süreci tamamlayan ve kendisini başarılı bulan Koca Sinan

[14] Arslanboğa, "1589-90 ile 1602-3 Mali Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçeleri," 108-16.

[15] Sadullah Yıldırım, "1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Ruznamçe Gelir Defterine Göre Osmanlı Devletinin Merkezi Hazine Gelirleri" (M.A. Thesis, Marmara University, 2008).

1591-92[15]		1592-93		1602-03	
120,625,967	48.4%	112,458,704	42.1%	108,030,604	56.7%
77,120,201	30.9%	89,670,726	33.6%	11,055,052	5.8%
1,998	0.0%				
24,050	0.0%				
628,497	0.3%	455,950	0.2%		
46,886,582	18.8%	64,262,234	24.1%	71,530,182	37.5%
3,540,000	1.4%				
385,848	0.1%	59,304	0.0%		
249,213,143	100.0%	266,906,918	100.0%	190,615,838	100.0%

Paşa'nın hem de daha öncesinde tağşîş ve tashîh politikalarını uygulama yoluna giden karar alıcıların atladıkları çok önemli bir nokta vardır. Tağşîş ve tashîh politikaları uygulanırken altın sikkenin karşılığı 60 akçeden 120 akçeye çıkarılır ve bu yolla gümüş devalüe edilir. Fakat aynı süreçte guruşun akçe karşılığı da aynı oranda devalüe edilerek 40 akçeden

80 akçeye çıkarılmıştır. İlk bakışta burada bir sorun yoktur. Zira tağşîş öncesi 1,5 guruş, 1 altın sikkesine eşittir ve tağşîş sonrasında da iki farklı sikkenin akçe karşılıkları aynı oranda yükselmiştir. Fakat bu durumda gümüş bir sikke olan akçeye %44 tağşîş uygulanırken, bir diğer gümüş sikke olan guruşun değeri %50 düşürülmüş olur. Bu küçük görünen ama mühim bir hatadır.

Çok basit aritmetik bir hesapla daha önce 0,68 gram içeriğine sahip 40 akçe, 1 guruşa denk sayılır. Bu durumda tağşîş öncesinde, devlet hazinesi nazarında 27,2 gram gümüş (0,68 g x 40 akçe) ile 27,5 g (1 guruş) gümüş takas edilmektedir. Fakat tağşîş sonrası 0,38 gram gümüş içeren akçelerin 80 tanesi resmi olarak 1 guruşa karşılık gelir. Yani akçe hesabıyla 30,4 gram (80 akçe x 0,38) gümüş içeren akçe miktarına karşılık 27,5 gram içeren guruşlar denk sayılır. Bir diğer ifadeyle guruşlar olması gerekenden %11 oranında daha değerli hâle gelir. Dolayısıyla, 1580'ler boyunca şahi sikkesinin sahip olduğu rolü bu sefer guruş akçeleri oynamaya başlar. İmparatorluğun, para ile imtihanı sürmektedir.

Bu durum elbette ilk kez 21. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun para tarihi üzerine çalışan bir araştırmacının fark ettiği bir sorun olamaz. 1589 yılının sonbaharında, yani Beylerbeyi Vakası'ndan sadece 6 ay sonra, sikke-i tashîh uygulamasının piyasalarda etkisini göstermeye başladığı günlerde *Darphane-i Âmire*'den saraya, darphanenin mevcut sıkıntılarının kaleme alındığı bir arz gönderilir. Arzı kaleme alan bürokratımız şunları yazar:

> ...Sene-i mezbûrda hâlâ cârî olan guruş seksener akçeye cârî olub beher guruş dokuz buçuk dirhemdir ve bir dirhemden ziyâde bakırı vardur, kal' olub çil akçe kat' olunduğu takdirce akçe 'ayârı üzere altmış beş akçe hâsıl olur bu ma'nâyı erbâb-ı ticâret bilüb nef'-i çil akçede ediğin iz'ân eyledikleri sebepten kat' olunan cedîd akçe her kimin eline girer ise saklayub guruş harc etmek üzere olmağla cidden erbâb-ı mu'âmelât beyninde cedîd akçe bulunmaz olmuştur. Halk-ı 'âlem ızdırâb

> üzerelerdir ki çâre budur ki min-ba'd câri olan guruş yetmişer akçeye câri olub ve mîriye altmış sekizer akçeye kabz olunub yetmişer üzere masraf ola. Böyle olıcak cedîd akçede nef'-i cüz'î kalmak ile rağbetten kalub aslâ bir ferd saklamayub ele gireni herkes harc etmek üzere olmağla cümle 'âlem huzûr edüb devâm-ı devlet-i pâdişâhî du'âsına iştigâl üzere olurlar. Guruş yetmişer akçeye câri oldukta hazîne cânibine dahi zararı yoktur, zîrâ min-ba'd kabz olunan guruş altmış sekizer üzere kabz olunub ve ikişer akçe ziyâdesine sarf olunur. Bu takdîrce hazîne-i 'âmireye zarar olmaz... [16]

Satırların sahibi, guruşun resmi olarak 80 akçeye denk sayılmasının, guruşu *cedîd akçe* karşısında değerli hâle getirdiğini aktarır. Ticaretle uğraşanların bu durumun farkında olduğunu ve ellerine yeni akçelerden geçtiğinde bunları sakladıklarını ve yapacakları harcamalarda guruş tercih ettiklerini belirtir. Bu sorunu çözmek için de çok basit bir öneri sunar. Guruşların 80 yerine 70 akçeye denk sayılması durumunda darphane zarar etmeyecek ve piyasadaki akçe sıkıntısı aşılacaktır. Elbette *bâkî fermân 'adâletli pâdişâh-i 'âlem-penâh hazretlerinindir.*

Sunulan bu arzı o dönemde eline alan muhatabı yahut benim gibi imparatorluğun o yıllarda içinden geçtiği parasal krize kafa yoran modern tarihçi, yukarıdaki satırları okuduğunda biraz kafa karışıklığı yaşayabilir. Nitekim bir guruşun, resmî olarak 80 akçeye denk olduğu 1585 tağşîşi sırasında zaten ilan edilmiştir. Fakat yukarıda alıntılanan arz, tağşîşten dört sene sonra, 1589 sonbaharında kaleme alınır. Eğer guruş ile akçe denkliği arasında bir uyumsuzluk varsa ve bu sıkıntı yüzünden devlet hazinesi zarara uğruyorsa bir bürokrat, bu arzı sunmak için niçin dört sene bekler? Arzı okuyanların zihninde böyle bir sual oluşabileceğini sonradan fark eden ve

[16] MAD 22148. Vurgu bana ait. Halil İnalcık, "Impact of the *Annales* school on Ottoman Studies and New Findings," *Review (Fernand Braudel Center)* 1, no. 3/4 (1978): 69-96.

muhtemelen başının belaya girmesinden korkan bürokratımız kaleme aldığı arzın altına bir ek yapar:

> ... Bu husûsda bundan evvel niçün îkâz olunmadı deyü su'âl buyurulur ise hurda akçede zâbıta olmamağın vech-i meşrûh üzere mecâl olmazdı. *Şimdi kırkık akçenin vücûdu kalmayub ve gümüş dahi ele girmeyüb ve hâlâ cârî olan akçenin 'ayârı sahîh ve tamâmü'l-vezn olmağın bu vece ile tedârik olunmak lâzım olub* bu ma'ânî nice ehl-i vukûf ile müşâvere olunub eğer bu vech ile olmaz ise çil akçenin vücûdu mün'adim olur deyü 'ale'l-ittifâk haber verilmişdir. Ma'a-hâzâ hazîne-i 'âmireye ba'zı mevâcib içün çil akçe lâzım geldikte gümüş olmamak ile bi'z-zarûrî guruştan kat' olunmak lazım gelür. Her guruştan on beşer akçe zarar müterettib olur. Bu takdîrce guruş yetmişer akçe olmak üzere cârî olmanın cânib-i mîrîye her veçhile nef'inin olduğu mukarrer olmağın mâ-vaka' 'arz olundu...[17]

Arza ilave edilen bu satırlar, sadece 1589 sonbaharında İstanbul'da mevcut durumu değil, ayrıca tashîh öncesi dönemde para piyasalarının ahvaline dair bazı karanlık noktaları da aydınlatır. 1585'teki tağşîş ile 1589'daki tashîh arası dönemde para piyasaları *hurda* akçelere teslim olmuş durumdadır ve bu *hurda* akçeleri piyasadan toplamak mümkün olmamıştır. Böylece bu satırların sahibi olan Darphane-i Âmire'de görevli bürokratımız, 1585 tağşîşiyle ilgili olarak daha önce tartıştığımız Gelibolulu Mustafa Âli, Mustafa Selanikî gibi âlimlerin gözlemleri ve arşiv kayıtlarının önümüze getirdiği referanslarla aynı çizgide bir başka tanıklık ortaya koyar.

Sikke tashîhiyle birlikte *'ayârı sahîh ve tamâmü'l-vezn* akçelerin darbına girişilmiştir ve hazine tarafından yapılacak maaş ödemeleri için yeni darp edilecek sikkelere ihtiyaç duyulur. Ne var ki artık piyasada *kırkık akçe* kalmamış ve hatta darphaneye dirhem gümüş bile gelmez olmuştur. Yukarıda açıklanan sebeplerle darphaneye ağırlıklı olarak guruş sikkelerin taşınmaya başladığı ve saray emriyle talep edilen

[17] MAD 22148. Vurgu bana ait.

yeni akçelerin, bu guruşların eritilip yeniden kesilmesiyle üretildiği aktarılır. Ortaya çıkan zararın önlenmesi için guruşun değerinin 70 akçeye düşürülmesi gerekmektedir. Guruşun 70 akçeye denk olduğu ilan edildiği takdirde toplamda 26,6 g gümüş içeren 70 akçe ile 27,5 gram içeren guruş denk sayılacak, makas kapanacak ve sorun ortadan kalkacaktır.

Kraliçe Elizabeth'in ekonomi danışmanlığını yapan ve bu arznamenin kaleme alındığı tarihten sadece 10 yıl önce vefat eden Thomas Gresham'ın bu satırları okuma şansı olsaydı, Gresham dinamikleriyle ilgili bir meseleyi bu kadar vazıh şekilde tahlil eden ve keskin bir çözüm öneren Darphane-i Âmire bürokratına derin bir saygı besleyeceğini varsayabiliriz sanırım. Bu kayıtta yer alan açıklamalar, 1589-90 senesinde hazineye alınan Osmanî akçeler arasında cedîd akçelerin niçin %5 oranında kaldığını izah ettiği gibi hazine girdileri içinde gittikçe daha fazla yer kaplayarak Osmanî akçelerin yerini alan guruş bolluğunun sebebini de anlamamıza yardımcı olur.

Nitekim 1582'de hazineye alınan paralar içerisinde sadece %2,5 seviyesinde olan Avrupa guruşları, akçelerin yenilendiği tashîh uygulaması ertesinde, 1589-90 yılına ait hazine girdileri içerisinde %28 oranına ulaşır. Yukarıda yer alan tablodaki (tablo 2) veriler incelendiğinde 1589'u takip eden yıllarda şahi ve hurda sikkelerinin hazine girdileri arasında artık yer almadığı görülür. Bununla birlikte, bu gümüş sikkelerin yerini Osmanî akçeler değil guruşlar alır. 1590'ların ilk yıllarında da artış trendi guruş lehine sürmeye devam eder. Bu oran 1592'de %30,9'a ertesi yıl ise %33,6'ya çıkar. Aynı üç yıllık süre zarfında Osmanlı akçelerin oranı ise %52,1'den %43,1'e geriler. Bu süreçte hazineye gönderilen vergi ve haraçların ağırlıklı olarak guruşla ödenmeye başladığına dair bir diğer önemli referans da Eflak'tan gönderilen 1591-92 yılına ait haraç ödemesinin tamamının guruşla yapılmasıdır.[18]

Bürokratımızın uyarıları sarayda ilk aşamada ciddiye

[18] Bkz. Tablo 2.

alınmamış görünür. Beri taraftan altın darlığı aşılmış ve şahi sikkeleri de piyasadan çekilmiştir. Tashîh sonrası hurda akçeler de bir süre için pazarlarda görünmez. Ne var ki para bunalımını yaratan faktörlerin bir kısmının ortadan kalkmış olması ekonomik krizin sona erdiği anlamına gelmez. Guruşun akçeye nazaran olması gerekenden daha değerli kabul edilmesi guruş sikkelerinin hazine ve darphane üzerindeki baskısını arttırarak sürdürür. Daha önemlisi ise merkez akçeye göre daha az gümüş içeren doğu akçelerinin darbının sürüyor olmasıdır. Nominal olarak denk sayılan fakat gümüş içerikleri farklı olan merkez ve doğu akçeleri bir arada tedavülde kaldığı sürece parasal istikrarın kısa süre içinde tekrar bozulması kaçınılmazdır. Para piyasalarında nominal değeri aynı fakat reel değeri farklı gümüş sikkelerin birlikte dolaşımda kalması durumunda az gümüş içeren doğu akçeleri pazarlara geri gelecek, merkez akçeleri yeniden kırpılmaya başlanacak ve bu yalancı bahar sona erecektir. Dolayısıyla guruşun fazla değerli olması ve hafif akçelerin darbının sürmesi parasal krizin ateşini harlayan iki kritik mesele olarak hâlen masadadır. Gün itibariyle, imparatorluğun avantür filmleri aratmayan ekonomik krizi tüm hızıyla sürer.

Sekizinci Bölüm
Parasal Krizin Son Evresi ve İmparatorluğun Para Piyasalarının Entegrasyonu

1590'lara gelindiğinde imparatorluk hükümetinin çözmesi gereken öncelikli sorun guruşun denkliği meselesidir. Tablo 3'te yer alan parasal dağılımı göz önüne aldığımızda 1589 tashîhi sonrasında hazine girdileri arasında artmaya başlayan guruş miktarı, 1592-1593 yılında hazineye alınan sikkelerin üçte birini kaplayacak kadar yüksek bir orana ulaşır. Guruşların rayici yeniden düzenlenmediği takdirde darphaneler gümüş bulmakta zorlanacak, yeni akçe darbı için guruşlar eritilmeye devam edecek ve darphanelerin zarar etmesi söz konusu olacaktır. Hazine içinde artan guruş miktarı ayrıca, mali açıdan da ciddi sorun teşkil edecektir. Nominal açıdan olması gerekenden değerli hâle gelen, bir bakıma şahi sikkelerinin yerini alan guruşlar hazine gelirlerini de reel değer açısından vurmaktadır.

Guruş meselesi, devlet hazinesi ve darphaneler için böyle sıkıntılar doğurmasına karşın para piyasalarında bir rahatlama yaşanır. Şahi sikkeler ve kırık akçeler piyasadan çekilmiştir. Guruşlar bir taraftan devlet maliyesine zarar yazarken, öbür taraftan para piyasalarını rahatlatarak Osmanlı pazarlarına nefes aldırmış gibidir. Darphane bürokratımızın arzında belirttiği üzere, piyasa aktörleri harcama yaparken öncelikli olarak elindeki guruşu çıkarmayı tercih ettiği için 1589 tashîhi ertesinde artık guruşa önceki kadar talep olmadığı anlaşılır. Bu rahatlamanın yansımasını fiyat endekslerinden takip etmek de mümkündür. İstanbul fiyat endekslerindeki dalgalanmalar incelendiğinde 1589 yılından itibaren fiyat

artışlarının durduğu göze çarpar. Fakat bu durum çok uzun sürmez ve merkezî hükümet guruşun değerlemesine müdahale ederek bu sikkelerin rayicini, vaktiyle Darphane-i Âmire'den gönderilen arzda dile getirildiği üzere 80 akçeden 70 akçeye çeker. Sonrasında ise bekleneceği üzere daha önce filmi çekilen senaryo başa saracak, guruşa talep artacak ve serbest piyasada guruşun fiyatı yükselecektir. Hikâyenin devamında yaşanacakları tahmin etmek çok zor sayılmaz.

Nitekim 1592 yılından itibaren ilgili fermanlar saraydan çıkmaya başlar. 1592'de Halep ve Diyarbakır'a gönderilen emirlerden anlaşıldığı üzere altın sikkenin rayici 120 akçe iken guruşun değerinin 70 akçe olarak ilan edildiği vurgulanır.[1] 1593 başında Adana'ya yollanan hükümde de altın ve guruş rayiçlerinin yine sırasıyla 120 ve 70 akçe olduğu hatırlatılır.[2] Bu fermanlar üzerinden 1592 yılı itibarıyla guruşların rayicinin olması gereken bedele çekilmiş olduğu anlaşılır. Fakat dertler bir değildir. Merkezî hükümet her ne kadar şahi illetinden kurtulduğunu düşünüyor olsa da imparatorluğun iki bölgeli yapısı sürmekte ve doğu illerinde hâlen düşük vezinli akçeler kesilmeye devam eder. Bunun sonucunda 1580'lerin başında başlayan ve 1589 tashîhiyle tamamlanan sürecin neredeyse aynısını yeniden takip etmeye başlarız. Guruşun 70 akçeye düşürülmesi ertesinde guruş sikkelerine talep tekrar artar ve bunun neticesinde guruş fiyatlarında yeniden yükselme eğilimi baş gösterir. Bu durumla eşzamanlı gerçekleşen olaylar tekrar sahnele alır. Pazarlarda fiyatların artış trendine girdiği, vezni düşük akçelerin darbının hızlandığı ve merkez vilayetlerde darp edilen sikkeler kırpıldığı gözlenir.

1593 yılında İstanbul kadısına yazılan emirde, pazarlarda sahte ve vezni düşük akçelerle ticaret yapıldığı ve bu sikkelerin toplanarak darphaneye gönderilmesi istenmektedir.[3] Aynı yıl Ankara'da da 70 akçe olması gereken guruş fiyatlarının

[1] BOA. MHM 69, 370. BOA 69, 475.
[2] BOA. MHM 70, 482.
[3] BOA. MHM 70, 146

75 akçeye tırmandığı görünür. Bu ilk işaretlerdir ve sonraki yıllarda guruşun rayici yine, yeni, yeniden yükselmeye devam eder. Ankara'da serbest piyasada 100 akçeye kadar çıkan guruş yüzyılın sonunda 120 akçe değerini dahi görecektir.[4] Bu seyir imparatorluk pazarlarının geneline hâkim olur. Mayıs 1595 tarihinde İstanbul'dan Hamid ve Teke sancaklarına gönderilen bir hükümde yer alan bilgiye göre Antalya ve Isparta kadıları merkeze mektup gönderir ve bu bölgelerdeki parasal sıkıntıları iletir. İlgili mektupta Mısır, Halep, Şam ve Trablusşam gibi ticari merkezlerde altın ve guruşun fiyatının arttığı ve tüccarların zorlandığı aktarılır. Darphanelerde kesilen yeni sikkelerden, yani *akçe-i cedîd*lerden, piyasada hiç bulunmamaktadır. Aynı zamanda kalpazanlar yüksek miktarlarda bakır içeren sahte paralar kesmeye başlar. Guruşun değerinin bu tarihte Antalya ve Isparta piyasalarında 85 akçeye kadar fırladığı anlaşılır. Merkezî hükümetin ise bu durum karşısında yapabileceği pek bir şey yoktur. Nitekim bulunan çözüm, *"sekizi bir dirhemden ziyâde akçe râyiç olmayub ve altun yüz yirmi guruş yetmiş akçeden ziyâdeye geçmiye deyü bâzârlarda ve mecmû'-ı nâs olan yerlerde nidâ etdirüb muhkem tenbîh ve i'lâm eyleyesin."* şeklinde ferman yollamaktan ibarettir. Fermana uymayanlar ise hapsedilecektir. Bu sayede guruşun değerinin 70 akçeye çekileceğini sanmak elbette, beyhude bir hayaldir. Bu fermanda yer alan emirlerin piyasada karşılık bulması için İstanbul'dan yollanan bir kâğıt parçasından fazlası gerekir ve tahmin edileceği üzere piyasalar bu tehdide boyun eğmez.

Sonuç itibarıyla sikke tashîhi sonrası piyasalar kısa süre için toparlanmış görünse de bu toparlanma guruş denkliğindeki farkın ortadan kalkması sonrasında yerini yine parasal ve ekonomik istikrarsızlığa bırakır. İstanbul'da fiyatlar tashîh etkisiyle 1590 sonrasında iki yıl süreyle biraz geri çekilse de 1592'den itibaren tekrar yükselmeye başlar. 1596 yılına gelin-

[4] Özer Ergenç, *16. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2012), 165.

diğinde İstanbul'daki fiyatlar 1588 seviyesinin üstüne çıkmıştır bile.[5] Kafamızı yerel fiyatlardan kaldırıp, doğu Akdeniz'e akan gümüşte yaşanan dalgalanmalara çevirdiğimizde de aynı izlekle karşılaşırız. Doğu Akdeniz ticaretinin eski efendileri ve para ticaretinin önemli aktörleri olan Venediklilerin, Osmanlı limanlarına taşıdığı gümüş miktarının da bu dönemde yoğunlaştığı görülür.

Venedikli tüccarlar 1592 ile 1596 yılları arasında 1 milyonun üzerinde gümüş Venedik dukasını Doğu Akdeniz'e taşır.[6] Bu akış 1595 yılında zirve yapar ve sadece Venedik'ten Halep'e taşınan gümüş sikkelerin miktarı 551.677 gümüş dukaya kadar çıkar.[7] Bu rakam sadece tek bir takvim yılında ve sadece Venedikliler eliyle Suriye topraklarına 15 ton civarında gümüş taşındığı anlamına gelir. Bu gelen gümüş dukaların bir noktada akçeye çevrildiğini düşünürsek, sadece o yıl Venediklilerin getirdiği sikkelerden 0,38 gram ağırlığında 40 milyona yakın Osmanî akçe darp edilebilmektedir. Gümüş akışı inanılmaz boyutlara çıkmış durumdadır. Ticaretin gelen gümüş ayağından giden mal kısmına baktığımızda da konsolos raporları 1595 yılında Halep üzerinden yürütülen Venedik ticaretinin en yüksek seviyeye ulaştığını doğrular.[8]

[5] Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 12. Fiyatlarda 1592 sonrası görülen bu yükseliş trendi İstanbul'la sınırlı değildir. Muhtelif vilayetlerde de benzer bir örüntü söz konusudur. Kayhan Orbay, "Fiyat Devrimi ve Geç 16. yy. ve 17. yy. içinde Anadolu'da Fiyat Değişimleri", Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, (Istanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010), 199.

[6] *Ducato D'Argento* ismiyle anılan gümüş Venedik sikkelerinin darbına 1562 yılında başlanmıştır. Bu Venedik sikkeleri, Avrupa'da özellikle uzun mesafe ticaretinde kullanılan İspanyol guruşuna göre düzenlenmiş olup aynı ağırlığa sahiptir. Alan M. Stahl, "Venetian Coinage and Money of Account: An Introduction for Researchers", *Rialto* 35, (2016), 18-20.

[7] Braudel and Spooner, "Prices in Europe from 1450 to 1750", 448. Bu süreçte taşınan toplam gümüş duka miktarı 1,045,447'dir.

[8] Niels Steensgaard, *Carracks, caravans and companies: The structural crisis in the European-Asian trade in the early 17th century*, (Copenhagen: Studentlitteratur 1973), 160.

1580'lerinin şahi sikkeleri ve hurda akçeleri piyasadan toplamaya çalışarak geçiren merkezî otorite, 1590'ların ilk birkaç yılında guruşun mali külfetiyle uğraşır. Bu yıllar para piyasaları açısından görece sakin geçse de guruşun rayicinin 70 akçeye düşürülmesiyle yine "kırpılmış hurda akçe" sezonu açılır. Her ne kadar şahi sikkeleri ortalıktan çekilmişse de doğu sınırındaki darphanelerde kesilen akçeler merkez akçelere göre %25 oranında daha az miktarda gümüşle kesilmeye devam etmektedir. 1585'te gidilen tağşîş ve 1589'da başvurulan tashîh pratiği sonrasında merkez darphanelerde basılan Osmanî akçesinin içeriği 0,68 gramdan 0,38 grama düşürülürken, doğu sınırında basılan akçelerin gümüş içeriği 0,28-0,30 grama çekilir.[9] Bir diğer ifadeyle, en başta para krizinin temel tetikleyici olan ve şahi sikkeleriyle şekillenen doğu sınır hattındaki farklı para bölgesi uygulaması hâlen devam etmektedir.

Osmanlı topraklarını çok seven ve bir türlü buraları terk etmeyen Gresham dinamikleri, imparatorluğun para piyasalarında atını gayet de hızlı koşturmaya devam eder. Bu kez daha "iyi para" olan görece ağır merkez akçeleri, "kötü para" rolündeki hafif "doğu" akçeleri göz önünde bulundurularak kırpılmaktadır. 1570'lerin sonunda başlayan ve takip eden süreçte Osmanlı coğrafyasına taşınan gümüş miktarının ulaşmış olabileceği seviye de düşünüldüğünde bu dinamiğin işlerliği hız kazanır. İmparatorluğu yönetenlerin para krizine getirmeye çalıştığı çözümler ve bu süreçte atlattığı badireler çok uzun bir liste oluşturmuş olsa da hikâye döner dolaşır, başladığı yerde düğümlenir. Krizin başladığı günlerden 1590'ların sonlarına uzanan yolda, alınan yol bir arpa boyundan hâllicedir. Bu mesele, âdeta bir bölüm sonu canavarı gibi son raund için sarayı ringe davet eder. Böylece, bitmeyen bu hikâyede son düzlüğe girilir.

1597 yazına gelindiğinde çarşı pazar yine karışmış ve akçe istikrarı toparlanamayacak şekilde bozulmuş durumdadır. Halk

[9] Pfeiffer-Taş ve Schindel, "The Beçin Coin Hoard," 660. Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 149-51.

guruşlardan ve hatta gümüş kap kacaktan ayarı düşük akçe kestirmeye başlar. Beklendiği üzere, resmî olarak 120 akçe olan altın sikkeler serbest piyasada 130 akçeye, 70 akçeye alınıp satılması lazım gelen guruşlar 80 akçeye yükselir ve bu trend sürdükçe tüccar sıkıntıya girer. Bozulan para piyasalarını düzenlemek ve sikke düzenini yeniden sağlayabilmek için 1597 Ağustos'unda dönemin Sadrazamı İbrahim Paşa'nın sarayında toplanan devlet erkânı alınabilecek tedbirler üzerine meşveret eyler. Ne var ki vakanüvisimizin aktardığına göre bu toplantıya katılanlar, para piyasalarında yaşanan krizin sebebini hâlen tam olarak anlamamışlardır. Selanikî bu toplantıyla ilgili "*hikmet-i hâkim ve âlim üzre illet ne idüği ma'lum olmayup, yani teşhis-i maraz itmeyüp mizac-ı aleme muhlif ilaçlar tenbih olundu*" şeklinde bir kayıt düşer. Bu toplantı neticesinde para piyasalarındaki kriz adına hiçbir işe yaramayacak bir dizi tedbir alınır. Çavuşların safi gümüşten gürz gibi silahlar yaptırmaması ve atlarına vurdukları takımlarda gümüş kullanmamaları istenir. *Avrat ve oğlan taifesi*nin gümüş işlemeli kıyafetler giymesi yasaklanır.[10] Tahmin edileceği üzere bu gibi tedbirler piyasaları düzene sokmaya yetmez.

Ertesi yıl merkezî hükümet, iyice hızlanan parasal istikrarsızlığın önünü alabilmek adına bir hamle daha yapar. Tıpkı 1589 tashîhinde olduğu üzere, 1598 yılının Mayıs ayında da sikke tashîhi bir para politikası olarak masaya gelir. Sabık defterdar Ali Efendi bu iş için yeniden göreve çağrılır. Önceki tashîh sürecinde tatbik edildiği üzere bu iş için darphaneye para aktarılır. İç hazineden, yani *Hazine-i Amire-i Enderun*'dan tedarik edilen ve 300 yükü, yani 30 milyon akçeyi bulan bir meblağ sikke tashîhine ayrılır. Tedavülde olan *fasid* akçeler toplatılıp yerine sahih akçeler piyasaya verilecektir. Bu dönemde Kıbrıs'tan merkeze gönderilen verginin içinde guruşlar dışındaki tüm sikkelerin *kem-'ayār*, yani ayarı düşük olduğu görülür. Bu akçeler, nominal değerlerine göre

[10] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c II, 706.

değil gümüş içeriklerine göre hesaplanarak hazineye alınır ve hazine ciddi bir zarar uğrar.[11] Tashîhe ayrılan bütçe büyük ihtimalle bu açığı kapatmak için kullanılır. Her ne kadar ay sonunda darphanede kesilmeye başlanan yeni sikkeler olduğuna dair kayda rastlansa da bu aşamada sikke tashîhi girişimi sonuçsuz kalır ve devam eden krizin önüne geçilemez.[12]

Tashîh-i sikke uygulaması sarayın gündeminden düşmez. Aynı senenin sonunda, aralık ayında bir başka meşverette bu mesele yine tartışılır fakat yine bir sonuca bağlanmayacaktır.[13] 1599 Eylül ayına gelindiğinde işler hepten kontrolden çıkmıştır. 1585 tağşîşiyle kararı alınan ve 1589 tashîhiyle birlikte uygulanabilen para darbına göre o tarihten itibaren bir dirhem gümüşten sekiz akçe darp edilmeye başlanır. Fakat on yıl sonra gelinen noktada, bu "cedîd" akçelerle ödenen maaşlarını eline alan ulufeliler hemen kalpazanlara koşmakta ve bir dirhem gümüşe bakır ve kalay ilave ettirerek 16-17 akçe kestirmektedir. 1599 yılının sonlarında piyasaları kalb paralar basmış durumdadır ve parasal kriz imparatorluğu yutar vaziyettedir.[14]

1599'un Aralık ayına geldiğinde Kapudan-ı Derya Cigalazade Sinan Paşa ile Sultan Mehmed (1595-1603) arasında sikke düzenlemesi bir kez daha mevzubahis olur. Toplantıda, İran'dan ve Hristiyan topraklarından gelen ticaret erbabı kimselerin altın ve guruşla işlem yaptıklarından söz edilir. Hazineye alınan altın ve guruşun resmî rayiçlerinin 120 ile 70 akçe olmasına karşın bu sikkelerin fiyatlarının piyasada çok daha yüksek rayiçlerde alınıp satıldığı ifade edilir. Dolayısıyla halk ciddi ekonomik sıkıntı içindedir. Bunun çözümü için sikkelerin *sahih'ül-ayar* kesilmesi ve diğer akçelerin yasak edilmesi gerektiği üzerinde durulur.[15] Kapudan Sinan Paşa, bu toplantı ertesinde güvendiği âlimlerden Kemaleddin Efendi'ye

[11] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c II, 751.
[12] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c II, 753.
[13] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c II, 790.
[14] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c. II, 821.
[15] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c. II, 843-844.

akıl danışır. Kemaleddin Efendi ise Kapudan Paşa'dan gelen sualler üzerine, para kriziyle alakalı bir risaleyi Arapçadan Türkçeye tercüme ederek bunu paşa hazretlerine sunacaktır.[16]

Memluk Sultanlığında yaşamış, devrinin önemli âlim ve tarihçilerinden olan Makrizi, Mısır'da 15. yüzyıl başında yaşanan derin parasal çalkantı ve ekonomik kriz üzerine bir risale kaleme alır. Eserinde Mısır tarihinin başından, 15. yüzyıla değin o coğrafyanın içinden geçtiği ekonomik krizlerin tahliline girişen Makrizi, risalesinin son kısmında da kendi yaşadığı dönemde, yani 1400'lerin başında Mısır'da ortaya çıkan para krizini inceleyerek risalesini tamamlar.[17] Kemaleddin Efendi de, başta Kapudan Paşa olmak üzere imparatorluğu yönetenlere yol gösterebileceğini düşündüğü için bu risaleyi yazıldığı tarihten yaklaşık iki asır sonra Türkçe'ye tercüme etme işini üstlenir. Fakat mütercim, tercümenin bazı kısımlarında eserin orijinalinde yer alan anlatıyı yarıda keserek söze karışmaktan ve Osmanlı piyasalarının güncel durumuyla ilgili kendi fikirlerini ve gözlemlerini paylaşmaktan geri durmaz.

Nitekim Kemaleddin Efendi, 1600 yılında hazırladığı tercümenin son kısmına yaklaştığında Makrizi'nin metnini bir kenara bırakarak o dönemde Osmanlı topraklarında yaşanan krizi detaylı şekilde tasvir eder. Bu Osmanlı âlimine göre o dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşanan sıkıntıların, Memlüklerin yaklaşık iki asır önce yaşadığı bakır para krizinden çok daha zorlu olduğu ortadadır:

...Lākin bu 'aṣrda daḫi şāyi' olan derāhim züyūf-ı fülūsdan bedter

[16] Kemaleddin Efendi'nin Makrizi tercümesi üzerine bir değerlendirme için bkz. "Les Troubles Monétaires de la Fin Du XVIe Siècle Et La Prise De Conscience Ottomane Du Déclin", *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 46, no. 2 (1991): 381-400. Bu makale daha sonra İngilizce olarak da basılmıştır: "Prelude to Ottoman Decline Consciousness: Monetary Turbulence at the end of the Sixteenth Century and the Intellectual Response", *Osmanlı Araştırmaları* 51 (2018), 265-295. Kemaleddin Efendi'nin Makrizi tercümesi, kapsamlı bir incelemeyle birlikte yayına hazırlanmaktadır.

[17] Aḥmad Ibn 'Alī Maqrīzī ve Adel Allouche, *Mamluk Economics: A Study and Translation of Al-Maqrīzī's Ighāthah*, (Salt Lake City: University of Utah Press, 1994).

ve fesādı andan ziyāde edügi şemsden eẕherdür. Zīrā bunuñ fesādı iki vechiledür ki hem nāḳışu'l-vezn ve hem kem-'ayārdur. Ol sebebdendür ki hīç bir kes ẕeheb ḫāliṣ ve ğuruş ol maḳūle ḥurde ve mağşūş ile ṣarf olunmağa rıżā vermez. Lāzım gelür ki sı'r-ı ẕeheb iż'āf ola ve ol ma'nī izdiyād-ı es'ār ve iḫtilāl-ı aḥvāl-ı şehr ü diyār olur. Zīrā cellāb celb-i ğanem eylese ve tüccār-ı Mışr u Efrenc emti'a getürse anlaruñ diyārunda böyle derāhim-i mağşūşe revāc bulmamağun elbette filori ve ğuruş isterler. Bu cānibde olan ehl-i sūḳuñ ise ekṣer mu'āmelātı derāhim-i züyūf ile olur. Pes derāhim-i mezbūreyi filori ve ğuruşa tebdīle mużṭarr ve niçe mertebe ziyādeye ṣarf edüb żararı mükerrer olub lâzım gelür ki ol żararı tedārik içün es'ārda teraḳḳī ola...[18]

Kemaleddin Efendi'nin kaleminden çıkanları tahlile girişecek olursak, 16. yüzyıl sonu itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan para krizinin iki yönü vardır. Bunlardan ilki *nāḳışu'l-vezn*, yani içinde daha az gümüş bulunan vezni düşük paralar, ikincisi ise *kem-'ayār*, yani ayarı düşürülmüş, sahte, hurda paralardır. Bu satırlardaki referansları, o döneme ait sikkelerden elde ettiğimiz diğer tarihsel referanslarla birlikte değerlendirecek olursak Kemaleddin Efendi'nin tespiti ile nümismatik verilerin birbirini doğruladığı görülür. *Nāḳışu'l-vezn* sikkeler, doğu sınırındaki darphanelerde basılan "hafif" akçeleri işaret ederken, *kem-'ayār* sikkeler ise kırpılan yahut içeriğine bakır veya kurşun ilave edilerek gümüş içeriğiyle oynanmış "merkez" akçeleri ifade etmektedir. Mütercim ve müellife göre bu akçelerin tedavülde olması pazarlarda ciddi tahribat yaratır. Nitekim serbest piyasada altın ve guruş sikkeler alınıp satılırken bu *mağşuş*/hafif akçeler yahut *ḥurde*/kırpılmış akçeler nominal değerleri üzerinden kabul görmez. Bir diğer ifadeyle bu akçeler, altın yahut guruşa tebdil edilirken içerdikleri gümüş miktarları nispetinde işlem görür. Dolayısıyla hafif akçelerle, altın ve guruş alınmak istendiğinde ödenen fiyatlar resmî karşılıkların

[18] İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 1937, *Tercüme-i Risale-i Makrizi*, 49a-49b.

üzerine çıkmaktadır. Hazine bu sorunlu sikkeleri nominal değer üzerinden kabul etse de piyasa aktörlerinin böyle bir fedakârlığa girmek için bir sebebi yoktur. Nitekim vezni bozuk akçelerle yahut ayarıyla oynanmış, kırpılmış sikkelerle alışveriş yapıldığında talep edilen ödeme de aynı oranda artar.

Bunun yanı sıra Mısır tüccarları yahut Avrupalı tüccarlar İstanbul pazarına getirdikleri malların karşılığında akçe kabul etmeyip, altın yahut guruş istemektedir. Ne var ki *bu cānibde olan ehl-i sūḳuñ* günlük ticari işlemlerin ekseriyetini ellerindeki hurda ve mağşuş akçelerle sürdürmeye devam etmektedir. Bu sorunlu akçelerle günlük hayatını sürdüren kimseler, tüccarların dışarıdan getirdikleri malları alabilmek için ellerindeki vezni bozuk yahut kırpılmış akçeleri altın ve guruşa tebdil ederken zarar ederler. Bu zararı çıkarmak için de kendi sattıkları mallarının fiyatlarını yükseltirler. Yalnız halkın çilesi bununla bitmez, zira altın ve guruş isteyenler, sadece hariçten gelen tüccarlar değildir:

> ...ve bir belā-yı 'aẓīm ve 'aẕāb-ı elīm daḫi budur ki cānib-i mīrī içün alınan emvāl-ı sulṭāniyye ve 'avāriż-i dīvāniyye cümleten filori ve ğuruş olsun deyü envā'-ı te'kīd ve teğlīẓ ve teşdīd olunur. Ma'a-hāẕā filori yüz on sekize ve ğuruşı altmış sekize alurlar. Fuḳarā ol fülūsi ve ğurūşı taḥṣīl edince sı'r mu'tādına nisbet żarar-ı fāḥişi olduğundan daḫi nice mertebe aḳça verüb taḥṣīl eder. Ol cihetden iki vechile żarar-ı emr muḳarrer olub bā'iṣ-i iḫtilāl ve mebde'-i fesād-ı aḥvāl olur.[19]

İmparatorluk yönetimi tarafından salınan vergilerin toplanması sürecinde de vergi mükelleflerinin ödemelerini altın ve guruş sikkelerle yapılması yönünde baskı yapılır. Vergisini ödeyebilmek için ellerindeki hurda ve mağşuş akçeleri altın ve guruşa çevirmeye çalışan *fukarâ* tekrar aynı duvara çarparak bir kez daha zarar eder. Yukarıdaki satırların devamında, *mîrî* için alınan malların bahalarının da arttığını hatırlatan Kemaleddin Efendi, parasal istikrarsızlıktan kaynaklanan fiyat

[19] İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 1937, *Tercüme-i Risale-i Makrizi*, 49b-50a.

artışlarının devlet hazinesini de dolaylı olarak etkilediğinin altını çizer. Bu sıkıntının bertaraf edilmesi için yaptığı öneri ise para ıslahına girişilmesidir:

> ... Evvelā oldur ki aḥvāl-i nuḳūd işlāḥ olunursa cemī'-i emti'a fırāvān u bisyār ve es'ār muḳaddemā olan üzere ṣābit ve ber-ḳarār olur. Ṣāniyen, ḫalḳuñ ellerinde mevcūd olan nuḳūd kemā-kān ḳalub müteğayyir olmaz. Şimdi emr-i derāhimde iḫtilāl olmaḳ ile herkes ḥāliş fiżżasını nuḥās ile mağşūş edüb derāhim-i züyūf ḳaṭ' etmek ile 'ālemde fiḍḍa-i ḥālişe ve ğurūş ḳalmamışdur...[20]

Risaleyi kaleme alan Osmanlı âlimine göre, para reformu yapılması ve para piyasalarının istikrara kavuşması durumunda pazara gelen mallar bollaşacak ve ayrıca bu malların fiyatlarında artış yaşanmayacaktır. Aynı zamanda halkın cebine giren sikkelerin bozulması da sona erecektir. Nitekim mevcut şartlarda para istikrarı olmadığı için herkes eline geçen gümüşü bakırla karıştırmakta ve bundan hurda akçe kesmektedir. Bu sebeple piyasalarda halis gümüş sikke ve guruş kalmamıştır. 1600 yılının Nisan ayına gelindiğinde, Vakanüvis Selanikî Efendi de Kemaleddin Efendi'nin kriz üzerine yaptığı yorumlara çok benzer gözlemler kaydeder.[21]

16. yüzyılın son 20 yılında imparatorluğun para piyasalarında görülen dalgalanmaların hızı baş döndürücüdür. Risalenin kaleme alındığı tarihten sadece 10 yıl önce darphaneden yollanan arzda darphanelere guruş akışının önüne geçilemediğinden şikâyet edilmekte, guruş bolluğundan dem vurulmakta ve aynı zamanda piyasalarda kırkık, hurda akçe kalmadığı vurgulanmaktayken, gelinen noktada piyasaları mağşuş ve hurda akçelerin bastığı ve guruş sıkıntısı ortaya çıktığı bir Osmanlı para piyasası söz konusudur. Sadece 6-7 yıl önce hazineye alınan sikkelerin dağılımında, guruşların oranındaki artış ve yeni akçelerin piyasada az bulunur olması

[20] İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 1937, *Tercüme-i Risale-i Makrizi*, 50a.
[21] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c. II, 853-54.

bir sorunken, merkezî otoritenin karşısında şu anda çözülmesi gereken bambaşka bir mesele durmaktadır.

Ekonomik şartların zorlaştığı, parasal krizin bir kez daha hız kazandığı o günlerde, payitahttaki siyasi atmosfer de tashîh neticesinde yaşanan Beylerbeyi Vakası'nın arifesini hatırlatır. Siyaset kazanı bir kez daha kaynamaya başlar ve yaklaşık 10 yıl önce yaşananların bir benzeri yeniden sahnelenir. 1600 yılında yaşananlar, 1589'daki kanlı isyanın senaryosuyla benzerlik gösterse de çok temel bir fark vardır. 1589'da patlak veren Beylerbeyi Vakası'nda, sikke tashîhi sonrasında ödemelerin yeni akçelerle yapılmasına isyan eden sipahiler, bu sefer sikke tashîhi istedikleri için ayaklanırlar.

Sipahiler, ulufelerini *fasid ü kasid* akçelerle almaya başladıklarını ve bu akçelerin sahih akçe sayılmadığı için kabul edilmediğini söyleyerek bir kez daha kazan kaldırır. Yine Şeyhülislam'a varılarak fetva istenir. Bu sefer fatura, tedavülde dolaşan bu kalb akçeleri toplayıp sipahilere dağıttırdığı gerekçesiyle İstanbul gümrük mültezimine kesilir. İstanbul gümrükleri iltizamını elinde tutan ve Yahudi bir kadın olan Kira, isyancılar tarafından katledilir. Fakat asilerin öfkesi dinmez. Ertesi gün mültezimin oğlu da annesiyle aynı kaderi paylaşır. Sonrasında isyancılar, sultana yazdıkları arzuhâlde "sikke ahvali kadimden niçe ise yine öyle olsun" şeklindeki taleplerini saraya iletirler. Saraydan, talebe cevaben gönderilen fermanda isteklerinin karşılanacağı ve sikke tashîhi için 100 bin flori, yani 12 milyon akçe tutarında bir meblağın ayrıldığı belirtilir. Böylece isyan sönümlenir ve isyancılar Bostancıbaşı Ferhad Ağa ile dönemin en güçlü siyasi aktörlerinden Kapıağası Gazanfer Ağa'nın da başını istemekten feragat ettiklerini belirterek dağılır.[22]

Bu olay 2 Nisan 1600 tarihinde vuku bulur. Parasal sıkıntıların ulaştığı seviye artık saray halkının dahi güvenliğini tehdit eder durumdadır ve merkezî yönetim hızlı şekilde aksiyon

[22] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c. II, 854-856.

almak zorunda kalır. Bu olaydan hemen iki hafta sonra Halep beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa tashîh-i sikke hususunda bilgi sahibi olduğu için saraya çağrılarak vezir yapılır.[23] Bir diğer vezir Yemişçi Hasan Paşa da dönemin Sadrazamı Ahmed Paşa tarafından tashîh işini yürütmekle görevlendirilir. Sadece birkaç ay sonra, 14 Eylül 1600 tarihinde vezir Yemişçi Hasan Paşa gözetiminde kesilen cedîd akçeler piyasaya sürülmüştür bile.[24] Piyasalara müdahale cedîd akçelerin arzıyla sınırlı değildir. Sadrazamın sarayında yapılan toplantıda yiyecek, içecek, giyecek ve sair mallar ile nakliye ve hammaliye gibi hizmetlerin fiyatları tespit edilerek bir liste oluşturulur. Bu narh listeleri de hemen ertesi gün ilan edilerek, fiyatlandırmada bunlara uyulması emredilir.[25] Tashîh ve narh uygulamalarının başarıyla yürütülmesi neticesinde piyasalar rahatlar.

Osmanlı tarihçileri bu tashîh sürecinin aynı zamanda tağşîş karakteri taşıdığı ve piyasalara sürülen yeni sikkelerin önceki sikkelere göre daha hafif olduğunun altını çizerler. Daha önce 100 dirhemden 800 akçe kesilirken, tağşîş sonrası 100 dirhemden 950 akçe kesilmeye başlanır, bir diğer ifadeyle Osmanî akçenin ağırlığı 0.38 gramdan 0.32 grama düşer. Bu tağşîş uygulaması para piyasaları için kritik önemdedir zira uygulanan tağşîş sonrasında para piyasaları birleştirilecek ve hafif "doğu" akçesi uygulaması ortadan kalkar. Tağşîş pratiğinin III. Mehmed (1595 -1603) saltanatının son yıllarında uygulandığına dair hiçbir şüphe yoktur. Fakat bu tağşîş işleminin 1600 yılındaki tashîh-i sikkeyle aynı anda mı gerçekleştiği, yoksa onu takip eden senelerde mi tamamlandığı üzerine bir şerh düşmek gerekir.

Osmanlı tarihçilerinin, tashîh işlemi ile tağşîş işleminin

[23] Mustafa Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli, c. II, 861.

[24] Kâtip Çelebi, Fezleke, ed. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), c. 1, 193. Mübahat Kütükoğlu, "1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, (İstanbul 1978), 8.

[25] Mübahat Kütükoğlu, "1009 (1600) tarihli Narh Defteri", 9.

aynı anda gerçekleştiğine dair önümüze getirdiği belgeler, merkezden taşraya, Tokat, Ankara gibi vilayetlere gönderilen fermanlardır ve bu fermanlarda akçeye yukarıda belirtilen oranlarda tağşîş uygulanacağı açıkça ifade edilir.[26] Dolayısıyla bu tarihte bir tağşîş uygulaması yoluna girildiği kesindir. Öbür taraftan vakayinamelerde yahut 1600 tarihinde yayınlanan narh listelerinin mukaddimelerinde bu tarihte uygulanan tashîh işlemi sırasında tağşîşe gidildiğine dair bir ifadeye rastlanmaz.[27] Beçin buluntusunda, III. Mehmed dönemine ait sikkelere geri dönecek olursak kafamızı daha da karıştıracak bulgularla karşılaşırız.

III. Mehmed sikkelerinin ön yüz tipleri incelendiğinde karşımıza üç temel tipoloji çıkar. İlk tipolojide Sultan III. Mehmed'in unvanı birçok satırda yazılıdır ki nümismatlar bu tipolojiye *satır tipi sikke* adını verir. Bir diğer tipolojide sultanın adı daire biçimindeki bir kenar yazısının merkezinde bulunur ki bu sikkeler de *daire tipi sikke* olarak anılır. Bunlar dışında bir de akçelerden ziyade dirhemlerde görülen ve hünkârın adının tuğra formunda yazıldığı bir üçüncü tipoloji vardır.[28] Tuğra formunun basıldığı dirhemleri bir kenara bırakarak dikkatimizi akçelere verecek olursak, nümismatlar satır tipindeki sikkelerin Sultan III. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarına ait olduğunu düşünmektedir. Bunun en önemli nedeni, daire tipine sahip bazı sikkelerin, satır tipindeki akçelerin üstüne darp edildiğinin ortaya konmuş olmasıdır. Yani üst üste yapılan darplarda önceki sikkenin izleri belli olmaktadır.[29] Dolayısıyla satır tipi sikkeler 1600 tashîhinden önce, daire tipi sikkeler tashîh sonrasına tarihlenir.

Fakat III. Mehmed, saltanatının geç döneminde, yani tashîh

[26] Özer Ergenç, *16. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 168-9, Sahillioğlu, Osmanlı Para Tarihi, 66. BOA. İE. DRB. 1.

[27] Mübahat Kütükoğlu, "1009 (1600) tarihli Narh Defteri", 16. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 193. Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, ed. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2007) c.1, 177.

[28] Ünal, Krinzinger, Alram ve Preiffer-Taş, *Beçin definesi*, 185.

[29] Ünal, Krinzinger, Alram ve Preiffer-Taş, *Beçin definesi*., 189.

sonrasında darp edilen daire tipli sikkelerle ilgili önemli bir detay daha vardır. Bu sikkelerin ağırlıkları kendi içinde ikiye ayrılır. Bu daire tipli sikkelerin bir kısmının ağırlığı 0.38 gram ağırlığındayken, diğer kısmı tağşîş sonrasına ait akçelerde görüldüğü üzere 0.32 gram ağırlığındadır.[30] Bu bulguları alt alta koyduğumuzda, III. Mehmed döneminin ilk yarısında tedavülde olan sikkeler üzerinde önce tashîhe gidildiği, daha sonraki bir tarihte ise bu yeni tipolojideki sikkeler, yani cedîd akçeler üzerinde tağşîş pratiğine başvurulduğu düşünülebilir.

Bu dönemdeki fiyat hareketlerine ve hazineye alınan paraların dağılımına göz attığımızda, nümismatik bulgular üzerinden yükselen soru işaretlerine yenileri eklenir. Tağşîş pratiğine başvurulduğu takdirde takip eden dönemde fiyat endekslerinde bir artış olması olağandır. İstanbul'a ait fiyat hareketlerini incelediğimizde de 1600'lerin ilk yıllarında fiyatlarda bir hareketlenme olduğu göze çarpar. Fakat bu fiyat artışları, tashîh tarihi olarak netleştirdiğimiz 1600'ün hemen ertesinde değil, 1602 tarihinden sonra başlar.[31] Bu durum tağşîşin, tashîhten birkaç sene sonra gerçekleşmiş olabileceği kanaatini güçlendiren bir diğer işarettir.

Başka bir ilginç referans da 1602-03 tarihine ait bütçeyi (tablo 3) incelediğimizde karşımıza çıkar. Bu tarihte, imparatorluk hazinesine alınan sikkelerin %37,5 gibi yüksek bir kısmı altın sikkelerle tahsil edilmiştir. 16. yüzyıla ait bütçelerin geneline göz attığımızda, imparatorluğun parasal açıdan en istikrarlı göründüğü dönemlerde dahi hazinesine bu oranda altın girmediği görülür (tablo 2). Ayrıca, bu dönemde Avusturya'ya karşı yürütülen uzun soluklu savaş (1593-1606) henüz neticelenmemiştir. Süregiden savaşlar sırasında askerî harcamaların getirdiği mali yüke rağmen 1602-03 yıllarında askerlere yapılan maaş ödemelerinin guruş yahut akçeyle değil altın sikkeleri yapıldığı görülür.[32] Hazineye bu oranda altın sikke girişinin

[30] Ünal, Krinzinger, Alram ve Preiffer-Taş, *Beçin definesi*, 196.
[31] Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, 12.
[32] Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military*

olması, 1589 sonrasında ortaya çıkan ve Avrupa piyasalarının üzerinde seyreden 1:13'lük altın-gümüş oranının bu dönemde devam ediyor olabileceğini gösteren bir diğer işarettir. Nitekim 1602-03 bütçesine göre hazineye alınan sikkelerin dağılımı, 1589 tashîhi sonrasına ait olan 1591-92 ve 1592-93 tarihli bütçelerde karşımıza çıkan trendi takip eder niteliktedir ve altın oranı ziyadesiyle yüksektir. Buradaki tek fark, 10 yıl öncesinde guruşun olması gerekenden daha değerli olması nedeniyle gümüş sikkeler arasında guruşlar yoğun olarak görülürken, meselenin aradan geçen sürede çözülmesi sayesinde gümüş sikkelerin akçe formuna dönmüş olmasıdır.

Tüm bu referansları bir arada düşündüğümüzde 1600 tarihinde taşraya gönderilen fermanlara karşın tağşîş uygulamasının gecikmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim 1603 yılının Eylül ayında, yani nispeten geç bir tarihte Diyarbakır'a sikke darbını uygulayacak adamlar yollanmaktadır.[33] Aynı zamanda, Anadolu coğrafyası bu yıllarda Celali isyanlarının en şiddetli olduğu günlerden geçer. Bu şiddet ortamının tağşîş uygulamasında gecikmeye neden olmuş olması da muhtemeldir. Dolayısıyla tağşîş uygulaması, tashîhle benzer bir gecikme sürecinden geçmiş olabilir.

Yukarıda değinildiği üzere, sikke tashîhi uygulaması da imparatorluğun gündemine daha erken tarihte girmiş, hatta 1598 tarihinde yeni sikkelerin darplarına dahi kısmen girişilmiştir. Fakat bu girişim akamete uğramış ve sikke tashîhinin sağlanması ancak iki sene sonra tamamlanabilmiştir. Bir benzer durum, sikke tağşîşinde de yaşanmış olabilir. Özellikle 1600 tashîhi sonrasında piyasaların rahatlamasını beklemek ve gümüş sikkelere uygulanacak tağşîşi asker maaşlarının tamamen altınla yapıldığı bir dönemde gerçekleştirmek, siyaseten de çok daha güvenli bir yol olarak görünür.

Netice itibarıyla merkezden taşraya yollanan bazı ferman-

Campaigns in Hungary, 1593-1606, (Wien: VWGÖ, 1988).

[33] BOA. İ.E. DRB. 24.

ları göz önüne alırsak tashîhle aynı sene, yani 1600 yılında, yukarıda tartıştığım referansları dikkate aldığımız takdirde ise bu tarihten birkaç sene sonra tağşîş uygulamasına gidilir ve Osmanî akçenin içerisindeki gümüş oranı %15 oranında düşürülür. Böylece akçenin ağırlığı 0,38 gramdan 0,32 grama çekilir.[34] Fakat tağşîş sırasında akçelerin, altın sultani sikke karşılığı değiştirilmez ve altın sikke karşılığı 120 akçe olarak sabit tutulur. Böylece 17. yüzyıl başına gelindiğinde, Osmanlı pazarları 1585 öncesinde olduğu gibi, altın gümüş oranı bakımından Avrupa pazarlarıyla yeniden uyumlu hâle döner. Aynı zamanda daha önceki uygulamada guruşu fazla değerli hâle getiren hatanın bir benzerine bu sefer düşülmez ve tağşîş oranı göz önünde bulundurularak guruşun akçe karşılığı da 70 akçeden 80 akçeye çıkarılır. Bunların yanı sıra en önemli gelişme, doğu akçe uygulamasının sona ererek imparatorluğun tek ve standart akçe uygulamasına geri dönmesidir.

Zengin gümüş madeni yakınında kurulduğu için doğu akçelerinin en yoğun şekilde darp edildiği Canca darphanesinden çıkan sikkeler incelendiğinde, doğu sınırına yakın bölgelerde, merkez akçelere göre daha hafif akçe darp etme uygulamasından III. Mehmed saltanatının (1595-1603) son yıllarında vazgeçildiği görülür. Tağşîş uygulamasının ilk aşamasında doğu akçesinde de benzer oranda bir tağşîşe gidilse de hemen ertesinde bu hafif akçelerin ağırlığının arttırıldığı ve 0,32 gram olarak darp edilmeye başlandığı anlaşılır.[35] Doğu sikkelerinin ağırlığının arttırılarak merkez akçelerle uyumlu hâle getirildiği tarihi kesin olarak bilmiyorsak da, bu gelişmenin 1600-1603 arasında yaşandığını nümismatlar net olarak ortaya koyar. Tağşîş tarihi açısından, yukarıda değerlendirilen referansları göz önüne alırsak, bu uygulamanın III. Mehmed saltanatının son senesinde gerçekleşmiş olma ihtimali kuvvetlidir.

Tek ve bütünleşik bir akçe piyasasına geçişin etkilerini

[34] Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 212-26.
[35] Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 222.

Beçin definesine giren sikkelerin dağılımı üzerinde takip etmek de mümkündür. Batı Anadolu'da, günümüzde Muğla ili sınırlarında yer alan Beçin'de bulunan defineden çıkan sikkeler "hafif" akçe sirkülasyonunun hızını gözler önüne serer. Aşağıdaki tablo, Beçin'deki gömüden çıkan sikkelerin dönemlere ve darphanelere göre dağılımını gösterir.

	III. Murad (1574-1595)		III. Mehmed (1595 - 1603)		I. Ahmed (1603 - 1617)	
Darphaneler	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Amasya	40	%1.0	2	%0.1		
Amid	291	%7.5	309	%1.0%	1	0.1
Ankara			137	%0.4%	1	0.1
Ardanuç			3	%0.1		
Banaluka			16	%0.1		
Belgrad	17	%0.4	827	%2.6	106	%1.6
Bursa	44	%1.1	881	%2.8	203	%3.9
Canca	518	%13.3	1395	%4.4	148	%2.2
Dımaşk (Şam)	2	%0.1	19	%0.1	3	%0.1
Edirne	49	%1.3	1660	%5.2	456	%6.8
Erzurum	60	%1.5	224	%0.7	1	%0.1
Filibe	37	%0.9	417	%1.3	2	%0.1
Gence	4	%0.1	10	%0.1		
Güzelhisar					79	%1.2
Halep	89	%2.3	730	%2.3	7	%0.1
İnegöl	51	%1.3	80	%0.3		
Kastamonu	24	%0.6	297	%0.9		
Kıbrıs			92	%0.3	61	%0.9
Koçayna	12	%0.3	12	%0.1		
Konya	5	%0.1	169	%0.5		
Kostantiniyye	1108	%28.4	12386	%39.2	3935	%58.6
Kretova	15	%0.4	131	%0.4		

Mısır	175	%4.5	95	%0.3	16	%0.3
Nahçivan	6	%0.2	26	%0.1		
Novaberde	138	%3.5	1688	%5.3	160	%2.4
Ohri	11	%0.3	159	%0.5	1	%0.1
Sakız			72	%0.2		
Saray (?)			1	%0.1		
Selanik	48	%1.2	51	%0.2		
Serez	2	%0.1	47	%0.2	1	%0.1
Sidrekapısı	167	%4.3	2567	%8.1	412	%6.1
Sivas	27	%0.3	62	%0.2		
Sofya	2	%0.1	13	%0.1		
Srebreniçe	17	%0.4	38	%0.1		
Tire	37	%0.9	725	%2.3		
Tokat			203	%0.6	17	%0.3
Üsküp	88	%2.3	8	%0.1		
Van			69	%0.2		
Yenişehir			253	%0.8		
Rumeli ve Anadolu[36]	605	%15.5	5382	%17.0	1044	%15.5
Belirnemeyen	209	%5.4	368	%1.2	3	%0.1
Toplam	3898		31624		6657	

Tablo 5: Beçin definesine giren sikkelerin darp edildikleri darphanelere göre dağılımı.[37]

Definede, III. Murad saltanatı döneminde basılmış 3898 sikke mevcuttur. Bu sikkelerin tamamı 1589'daki sikke tashîhi sonrasına aittir ve bu tarih ile III. Murad'ın 1595 yılında sona eren saltanatının son döneminde darp edilmiştir. Bu dönemde, yani yaklaşık beş yıllık süre zarfında, Anadolu'nun batı

[36] Tipolojik ve stilistik ipuçlarına göre Rumeli ve Anadolu grupları içinde oldukları anlaşılan fakat hiçbir darphaneyle ilişkilendirilemeyen sikkeler bu başlık altında toplanmıştır. Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 173.

[37] Ünal, Krinzinger, Alram ve Pfeiffer-Taş, *Beçin Definesi*, 156, 228, 302.

kıyılarına ulaşan ve defineye giren doğu akçelerinin oranı bir hayli yüksektir. Bu sikkelerin üretildiği darphanelere bakıldığında, merkez darphane olan Darphane-i Âmire dışında en çok sikkenin "doğu" akçelerinin darp edildiği Canca (%13,3) ve Amid'den (%7,5) gelmiş olması çarpıcıdır. Bu oranlar, Sidrekapısı, Novo Brdo gibi Balkanlarda bulunan, imparatorluğun zengin gümüş madenlerinin yakınında yer alan ve daha büyük kapasiteye sahip darphanelerden gelen sikke miktarının çok üzerindedir. Kaldı ki saklamak için öncelikli olarak tercih edilecek sikkelerin görece daha fazla gümüş içeren merkez akçeler olduğu düşünülürse, tedavüldeki hafif akçe oranının çok daha yüksek olduğu varsayılabilir.

Sekiz yıllık görece kısa saltanatında sikke tashîhi, sikke tağşîşi ve "doğu" akçelerinin darbının durdurulması gibi parasal açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı III. Mehmed dönemi ise bir geçiş sürecidir. Fakat hafif akçe darbının hiç yaşanmadığı ve tashîh ya·hut tağşîş politikalarına başvurulmayan I. Ahmed dönemine (1603-1617) tarihlenen sikkeler incelendiğinde defineden çıkan paraların dağılımının ciddi oranda değiştiği fark edilir. Nümismatlar definenin 1615 tarihi civarında kapatıldığını tahmin etmektedir. Bu dönemde, yani 1603 ile 1615 yılları arasında basılan 6657 sikke örneğinin %58,6'sı İstanbul'daki merkezî darphaneden çıkmıştır. Darphane-i Âmire'de kesilen akçeleri takip eden paralar ise Edirne (%6,8), Sidrekapısı (%6,1) ve Bursa (%3,9) darphanelerinde kesilen sikkelerdir. Bursa ve Edirne gibi hem imparatorluğun eski başkenti hem de İstanbul'a yakın olmaları sebebiyle merkezî otoritenin hâkimiyetinin daha hissedilir olduğu şehirlerin darphanelerinde kesilen paraları da Darphane-i Âmire'den gelen sikkelere eklediğimizde oran %70'e yaklaşır. Bir batı Anadolu kasabasında bulunan bu sikkeler üzerinden bir çıkarım yapacak olursak, doğu para bölgesinin ortadan kalkmasından sonrası para piyasalarının önceki döneme kıyasla, merkezî hükümetin kontrolüne daha çok girdiğini söylemek mümkündür. (Harita 3)

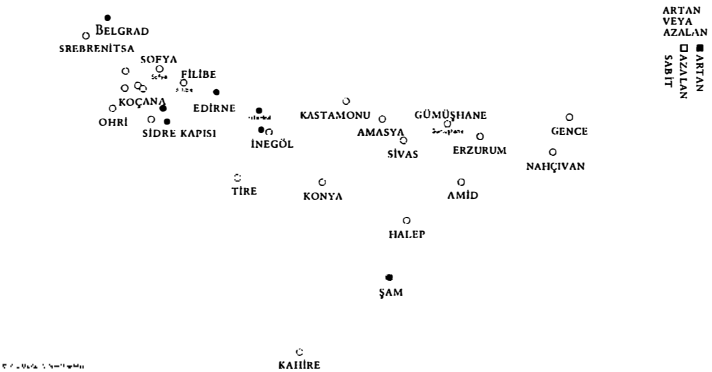

Harita 3: Beçin definesinde bulunan sikkelerin III Murad ve I. Ahmed dönemlerine göre dağılımının karşılaştırması. Beyaz noktalar ile işaret edilen darphanelerden gelen sikkelerin payı azalırken, siyah nokta ile referans verilen darphanelerden gelen sikke miktarının oranı artmıştır.

17. yüzyıl başında imparatorluğun akçe piyasalarının tek ve entegre bir yapıya kavuşmuş olması elbette, tüm parasal sorunların bir anda sona erdiği yahut fiyat artışlarının birdenbire nihayet bulduğu anlamına gelmez. Takip eden dönemde de tashîh ve tağşîş uygulamalarına başvurulacak ve fiyat dalgalanmaları da, her ne kadar daha dar bir bantta olsa da devam edecektir. Ancak krizin en sert dönemi geride kalmıştır. 1585 tağşîşi ile ağırlığı 0,68 gramdan 0.38 grama düşürülen akçe 1600'lerin ilk yıllarında tatbik edilen bir başka tağşîş ile 0.32 grama iner. İki tağşîş sonucunda gümüş içeriğinin yarısından fazlasını kaybeden Osmanlı akçesinin sonraki dönemlerde benzer oranda bir tağşîş uygulanmaz.

1618 yılında akçeye yeniden müdahale edilerek tashîh ve tağşîş uygulamasına gidilir. Fakat buradaki tağşîş miktarı sembolik seviyede kalır ve akçenin ağırlığı resmî olarak 0.32 gramdan 0.31 grama düşer.[38] Daha sonraki dönemlerde de zaman zaman para piyasalarının dalgalandığı ve tashîh uygulamasına başvurulduğu görülür. Fakat 1624 ve 1640 yıllarında

[38] 100 dirhemden 950 akçe kesilirken, 1000 akçe kesilmeye başlanır.

tashîh uygulamalarına başvurulsa da tağşîş yoluna gidilmez ve akçe ağırlığında bir değişim yaşanmaz. 17. yüzyılın devamı için merkezî otoritenin tağşîş yahut tashîh müdahalesine dair bir başka kayda ise arşivlerde rastlamayız.

İstanbul'a ait fiyat endekslerine göz attığımızda da benzer bir izlek bizi karşılar. 1600'lerin ilk yıllarında uygulanan tağşîş ertesinde fiyatlar 1604 yılında zirve yapar. Ekonomik krizin başladığı yılların arifesindeki fiyat seviyelerini göz önüne aldığımızda 1575 ile 1604 yılları arasında fiyatlar 3,5 katına çıkmıştır. Fakat 1604 zirvesinden sonra fiyatlarda kısmi bir geri çekilme yaşanır ve fiyat dalgalanmaları belli bir aralık içinde gerçekleşir. 1604 seviyesi 1621-22 gibi geçici dönemler için aşılsa da –ki bu yılların hemen ertesinde de yine tashîh uygulamasına gidilmiştir– hemen akabinde 1604 çıtasının altına geriler. 17. yüzyıl boyunca sınırlı bir aralıkta dalgalanan fiyatların, 1604'te ulaşılan seviyeyi kalıcı olarak geride bırakması ancak 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşecektir.[39]

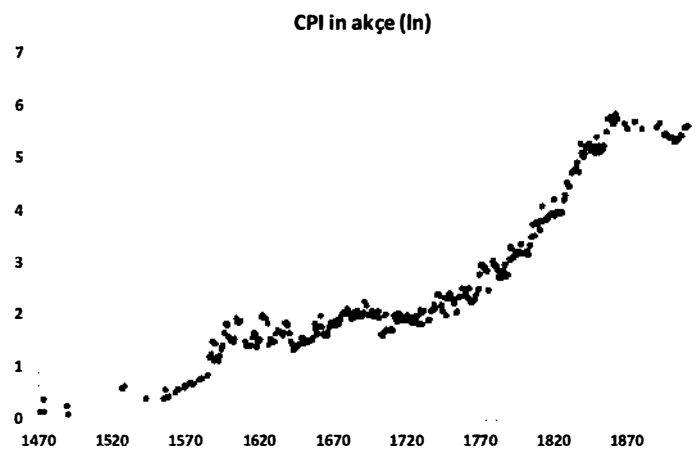

Grafik 1: İstanbul fiyat endekslerinin uzun dönemli hareketi. Pamuk tarafından oluşturulan İstanbul Fiyat Endeksleri kullanılarak hazırlanmıştır.[40]

[39] Pamuk, *500 Yıllık Fiyat Endeksi*, 12-16.

[40] Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 236. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, 12.

Genel fiyat endeksinin yanı sıra belli başlı hammadde piyasalarının da aynı patikayı takip ettiği görülür. Bursa'da ham ipek fiyatları 1570'lerin ikinci yarısından itibaren hızla yükselmeye başlar ve çeyrek yüzyılda dört katına kadar yükselir. Bu fiyat artışı 1603 yılında pik noktasını görür ve sonrasında geri çekilir. Genel fiyat endeksine paralel şekilde, takip eden dönemde dalgalanmalar görülse de bu seviyenin üstüne tekrar çıkmaz. Özellikle 1640'lardan itibaren piyasaların toparlandığı anlaşılır.[41] Selanik piyasalarında yün fiyatlarındaki dalgalanmalar da benzer bir seyir izler. Aynı süreçte üç katına çıkan yün fiyatları, 17. yüzyıl başında zirve yapar. Fakat takip eden süreçte, tam da para piyasalarının tek ve entegre bir yapıya kavuşması ertesinde, Selanik piyasalarında da hammadde fiyatlarında düşme trendi görünür.[42]

Bu noktada masada son bir soru daha kalır. Osmanlı akçe piyasaları iki parçalı yapıdan tek ve entegre bir yapıya dönmüş olmasına rağmen, her ne kadar önceki dönemlere benzer yıkıcılıkta tağşîşler uygulanmasa da, tashîhlerin belirli aralıklarla 1640'lara kadar devam etmesinin nedeni ne olabilir? Ekonomik kriz, 16. yüzyıl sonunda şiddetini kaybetse dahi 17. yüzyılın ilk yarısında dalgalanmalarının sürmesi ve üretim sektörlerinin ciddi anlamda toparlanmasının 17. yüzyıl ortasını bulması ile para piyasaları arasında bir ilişkisi var mıdır? Bu soruların cevabı için merceğimizi değiştirmemiz ve odağımızı genişleterek İstanbul merkezli incelediğimiz Osmanlı piyasalarının dışına çıkarak Avrasya para piyasalarının genelinde yaşanan değişimleri çerçeve içine almamız gerekir. Nitekim Avrasya para piyasalarında 17. yüzyılda gözlenen

[41] Murat Çizakça, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline, 1550-1650," *The Journal of Economic History* 40, no. 3 (Eylül, 1980)

[42] Benjamin Braude, "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A Study in Undevelopment.", *Review* (Fernand Braudel Center) 2, no. 3 (1979), 44.

gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer coğrafyalarla sürdürdüğü ticaretin de yörüngesini belirleyecektir.

Bölgelerarası ticaretin dinamiklerini belirleyen önemli katalizörlerden bir tanesi farklı pazarlarda ortaya çıkan arbitraj fırsatlarının tüccarlar için cezbedici oluşudur. Çalışma boyunca imparatorluk içinde yaşanan parasal kriz bu bağlamda tahlil edilmiştir. Fakat 1603 yılı itibariyle imparatorluk sınırları içinde farklı para bölgeleri bulunmasından kaynaklanan kriz nihayete erer ve ekonomik krizin en yıpratıcı safhası aşılır. Bununla birlikte Avrasya para piyasaları arasında eşdeğerlik bulunmadığı için arbitraj fırsatları uzun mesafe ticareti açısından cazibesini korumakta ve farklı coğrafyalar arasında değerli maden akışı sürmektedir. Dolayısıyla hem Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa pazarları arasında işleyen ticaret, hem de İran ve Hindistan üzerinden gelen kervanlar üzerinden yürütülen ticaretin belirleyici unsurlarından birisi Avrasya para piyasalarında ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu gelişmeler imparatorluğun ekonomik istikrarı üzerinde de etkisini sürdürecektir. Bu sebeple son olarak Avrasya para piyasalarının durumu mercek altına almak son soruları da cevaplamamıza yardımcı olur.

Dokuzuncu Bölüm
17. Yüzyılda Avrasya Para Piyasalarının Entegrasyonu

Amerikan gümüşünün eski kıtaya yüksek miktarlarda akmaya başlaması erken modern Avrasya para piyasalarında ciddi bir dönüşümü tetikler. Bu dönüşüm Avrupa piyasalarında görülen *fiyat devrimi* yahut Osmanlı İmparatorluğu'nun para piyasalarının mevcut yapısından kaynaklanan parasal krizle sınırlı değildir. Nitekim kafamızı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaldırıp daha doğuya, Safevi ve Babür imparatorluklarına baktığımızda da hemen hemen aynı dönemde gerçekleşen para reformları karşımıza çıkar. 16. yüzyılın son çeyreğine girilirken, Osmanlı İmparatorluğu'na benzer şekilde çok geniş coğrafyalarda hüküm süren Safevi ve Babür imparatorluklarında da yine Osmanlı İmparatorluğu'nda görüldüğü üzere farklı para bölgeleri mevcuttur. Dolayısıyla bu imparatorlukların merkezî hükümetleri, farklı ağırlıkta ve çeşitli formlardaki gümüş paraların imparatorluk piyasalarında dolaşımına izin verir. Fakat gümüşün önceki dönemlere göre çok daha ciddi miktarlarda doğuya doğru akmaya başlamasıyla imparatorlukların merkezî hükümetleri, para politikalarında değişikliğe gider. Bu imparatorluklarda da karar alıcılar, her ne kadar takip ettikleri stratejiler Osmanlılara göre farklılık gösterse de tedavüldeki paralara müdahale ederek para bölgelerini birleştirme yoluna gider.

Safevi İmparatorluğu'nun para piyasalarından başlayacak olursak, bu coğrafyada 16. yüzyılın başında, Şah İsmail (1501-1524) saltanatının ilk yıllarında, imparatorluğun gümüş sikkesi olan şahi sikkeleri tek ve standart bir ölçüyle

darp edilmektedir. Fakat Osmanlıların Sultan Selim'in (1512-1520) hükümdarlığı sırasında tüm doğu Akdeniz kıyılarını kontrol altına alması ve Safevi İmparatorluğu'yla uzun bir sınıra sahip olmasının hemen ertesinde, 1517 yılında, Safevi darphanelerinde nümismatların batı ve doğu standartları şeklinde tanımladığı farklı ağırlıklarda iki ayrı şahi sikkesinin darbı başlar. Yüzyıl ortasına gelindiğinde, Osmanlı sınırına yakın bölgelerde kullanılan "batı şahisi" 2,33 gram iken daha doğudaki bölgelerde darp edilen şahi sikkeleri 2,92 gram gümüş içermektedir. Hatta bu durum, yukarıda etraflıca tartışıldığı üzere, Osmanlıları da benzer şekilde iki farklı standart uygulamasına gitmeye mecbur bırakır.

Fakat yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı merkezî hükümetinin para kriziyle boğuştuğu dönemde, Safevi İmparatorluğu'nda da para reformuna girişilir. 1581 yılında tahta geçen Şah Abbas döneminde, *Abbasi* yahut literatürde anılan ismiyle *Şahi-ye Abbasi* sikkelerinin darbı gerçekleşir. Fakat o döneme ait sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla 1591 yılına kadar önceki şahi standartları da korunmuş ve mevcut sikkelerin tedavülü devam etmiştir. Takip eden yıllarda ise para reformuna girişen Şah Abbas hükümeti para standartlarını yenileyerek, gümüş sikkelerin tamamı için tek bir standart getirir. Bu para reformunun tam olarak hangi yıl tamamlandığı konusunda İran para tarihi uzmanları tam bir fikir birliği içinde olmasa da birbirine yakın tarihler üzerinde dururlar ve uygulamanın hayata geçme tarihi olarak 1595 yahut 1596 yılını işaret ederler. Para reformu sonrası gümüş Safevi sikkesi, yeni *Abbasi*ler imparatorluk coğrafyasında standart gümüş sikke olarak geniş coğrafyada tedavüle girer.

Araştırmacılar bu para reformunun altında üç temel motivasyon olduğunun altını çizer. Öncelikle, Şah Abbas'ın merkezîleşme politikasının bir yansıması olarak para piyasaları üzerinde de merkezî otoritenin gücünün artması sağlanmıştır. İkinci olarak, gümüş sikkelerin tedavülünün arttırılarak, ticaretin kolaylaşması ve genişlemesi amaçlanmıştır.

Son olarak, para standardı, vergilendirme pratikleri açısından da kritik önemdedir.[1]

Fakat Safevi İmparatorluğu'nda yaklaşık 80 yıl süren iki farklı para standardı kullanımından bir anda vazgeçilmesinin arkasındaki nedenler bunlarla sınırlı olmayabilir. Yüzyılın son çeyreğinde doğu Akdeniz pazarlarına yüksek miktarlarda taşınmaya başlanan ve muhtemelen önemli bir kısmı Osmanlı topraklarından İran'a akan gümüşün de Safevi hükümdarının giriştiği para reformunda etkisi vardır. Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının neredeyse eş zamanlı olarak para piyasalarının yapısında değişikliğe gitmeleri bir tesadüften fazlasıdır. Takip edilen para politikaları neticesinde merkezî otoritenin para piyasaları üzerinde kontrolü, en azından Osmanlı para reformu için konuşursak, 17. yüzyıl başı için artmış görünür. Bu imparatorlukların hüküm sürdükleri coğrafyalarda, yerel pazarlar arasındaki ticaretin gelişimi üzerine nicel bir referans sunmak şu an için mümkün değildir. Fakat İran'dan gelen ve Erzurum üzerinden Anadolu'ya ulaşan uzun mesafeli kervan ticaretinde bu dönemde çok hızlı bir genişleme gerçekleştiği gözlemlenir.[2] Son olarak, Safevi hükümetinin para reformunun vergilendirme meseleleriyle ilişkilendirilmesine benzer bir değerlendirme Osmanlı İmparatorluğu için de yapılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilendirme sisteminde 16. yüzyıl ikinci yarısında başlayan ve 17. yüzyılın ilk yarısında yerleşik hâle gelen değişikliklerin imparatorluğun sosyo-ekonomik ve hatta politik kurumları üzerinde kalıcı etkileri olacaktır.[3]

Safevi İmparatorluğu'ndan bir adım daha doğuya giderek, aynı dönemde Babür İmparatorluğu'nda yaşanan parasal ge-

[1] Matthee, Floor ve Clawson, *The Monetary History of Iran*, 106-8.

[2] Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari olarak İzmir üzerinden Akdeniz'e, Erzurum üzerinden İran ve Hindistan coğrafyalarına eklemlenme süreci yayına hazırlanan kitabımda detaylı olarak tartışılacaktır.

[3] Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, (Leiden: Brill, 1996). Parasallaşmanın vergilendirme üzerindeki etkisi ve bu dönüşümün sonuçları sonuç kısmında daha etraflıca tartışılacaktır.

lişmelere göz atmak, meseleye bakış açımızı genişletir. Böylece son dönemde benzer kurumlara sahip oldukları düşünülerek karşılaştırmalı olarak ele alınan Osmanlı, Safevi ve Babür imparatorlukları üzerine para piyasaları açısından daha geniş çerçeveli bir değerlendirme yapma imkânı doğar. 16. yüzyılın ikinci yarısında, Babür İmparatorluğu'nda da merkezî otoritenin para piyasaları üzerindeki kontrolü artmış, imparatorluk sınırlarına katılan yeni bölgelerin para piyasaları imparatorluk sistemine entegre edilmiş ve tedavüldeki paraların standardına özen gösterilmiştir. Fakat Babür İmparatorluğu özelinde bu süreç, Safevi ve Osmanlı imparatorluklarına göre bazı farklılıklar içerir.

Her şeyden önce Babür İmparatorluğu'nun siyasi tarihi farklı bir hikâyeye sahiptir. Babür Şah 1526'da Panipat Muharebesi'ni kazanarak kuzey Hindistan'da imparatorluğun temelini atar fakat hanedanın bölgede tutunması kolay olmaz. Babası Babür Şah'ın arkasından 1530 yılında Delhi'de tahta çıkan Hümayun, 10 yıllık saltanatının ardından 1540 yılında İran'a sürülecek ve Suri hanedanlığı bölgeyi bir süre kontrolü altında tutacaktır. Hümayun'un sürgünden dönerek bölgeyi tekrar kontrol altına alması ise ancak 1555 yılında Safevilerin yardımıyla gerçekleşir. Ertesi yıl Hümayun'un vefatı sonrasında oğlu Ekber Şah'ın elli yıllık saltanatı başlar.

Ekber Şah'ın saltanatının ilk döneminde, imparatorluk hüküm sürdüğü coğrafyada siyasi istikrarı sağlarken, takip eden dönemde imparatorluğun sınırları çok hızlı şekilde genişler. Yüzyıl sonuna gelindiğinde tüm Hindistan, Ekber Şah'ın kontrolü altına girmiştir. Hızla genişleyen politik sınırları para piyasaları açısından değerlendirecek olursak, bu süreç muhtelif sikkelerin tedavülde olduğu pek çok yeni para piyasasının imparatorluk sınırlarına dâhil olması anlamına gelir. Fakat bu süreçte tüm bu farklı para piyasalarının imparatorluğun para düzenine entegrasyonu sıkı şekilde takip edilecektir.

Ekber Şah, öncelikle imparatorluğun merkez darphanesi dışında, eyalet merkezlerinde de darphaneler açma yoluna

gider. Lahore, Delhi, Agra ve Jaipur darphanelerinde, Ekber Şah adına 11,5 gram ağırlığında gümüş *rupiya*ların darbı başlar. Bu darphanelerde, aynı zamanda *mühr* olarak anılan 11 gram ağırlığındaki altın sikkeler de kesilir. Üç metalli (*trimetallic*) para sistemine sahip Babür İmparatorluğu'nda *dam* olarak anılan bakır paralar da yoğun şekilde darp edilmektedir. Eyalet merkezlerinde darp edilen ve vezni sıkı şekilde takip edilen bu sikkeler, yeni fethedilen bölgelerde tedavüle girer. Gucerat, Bihar gibi yeni fethedilen topraklarda kurulan darphanelerde de yine bu standarttaki sikkelerin darbı gerçekleştirilir.[4]

Ekber Şah, Hicri 985'te (1577-78) para piyasalarının organizasyonuyla ilgili önemli bir düzenlemeye gider. İmparatorluğun başkenti Fetihpur'daki darphanenin sorumlusu imparatorluktaki bütün darphanelerden doğrudan sorumlu pozisyona getirilir. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun darphanelerinde sıkça karşımıza çıktığı şekliyle, işletme hakkı belli bir ücret tarafından üçüncü kişilere satılmaz. Ayrıca, merkez tarafından onaylanan darphaneler Lahor, Gucerat, Jainpur, Bihar ve Bengal eyaletlerinin merkezlerinde kurulmuş darphanelerdir ve imparatorluk coğrafyasındaki diğer darphaneler kapatılır. Fermanda, onaylanan eyaletlerin darphanelerinin başına getirilecek kişilerin atamalarını da merkez darphane sorumlusunun yürüteceği belirtilir. Bu sayede, imparatorlukta darp edilen paralar merkezden takip edilebilecek ve sikke standardını sağlamak mümkün olacaktır.[5]

Ekber Şah yönetiminin üzerinde durduğu bir diğer parasal mesele de fethedilen bölgelerde önceki hanedanlar döneminde darp edilen sikkelerin piyasadan çekilmesidir (*demonetization*). Daha önceki hanedanlara ait, formu, ağırlığı ve saflığı farklılık gösteren sikkelerin piyasadan çekilmesi için vergi-

[4] John S. Deyell, "The Development of Akbar's Currency System and Monetary Integration of the Conquered Kingdoms", *The Imperial monetary system of Mughal*, ed. John F. Richards (Oxford: Oxford University Press, 1987), 17-29.

[5] John S. Deyell, "The Development of Akbar's Currency System", 30-33.

lendirme araçları kullanılır. İmparatorluk yönetimi, vergi toplarken Ekber Şah döneminde darp edilen sikkelerin yanı sıra daha önceki hanedanlara ait sikkeleri de vergi ödemesi sırasında kabul eder. Fakat Babür İmparatorluğu darphanelerinde darp edilen sikkeler rayiç değerden kabul edilirken, eski dönemlere ait yerel sikkeler metal içeriklerine göre kabul edilir. Ödeme olarak kabul edilen bu sikkelerin metal içerikleri hesaplanır, bu sikkeler darphaneye yönlendirileceği için darp maliyeti ve senyoraj payı da külçe değerinden düşülerek hesaplama yapılır. Dolayısıyla eski hanedanlara ait sikkelerle yapılan vergi ödemelerinin vergi mükellefi açısından belli oranda bir maliyeti olmaktadır.

Bu uygulama sayesinde, devlet hazinesine vergi yoluyla alınan eski sikkelerin darp maliyeti de vergi mükellefine ödetilmekte ve eski hanedanlara ait bu sikkeler Ekber şah adına yeniden darp edilmektedir. Ayrıca bu sikkelerin kullanımının fazladan bir maliyetinin olması dolayısıyla, piyasa aktörleri bir süre sonra bu eski sikkeleri piyasa işlemleri için kabul etmemeye başlar. Böylece bu eski sikkeler tedavülden yavaş yavaş çekilir. Son aşama olarak, 1592 yılında çıkarılan bir fermanla, daha önceki hükümdarlar adına kesilmiş olan ve hâlen tedavülde bulunan tüm sikkelerin eritilerek metal olarak satılması emredilir. Bu süreçte, piyasadan çekilecek eski sikkelerin yerini Ekber şah adına kesilen formu, ağırlığı ve vezni standart sikkeler alacaktır.[6]

Tedavüldeki sikkelerin zaman içinde aşınması ve eskimesi sonucu ağırlıklarının azalması, bu dönemde her para piyasasında ortaya çıkan bir sorundur. Babür İmparatorluğu da bu meseleden azade değildir. Zaman içinde ağırlıkları azalan sikkeler, reel kıymeti bakımından ilan edilen rayiçlerin altında kalacaktır. Bu durumun, vergilendirme yahut ticaret açısından sıkıntı oluşturması söz konusu olabilir. Ağırlığı azalan sik-

[6] Najaf Haider, "Standardization and Empire: A Study of the Exchange Rates of Mughal Currencies", *Mind over Matter: Essays on Mentalities in Medieval India*, (Chennai: Tulika, 2009), 40-42.

kelerin, merkezî hükümet tarafından aynı rayiçten kabulüne devam edilmesi durumunda, bu pratikten kazanç elde etmek isteyenler paraların ağırlığını azaltma yoluna gidebilecekleri için risklidir. Babür hükümeti bu soruna çok pratik bir çözüm bularak, ağırlığı azalmış sikkeleri kayıp oranına göre sınıflandırır. Babür sikkeleri, vergi yoluyla hazineye kabul edilirken nominal değerlerine göre değil, içerdikleri kıymetli metal oranlarına bakılarak hazineye kabul edilir. Bir bakıma Ekber Şah dönemi öncesindeki hanedanlar tarafından darp edilmiş ve Babür İmparatorluğu döneminde piyasadan çekilmek istenen sikkelere uygulanan pratik burada imparatorluk sikkeleri için de takip edilmiş olur.

Bu uygulama pek çok avantajı beraberinde getirir. Örneğin Osmanlı hükümeti, daha önce tartıştığım üzere, vergi toplarken zarar etmemek adına vergi mükelleflerinden guruş yahut altın sikke talep etmektedir. Eldeki kırpılmış yahut vezni düşük Osmanî akçelerini, guruş ve altınla tebdil etmek zorunda kalan vergi mükellefleri ise ciddi sıkıntı yaşamaktadır. Ayrıca, bu politika neticesinde piyasada guruş ve altın darlığı baş göstermekte ve fiyatlar da yükselmektedir. Babür coğrafyasında ise ödemeler kıymetli maden içeriğine bakılmaksızın her türlü sikkeyle yapılabilmektedir. Bir diğer ifadeyle köylülere, ağırlığı ve saflığı tam sikkelerle ödeme yapma konusunda zorlama yapılmaz. Fakat kabul edilen hafif sikkelerin rayicinde kayıp oranında indirime gidilir.

Örneğin Ekber Şah döneminde darp edilmiş bir altın sikkenin rayici 1580'lerde 160 bakır sikke olarak ilan edilir. Vergi olarak hazineye alınan altın sikkenin ağırlığındaki kayıp yerel ağırlık birimi olarak 0,5 rattinin, yani 0,06 gramın altındaysa bu sikke tam rayiç üzerinden alınır. Bir diğer ifadeyle, merkezî hükümet hazineye alacağı altın sikkeler için kabul edilirlik sınırını 0,06 gram, yüzde olarak ise %0,57 oranındaki kayıptan çizer. Sikkelerde bu oranın altındaki ağırlık kaybı tolere edilmektedir. Eğer kayıp 0,5 ratti ila 1 ratti (0,06 g – 0,12 g) arasında ise o altın sikke hazineye kabul edilirken

160 bakır sikke değerinde değil, 155 bakır sikke üzerinden işlem görür. Kayıp biraz daha fazla ve 1 ratti ila 1.5 ratti (0,12 g – 0,18 g) arasındaysa, altın sikkenin rayici 150 bakır sikkeye düşer. Daha fazla kayıplarda ise sikkeler, içerdikleri metal içerik üzerinden külçe olarak hesaplanarak hazineye alınır. Bu uygulama gümüş sikkeler için de benzerdir. Böylece tıpkı Ekber şah öncesi hanedanlara ait sikkelerin piyasadan temizlenmesine benzer bir süreç, bu uygulamayla ağırlığında azalma görülen sikkeler için de yaşanır.[7]

Bu strateji neticesinde ağırlığı azalmış sikkeler piyasadan düzenli olarak toplanmakta ve darphanelerden çıkan yeni sikkeler piyasaya verilmektedir. Böylece Babür piyasalarında tedavüldeki paraların ağırlığı ve saflığı her zaman belli bir düzeyde kalarak parasal istikrar sağlanır. Bunun yanında, Babür İmparatorluğu, Osmanlılar ve Safevilerin aksine ticaret açığı vermediği, bilakis uzun mesafe ticaretinde taşınan malların çıkış noktası konumunda olduğu için gümüş sıkıntısı da yaşamaz. Avrupa'dan gelen Osmanlı ve İran topraklarını transit olarak geçen gümüşün son durağı Hindistan'dır. Bu düzenli gümüş akışı, Babür yönetiminin para politikalarını başarılı şekilde uygulayabilmesinde büyük kolaylık sağlar. Ekber Şah'ın vefat ettiği 1605 yılına gelindiğinde, Babür İmparatorluğu hüküm sürdüğü geniş coğrafyada emperyal entegre para sistemi yerleşmiş durumdadır.[8]

Dolayısıyla 17. yüzyıl başına gelindiğinde Orta Avrupa'dan Bengal Körfezi'ne uzanan uçsuz bucaksız coğrafyanın hâkimleri Osmanlı İmparatorluğu, Safevi İmparatorluğu ve

[7] Najaf Haider, "Standardization and Empire: A Study of the Exchange Rates of Mughal Currencies", *Mind over Matter: Essays on Mentalities in Medieval India* (Chennai: Tulika, 2009), 46-47. Bu uygulamayı hemen hemen aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler de krizin ilk aşamalarında uygulamaya çalışmıştır. Piyasada ağırlığı düşük, kırık, kırpılmış akçeleri toplamak için çok uygun bir pratik olarak görülen bu politika, para krizinin başında, 1581 yılında Osmanlı yönetimi tarafından uygulanmaya çalışılmış ise de para piyasalarının iki parçalı yapısı sebebiyle başarıya ulaşmaz.

[8] John S. Deyell, "The Development of Akbar's Currency System", 43-45.

Babür İmparatorluğu'nun her biri hüküm sürdükleri coğrafyalarda para piyasalarını tek ve bütünleşik bir yapıya kavuşturmuş durumdadır. Bu imparatorlukların para piyasalarına müdahaleleri ve kendi coğrafyalarında parasal entegrasyonu tamamlamış olmaları kritik önemdedir. Fakat bu dönemde, bu üç imparatorluğun başladığı ve bittiği coğrafyalarda gümüşün altın karşısındaki oranı açısından ciddi bir makas söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun batısında yer alan Avrupa pazarlarında altın gümüş oranı 1:12 civarındayken, Safevi ve Babür imparatorluklarında 1:9, daha da doğuda yer alan Çin pazarlarında ise bu oran 1:6 civarındadır. Bu coğrafyalar arasındaki arbitraj fırsatı gümüşün akacağı yatağı da tayin eder.

16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında altın-gümüş oranı açısından böylesine açık olan makas, takip eden 40 ila 50 yıl içinde hızla kapanır. Avrupalıların taşıdığı yüksek miktarlardaki gümüş, batı pazarlarından doğuya akar ve gümüşün değeri görece kısa sayılabilecek bir sürede tüm Avrasya pazarlarında birbirine yaklaşır. Gümüş akışı sadece Avrasya kıtasının batı bölgeleri ile doğu bölgeleri arasında gerçekleşmez. Amerikan gümüşü aynı zamanda pasifik üzerinden de doğrudan Çin pazarlarına taşınmaktadır. Ayrıca, Japonya'da bulunan zengin gümüş madenleri de bu sürecin hızlanmasına yardımcı olacaktır. Gümüş batıdan doğuya akarken, bu sikke ticaretinin bir yansıması olarak tam ters istikamette de bir altın akışından söz etmek mümkündür.[9] Bu sürecin sonunda, 1640'lı yılların ortalarında tüm Avrasya pazarlarında altın-gümüş oranı 1:14 seviyelerinde buluşur ve arbitraj fırsatları ortadan kalkar. 1575 ile 1650 arasın-

[9] Dennis Flynn, "Precious metals and moneys, 1200-1800", *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure*, ed. Gerard Caprio (Oxford: Elsevier, 2013), 1:221-34,. Amerikan gümüşünün dolaşımı, arbitraj fırsatları ve ticaretin genişlemesi arasındaki ilişkinin Çin odaklı bir açıklaması için bkz. Dennis O. Flynn and Arturo Giraldez, "Arbitrage, China, and World Trade in the Early Modern Period", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 38, No. 4 (1995) 429-448.

da Avrasya para piyasalarında yaşanan dönüşümü bir izlek üzerinden takip etmek için aşağıdaki tabloyu incelemek bize yardımcı olabilir.

Yıllar	İngiltere	Fransa	Avrupa ortalama	Osmanlı İmparatorluğu	İran	Hindistan	Çin
1575	12	12	12	12 (batı) - 9 (doğu)	9	9	6
1600	12	12	12	(1590-1600): 13 12	12	10	7
1625	14	13	13			13	8
1650	14	14	14	14	14	14	14

Tablo 6: 16 ve 17. yüzyıllarda Avrasya Piyasalarında Altın-Gümüş Oranları[10]

Yukarıdaki tablo elbette, Britanya adasından başlayıp Çin denizinde sona eren devasa Avrasya kıtasının 75 yıllık hikâyesini birkaç kutucukla özetleme iddiasında değildir. Nitekim para tarihçileri ve nümismatlar da böyle bir resim ortaya koyabilecek tarihî kaynaklara sahip sayılmazlar. Bu geniş coğrafyanın farklı bölgelerinde muhtelif zamanlarda para darlıklarının ve elbette para bolluklarının yaşanması, bu

[10] İngiltere, Fransa, Avrupa ortalaması, Çin ve Hindistan oranları bu kaynaktan elde edilmiştir: Stephen Broadberry ve Bishnupriya Gupta, "The early modern great divergence: wages, prices and economic development in Europe and Asia, 1500-1800", *Economic History Review 59*, no. 1 (2006): 2-31, 23. İran'ın altın-gümüş oranı için bkz. Bert Fragner, "Social and Internal Economic Affairs," in *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson and Laurence Lockhart (Cambridge University Press: 1986), 6:491-567, 565. 1575 ve 1600 yıllarında Osmanlı oranları bir önceki bölümün önerileri doğrultusunda revize edilmiştir; diğerleri tablodan alınmıştır; Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 136.

süreçte yerel para piyasalarında dönemsel dalgalanmaların ortaya çıkması olağandır. Hepsinden öte bu kutucuklarda sıralanan rakamlar, ilgili coğrafyanın piyasalarında arz ve talebe göre dalgalanan oranları değil, merkezî otoritelerin tutmaya çalıştıkları oranları göstermektedir. Bu uygulamalarda da ne derece başarılı oldukları ziyadesiyle tartışmalıdır. Zira sikke simsarları, tüm bu süreç boyunca bölgeler arasında arbitraj fırsatları kovalamaya devam ederler.

Nitekim bir önceki bölüm boyunca Osmanlı merkezî otoritesinin, imparatorluğun batı bölgelerinde 1:12, doğu sınırındaki piyasalarında ise 1:9 oranı yerleştirmeye çalışmasının nasıl yıkıcı bir para buhranı yarattığını etraflıca tartıştım. Dolayısıyla bu sayıları sabit değerler değil, dinamik oranlar olarak ele almak gerekir. Öbür taraftan altın-gümüş oranlarının farklı bölgeler için nasıl birbirine yaklaştığını özetleyen bu tablonun yüzyıl ortasında gelinen noktayı gösteren son satırı ziyadesiyle mühimdir. 1640'lardan itibaren değerli metallerin oranlarının Avrasya genelinde 1:14 oranında buluşmuş olmasının merkezî otoritelerin para politikaları üzerinde açık şekilde gözlemlenen kimi sonuçları olur.

Osmanlı merkezî otoritesinin 17. yüzyıl süresince takip ettiği para politikalarını Avrasya genelinde görülen altın-gümüş rayiçlerinde görülen dalgalanmalar üzerinden değerlendirmek gerekir. 17. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşen tağşîşle birlikte doğu sınırına yakın darphanelerde basılan akçelerin merkez akçelere göre düzenlenmesi sonucu imparatorluk tek ve bütünleşik bir yapıya kavuşmuş ve görece rahat bir nefes almış olabilir. Fakat bu durum, Avrupa pazarları ile gümüşün görece daha değerli olduğu İran piyasaları arasında sıkışan Osmanlı coğrafyasında parasal dalgalanmaların tamamen sona erdiği anlamına gelmez. Para piyasaları üzerindeki kontrolü kaybetmek istemeyen merkezî hükümet 1618 yılında çok sınırlı bir tağşîşin eşlik ettiği tashîh politikasına başvurur. Bu tarihten sonra tağşîş pratiği tekrar edilmeyecek olsa da 1624 ve 1640 tarihlerinde piyasadaki paralar tekrar darphaneye çekilmiş ve

tashîh uygulamaları devam etmiştir. Fakat 1640 sonrasında, yüzyılın geri kalanında bu politikanın uygulanmadığı görülür.

Dahası, yine bu tarihten sonra imparatorluk genelinde darphanelerin önemli bir kısmında para darbının durması ve bu sebeple bu darphanelerin kapanması söz konusudur. Arbitraj fırsatlarının tamamen sona ermesiyle darphanelere taşınan kıymetli metal akışının durmuş olması muhtemeldir. Piyasalarda bu yönde bir para talebi olmadığı anlaşılır. Bu durumun bir yansıması da Osmanî akçelerin piyasada görünürlüğünün azalmasıdır.[11] İmparatorluğun batısında ve doğusunda yer alan para piyasalarında altın gümüş oranlarının yüzyıl ortasında dengeye gelmiş olması, parasal çalkantıları durdurmuş görünür. Nitekim para piyasalarından kaynaklı bir ekonomik tehlike görmeyen merkezî yönetim, bu tarihten sonra akçe istikrarı adına piyasalara müdahale etmek zorunda kalmaz.

Bu süreçte Avrupa'dan taşınan sikkelere kapılar açık kalmaya devam eder. Hatta para krizinin olduğu yıllarda sikke ticareti yapan yabancı tüccarlardan ticari amaçla getirdikleri külçe ve sikkeler vergiye tabii iken, sonraki dönemlerde kıymetli metallere uygulanan bu vergiler kaldırılacaktır. 1580 yılında İngilizlere verilen ilk ahdnameye göre Avrupalı tüccarlar Osmanlı topraklarına satmak için getirdikleri gümüş ve guruşa %1 gümrük vergisi ödemek zorundadır. Bu vergi 1601 yılında yenilenen ahdnamede kaldırılır.[12] Altın ve gümüş gibi kıymetli metallere uygulanan gümrük vergisi 1612 yılında Hollandalılara verilen ahdnamede de yer almaz.[13] 17. yüzyılda tedbir olarak, sadece Avrupalıların getirdikleri sikkelerin sahte olup olmadığının kontrolüyle yetinilecektir.[14] Bu

[11] Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 142- 148.

[12] Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Mübasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1953), 206.

[13] De Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630,* (Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978), 236-246.

[14] Thierry Allain, "Les Nederlandais et le marché monétaire levantin dans la

dönemde Avrupalı tüccarların imparatorluğa taşıdığı çeşitli formlarda ve farklı ağırlıklardaki pek çok sikke aynı anda tedavül etmekte ve bu envai çeşit para, piyasa aktörlerince serbest piyasada belirlenen rayiçlere göre işlem görmektedir.[15]

Osmanlı imparatorluğunda işleyen darphane sayılarına göz attığımızda düşüş çok keskindir. III. Murad (1574-1595) saltanatında 38, III. Mehmed (1595-1603) saltanatında da 40 kadar darphane aktif olarak çalışırken, IV. Murad'ın (1623-1640) saltanatında bu sayı 30'a gerilemiş, kardeşi Sultan İbrahim (1640-1648) hükümdarlığında akçe üreten darphane sayısı sert bir şekilde 4'e kadar inmiştir. Takip eden 40 yılda tahtta bulunan IV. Mehmed (1648-1687) döneminde ise sadece 7 darphanede üretim görülür.[16]

Aktif olarak işleyen darphane sayısının 17. yüzyılın ilk yarısında hızla düşmesi elbette, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen bir gelişme değildir. Benzer bir süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda yer alan İran coğrafyasında da göze çarpar. 16. yüzyılda Safevi coğrafyasında, her ne kadar hepsi aynı anda çalışmasa da 70'e yakın darphane olduğu bilinir. Aktif çalışan darphane sayısı Şah Abbas I (1588-1629) saltanatı sırasında 40'lar civarındayken, Şah Safi (1629-1642) hükümdarlığında 26'ya iner. Takip eden dönemde Şah Abbas II (1642-1666) saltanatının ilk yıllarında darphane sayısı 19'a gerilerken, saltanatın sonunda aktif olarak işleyen sadece 10 darphane kalmıştır.[17]

1580'lerde başlayan 1600'li yılların başına kadar yaklaşık çeyrek asırlık dönemde nefes aldırmadan süren parasal krizin önemli bir sonucu da dış ticarette gözlenen hızlı genişlemedir. Ortaya çıkan arbitraj fırsatlarını kullanarak piyasalara hâkim

seconde moitié du XVIIe siècle (1648-1701)", *Histoire, économie & société*, 2008/2, (27e année), 21-38

[15] Antoine Galland, *Le Voyage à Smyrne: Un Manuscrit d'Antoine Galland, 1678: Contenant Smyrne Ancienne et Modernes et des extraits du Voyage fait en Levant*, haz. Frédéric Bauden, (Paris: Chandeigne, 2000).

[16] Pamuk, *A Monteary History of Ottoman Empire*, 143.

[17] Mathee, Floor ve Clawson *Monetary History of Iran*, 115-16.

olan yabancı tüccarların yürüttükleri ticaretle imparatorluğun dış ticaretinde büyük sıçrama görülür. Bu ticari genişleme sadece Avrupa tüccarlarının yürüttükleri operasyonlarla sınırlı değildir. Osmanlı pazarları aynı süreçte doğu ülkeleriyle yürütülen kervan ticaretini de aynı seviyelerde arttırır. Doğuda ve batıda yaşanan bu ticari genişlemenin artış hızı 17. yüzyıl başında Osmanlı ve İran'da para piyasalarının entegre hâle gelmesi sonrası yavaşlar. Fakat gözlenen dalgalanmalara rağmen 17. yüzyıl ortalarına kadar bu genişlemenin sürdüğü anlaşılır. Takip eden dönemde ise ticari genişleme sekteye uğrayacaktır. 16. yüzyıl sonundan başlayarak 18. yüzyıl ortalarına uzanan süreçte imparatorluğun dış ticaret örüntülerini ortaya çıkarmak için ilgili gümrüklere ait verilerin uzun dönemde takip ettikleri izlekleri ortaya çıkarmak gerekir.[18]

[18] Üzerinde çalıştığım ve yakında yayınlanacak olan kitapta bu dönemde genişleyen ticarileşmenin sınırları etraflı şekilde ele alınacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, iç içe geçen yerel, bölgesel, emperyal ve küresel dinamikleri bir arada değerlendirebilmek adına takip ettiğim yöntemle hem mekânsal hem de zamansal anlamda farklı düzlemleri bir arada ele almaya çalıştım. Takip ettiğim yöntemin ve ortaya koyduğum sonuçların, emperyal ve küresel tarihyazımına analitik bakış açımızı tazelemenin yanı sıra dönemselleştirme üzerine de yeniden düşünmemize imkân verecek bir zemin hazırladığını düşünüyorum. Çalışmanın kapsamını sadece 1585 tağşîşini merkeze alarak belli bir dönem üzerine kurmadım. Daha ziyade 16. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının çok hızlı genişlemesinin bir sonucu olarak para piyasalarını ilgilendiren meseleleri sonraki dönemlerde ortaya çıkacak para krizinin temelleri olarak ortaya koydum. Geniş coğrafyalara hükmeden "doğu" imparatorluklarının para piyasalarının işleyiş dinamiklerini açıklamaya çalıştım.

Takip eden dönemde eski kıtaya yüksek miktarlarda akmaya başlayan gümüşün Avrasya ekonomilerinde, bilhassa para piyasalarında, yapısal bir dönüşümü nasıl tetiklediğini gösterdim. Fakat bu gümüş akışının etkisinin muhtelif bölgelerdeki ekonomik yapılar üzerinde çeşitlilik arz ettiğini ortaya koymaya çalıştım. Nitekim bu çeşitlilik, siyasi yapıların hüküm sürdüğü coğrafyaların genişliği, ilgili para piyasalarının hâlihazırdaki yapısı, piyasalarda dolaşımda olan gümüş sikkelerin çeşitliliğiyle bu sikkelerin takasında ortaya çıkabilecek arbitraj fırsatları, piyasadaki para stoku, altın-gümüş oranlarında görülen dalgalanmalar gibi pek çok farklı değişkene bağlıdır. Dolayısıyla yeni dünyada bulunan

gümüşün, eski dünya ekonomisini şekillendirmesi bir küresel olgu/fenomen olarak görülebilir iken, bu gelişmenin bölgesel ekonomilerde yarattığı para krizinin arkasındaki dinamikler farklılaşabilir.

İspanyollar eliyle Avrupa'ya taşınan gümüş, 16. yüzyılın son çeyreğinde doğu Akdeniz kıyılarına vurduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda para krizini tetikler. Fakat bu krizin ve hızla artan enflasyonun sebepleri önemli ölçüde yerel dinamiklerden kaynaklanır. Kitap boyunca detaylı incelendiği üzere burada krizi derinleştiren iki farklı etken vardır, piyasada "kötü para"nın artması ve Avrupalı tüccarların ellerindeki guruşa olan talep neticesinde bu tüccarların pazarda daha rekabetçi konuma gelmesi. Bu iki yönlü krize, merkezî hükümetin isabetsiz para politikaları da eklenince yaklaşık çeyrek yüzyıl sürecek derin bir ekonomik kriz yaşanır. Dolayısıyla krizi tetikleyen unsur küresel olsa dahi krizin bileşenleri ağırlıklı olarak yereldir.

Piyasalarda dolaşan gümüş miktarının artışı eski kıtadaki para piyasalarının tamamını etkiler fakat süreçleri şekillendiren dinamikler birbirinden ayrışır. Gümüş akışı başlamadan önce para piyasalarının entegrasyonunun tamamlandığı ve arbitraj farklarının önemli ölçüde ortadan kalktığı Avrupa kıtasındaki ekonomilerde amerikan gümüşünün etkisi, bir takas aracı olan paraya yönelik arz ve talep temelinde tartışılır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndaki talebin temel sebebi imparatorluğun para piyasasının iki parçalı bir yapıya sahip olması ve bu durumun imparatorluk topraklarında yarattığı arbitraj farklarının genel olarak bir kıymetli metal olan gümüşe, özel olarak da Avrupalı tüccarlar eliyle taşınan guruşa talebi arttırmasıdır.

Çin'de ise gümüş o dönemde Avrasya'nın diğer piyasalarına göre altın karşısında çok daha değerli olduğu için Çin pazarlarında o dönemde hâlihazırda ciddi bir gümüş talebi mevcuttur. Meksika ve Japonya'dan Çin pazarlarına yüksek miktarda gümüş akışının başlamasıyla, Çin pazarlarında gü-

müş, altın karşısında değer kaybetmeye başlar. Gümüşün satın alma gücü süreç içinde düşeceği için Çin piyasaları enflasyonla boğuşmaya başlayacaktır.[1] Dolayısıyla sirküle eden gümüş artışının küresel etkisi yadsınamaz fakat bu etkenin bölgesel piyasalardaki etkileri muhteliftir.

Bununla birlikte piyasaların daha önceki dönemlere nazaran giderek parasallaşması sonucunda farklı coğrafyalarda kimi paralel gelişmeler de yaşanır. Bunlardan ilki, kitabın son bölümünde ele aldığım üzere Osmanlı, Safevi ve Babür imparatorluklarında para piyasalarının tek ve entegre bir yapıya kavuşmasıdır. İkinci gelişme ise vergi sisteminde görülen dönüşümdür. Osmanlı İmparatorluğu bağlamında iltizam sisteminin yaygınlaşmasının yanı sıra nakit olarak toplanan avarız ve cizye vergilerinin toplam vergi geliri içinde giderek ağırlık kazanması bu dönemde piyasaların parasallaşmasının bir yansımasıdır. Bu alternatif vergi toplama pratiklerinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte imparatorluğun vergilendirme sistemi dönüşmeye başlar. Daha önceki dönemlerde savaş gibi olağanüstü durumlarda salınan ve nakit olarak toplanan avarız vergisi 1590'lardan itibaren yıllık toplanan düzenli vergiye dönecektir.[2] Ortaya çıkan bu yeni pratikler, takip eden dönemde vergi kayıt sisteminin de bu uygulamalara uyumlu hâle gelmesine neden olur ve 17. yüzyıl başından itibaren kayıt sistemleri değişmeye başlar. İmparatorluğun maliye bürokrasisi, parasallaşan vergi düzenine çok hızlı şekilde uyum sağlayacaktır.[3]

Elbette, piyasaların parasallaşmasının doğal bir yansıması olan vergilendirme sistemindeki bu dönüşüm Osmanlı

[1] James Geiss, "Peking under the Ming, 1368-1644", (Basılmamış Doktora tezi, Princeton University, 1979), 144.

[2] *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri,* ed. Sahillioğlu, 27, 165. Pal Fodor, *The Business of State.,* 200-204. Halil Inalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire (1600-1700)", *Archivum Ottomanicum 6.* (1980): 283-339.

[3] Özer Küpeli, "Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avarız Defteri", Belgeler, Cilt XXXII, S. 36, 113-199.

İmparatorluğu'yla sınırlı bir uygulama değildir. Neredeyse aynı dönemde, Ming hanedanlığı yönetimindeki Çin İmparatorluğu'nda da önemli bir vergi reformu yaşanır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Çin pazarlarına yoğun gümüş akışıyla beraber, Çin ekonomisinin parasallaşması benzer şekilde yeni vergi uygulamasını beraberinde getirir.[4] İmparatorlukta, neredeyse sekiz asırdır çok büyük değişikliğe uğramadan devam eden vergilendirme sisteminde reforma gidilir ve 1581 tarihinde tamamlanan reformla (ing. *The Single Whip Method*) vergiler ağırlıklı olarak gümüş sikkeler şeklinde toplanmaya başlar.[5] Çin İmparatorluğu'nun topraklarına düzenli gümüş akışının olması, bu vergi reformunun benimsenme ve yerleşme sürecini kolaylaştıran en önemli etkendir.[6] Paralel bir süreç Babür İmparatorluğu'nda da gözlemlenir ve parasallaşmanın bir sonucu olarak tarımsal üretim üzerinden alınan vergiler ağırlıklı olarak nakit olarak toplanmaya başlar.[7] Avrasya piyasalarında, bilhassa kıtanın doğusunda yer alan ve geniş coğrafyalara hükmeden imparatorluklarda görülen parasallaşma ve vergilendirmede usulünde yaşanan bu eş zamanlı dönüşüm bize karşılaştırmalı çalışmalar için alan açar.

Osmanlı İmparatorluğu bağlamında, ekonomik altyapıdaki bu dönüşüm, iktidar ilişkilerinin yeniden şekillenmesine ve siyasi kurumların yeniden tanımlanmasına giden sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Vergilendirme pratikleri ve siyasi yapıların dönüşümü, bu çalışmanın kapsamı dışında olmasına karşın, küresel para piyasalarındaki dalgalanmalar ile emperyal para politikaları ve değişen vergilendirme usulleri

[4] Liang Fangzhong *The Single-Whip Method of Taxation in China*, (Cambridge: Harvard University Press for East Asian Research Center, 1970).

[5] Frederick W. Mote, Imperial China 900-1800, (Cambridge: Harvard University Press, 1999), 731.

[6] William Atwell, "International bullion flows and the Chinese economy circa 1530-1650", *Past and Present*, No 95, (1982), 68-90.

[7] İrfan Habib, "North India", *The Cambridge Economic History of India:* vol.1, *c. 1200-c. 1750*, ed. Tapan Raychaudhuri ve Irfan Habib, (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 239.

arasındaki sıkı ilişki üzerinden Osmanlı tarihyazımı tartışmalarına yeni bir pencere açmayı anlamlı buluyorum. Ele aldığım dönemde aynî vergilendirmeden nakdî vergilendirmeye geçiş, imparatorluk açısından sosyo-politik düzlemde kaçınılmaz olarak bazı sonuçlar doğurur. Piyasaların parasallaşması ve vergilendirme araçlarındaki dönüşüm sonrası, vergi gelirlerin toplanma usulleri ve bu kaynakların yeniden dağıtılması süreçleri yeniden düzenlenir. Ekonomik altyapıdaki bu dönüşümün sonucunda iktidar ortakları çeşitlenecektir.[8] Hem merkez hem taşra elitinin kompozisyonunda görülen bu değişim 17. yüzyılda imparatorluğun siyasi yapısının yeniden kurgulanmasına neden olur. Para ekonomisinin ağırlık kazanması ve imparatorluk kurumlarının dönüşümüyle birlikte, imparatorluğun hikâyesinde İnalcık'ın ifadesiyle "klasik" dönemi sona erdiren, Tezcan'ın ifadesiyle "ikinci imparatorluk" dönemini başlatan bir eşiğin aşıldığı ortadadır.

Buradan çalışmamın ana aksını oluşturan ve iç içe geçen parasallaşma ve ticarileşme süreçlerine geri dönecek olursam, Avrasya kıtasına akan gümüşün ticareti iki farklı şekilde etkilediğini görürüz. Bunlardan ilki, gümüşün bir ticari mal olarak alınıp satılabiliyor olmasının, bizzat kendisinin bir ticari faaliyet olmasıdır. Flynn ve Giraldez, bir takas aracı değil de bir emtia olarak ele aldıkları gümüşün 16. yüzyılın ikinci yarısında küresel ölçekte dolaşımını dünya ticaretinin doğuşu olarak nitelendirirken haksız sayılmaz.[9] Bu dönemde gümüşe en yüksek talep, gümüşün o dönemde yerkürede en değerli olduğu piyasalardan, yani Çin pazarlarından gelir. Taşınan gümüş karşılığında, bir süre için Osmanlı piyasalarında da gözlemlediğimiz üzere, Çin piyasalarından altın çekilecektir.

[8] Rifa'at 'Ali Abou-El-Hajj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries,* (Albany: State University of New York, 1991), 35-48.

[9] Dennis O. Flynn, Artura Giraldez, "Born with a "Silver Spoon": The Origin of World Trade in 1571" *Journal of World History*, vol. 6, No. 2 (Sonbahar, 1995), 201-21.

17. yüzyıl ortalarında gümüşün altın karşısındaki değerinin tüm Avrasya pazarlarında belli bir noktada buluşması, bir diğer ifadeyle bir emtia olarak gümüşün tüm pazarlarda aynı değerde alınıp satılabiliyor olması, bu kıymetli metali dünya ticaret tarihinin ilk küresel malı olarak tanımlamamıza izin verir. Flynn ve Giraldez, gümüş taşıyan Avrupalı tüccarlara ise gümüş ticaretinin aracısı (ing.*middleman*) rolü biçmektedir.

Fakat elbette, gümüş getiren tüccarlar bu ticaret karşılığında altın götürmekle kalmayacak, kovaladıkları arbitraj fırsatları ve ulaştıkları yeni liman şehirlerinde giderek artan ticari operasyonlarıyla Avrasya'da yerleşik ticari örüntüleri yeniden tanımlayacaktır. Piyasaların parasallaşması, farklı etnik-dinî grupların ticari faaliyetlere daha fazla oranda katılabilmesini kolaylaştıran en önemli etkenlerden biridir. Bu çeşitlilik, Avrupa ticari kumpanyaları ile sınırlı değildir. Julfa Ermenilerinin Amsterdam'a ulaşan ticari operasyonlar yönetmeye başlaması, Sefarad Yahudilerinin yahut Müslüman Osmanlı tüccarlarının Akdeniz ticaretindeki rollerinin artması yine 17. yüzyılın başlarına denk düşer. Tüm bu grupların Livorno'yu ticaret amacıyla ziyarete başlamaları yahut Venedik'te *Fondeco dei Turchi*'nin kurulması yeni ticari kurguda kendisine yer bulan çeşitli etnik-dinî grupların örgütlenmesinin sonuçlarındandır.[10]

Dolayısıyla piyasaların parasallaşma sürecinin başında Osmanlı İmparatorluğu'nda, Akdeniz'de hatta Avrasya'da mevcut olan düzen ile ciddi ekonomik sarsıntıların tecrübe

[10] Corey Tazarra, *The Free Port of Livorno and the Transformation of the Mediterranean World*. (Oxford: Oxford University Press, 2017). Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-cultural Trade in the Early Modern Period*, (New Haven: Yale University Press, 2009). Sebouh Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean, The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, (Berkeley: University of California Press, 2011), E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-imperial Subjects between Venice and Istanbul*, (Ithaca: Cornell University Press, 2012).Cemal Kafadar, "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima", Journal of Turkish Studies, 10 (1986), 191-217.

edildiği bu korku tünelinden çıkıldığında yeniden kurgulanan ticari, siyasi ve toplumsal düzen arasında ciddi farklar söz konusudur. Çalışma boyunca incelenen süreç içinde piyasaların parasallaşması siyasi kurgudaki iktidar ilişkilerini yeniden tanımladığı gibi, aynı zamanda toplumun farklı tabakalarından muhtelif dinsel, dilsel ve etnik grupların hem mekânsal hem toplumsal hareketliliğini arttırır. Kitabın giriş kısmına geri dönecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu tarihi bağlamında "ikinci imparatorluk" dönemi yahut diğer isimlendirmeyle "klasik dönem sonrası" yeni düzeni bu dinamikler üzerinden şekillenecektir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar:

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA):
İbnül Emin Darbhane (İ.E. DRB): 1, 24.
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 22148.
Mühimme Defterleri (MHM): 3, 5, 6, 12, 19, 21, 22, 34, 39, 41, 46, 47, 48, 49, 69, 70.

Nümismatik kaynaklar:
Ünal, Rahmi Hüseyin, Krinzinger, Friedrich, Alram, Michael ve Pfeiffer-Taş, Şule, *Der Münzschatz von Beçin.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.
Ünal, Rahmi Hüseyin, Krinzinger, Friedrich, Alram, Michael ve Pfeiffer-Taş, Şule, *Beçin Definesi*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Diğer birincil kaynaklar:
Albèri, Eugenio, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*, s.III, v.II .Firenze: Tipografia All'insegna di Clio :1844.
Aşık Paşazade, *Tevarih-i Ali Osman.* Haz: Kemal Yavuz, Yekta Saraç. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007.
Galland, Antoine, *Le Voyage à Smyrne: Un Manuscrit d'Antoine Galland, 1678: Contenant Smyrne Ancienne et Modernes et des extraits du Voyage fait en Levant*, haz. Frédéric Bauden. Paris: Chandeigne, 2000.
Kanûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî: II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait yasaknâme ve kânunnâmeler. ed. Robert Anhegger ve Halil İnalcık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Kâtip Çelebi, *Fezleke*, ed. Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.

Kemalledün Efendi, *Tercüme-i Risale-i Makrizi,* İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 1937

Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, ed. Halil Sahillioğlu, ed, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA, 2004.

Lettres d'un Marchand Véneitien Andrea Berengo (1553-1556), ed. Ugo Tucci, Paris: SEVPEN, 1957.

Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, ed. W. Sahm, çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Minadoi, John-Thomas, *The History of the Warres hetweene the Turkes and the Persians*, çev. Abraham Hartwell, London: Iohn Wolfe: 1595.

Mustafa Nâimâ Efendi, *Tarih-i* Nâimâ, ed. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2007.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Counsel For Sultans of 1581, Ed. Andreas Tietze, Wien:Verlag 1982.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, ed. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2019.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nushatü's-Selâtîn*, Ed. Faris Çerçi, İstanbul :Büyüyen Ay Yayınları 2015.

Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, ed. Ahmed Akgündüz, IV ve VI, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990-96.

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih- Selanikî*, ed. Mehmet İpşirli,, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Seyyid Lokman, *Şehname-i Ali Osman*, ed. Lemi Akın. İstanbul, Titiz Yayınları, 2018.

Makale ve Kitaplar:

Abou-El-Hajj, Rifa'at 'Ali, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany: State University of New York, 1991.

Acun, Fatma, "16. Yüzyılda Diyarbakır şehrindeki ekonomik faaliyetler," in *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000, Ankara*, ed. Necdet Adabağ vd. Ankara,

Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı, 2001, 201-18.

Aiyagari, S. Rao, "Gresham's Law in a Lemons Market for Assets", *The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne D'Economique* 22, no. 3 (1989),686-97.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1959.

Album, Stephen, *A Checklist of Islamic Coins*, 3rd ed. Santa Rosa: Stephen Album Rare Collection.

Allain, Thierry, "Les Néerlandais et le marché monétaire levantin dans la seconde moitié du XVIIe siècle (1648-1701)", *Histoire, économie & société*, 2008/2 (27e année).

Allouche, Adel, *Mamluk Economics : A Study and Translation of Al-Maqrīzī's Ighāthah*. Salt Lake City, University of Utah Press, 1994.

Arestis, Philip ve Howells, Peter, "The 1520-1640 'Great Inflation': An Early Case of Controversy on the Nature of Money", *Journal of Post Keynesian Economics*, Kış, 2001-2002, vol. 24, No. 2 (Winter, 2001-2002), 181-203.

Artuk, İbrahim ve Artuk, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Kataloğu II*, İstanbul, 1974.

Ashtor, Eliyahu, "The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism?", *Journal of European Economic History* III. (1974), 5-53.

Aslanboğa, Kadir, "1589-90 ile 1602-3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Aslanian, Sebouh, *From the Indian Ocean to the Mediterranean, The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley: University of California Press, 2011.

Atwell, William, "International bullion flows and the Chinese economy circa 1530-1650", *Past and Present*, No 95, (1982), 68-90.

Aykut, Nezihi, "Osmanlı İmparatorluğunda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, (1987), 274-80

Bacharach, Jere L., "Monetary movements in Medieval Egypt, 1171-1517", *Precious Metals in the Later Medieval Early*

Modern Worlds, ed. John F. Richards, Durham, Carolina Academic Press,1983.

Bakhit, Muhammad Adnan, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut: Librairie du Liban, 1982.

Barkan, Ömer Lütfü, "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Belleten* 34, no. 136 (1970): 557-607.

Barkan, Ömer Lütfü, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I," *Tarih Vesikaları* 1, no. 5 (1942), 326-40;

Barkan, Ömer Lütfü, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II," *Tarih Vesikaları* 2, no. 7 (1942), 15-40;

Barkan, Ömer Lütfü, "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III," *Tarih Vesikaları* 2, no. 9 (1942), 168-77.

Barkan, Ömer Lütfü, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: a Turning Point in the Economic History of the Near East," çev. Justin McCarthy, *International Journal of Middle East Studies* 6, no. 1 (1975), 3-28.

Bernholz, Peter ve Kugler, Peter, "Financial market integration in the early modern period in Spain: Results from a threshold error correction model", *Economics Letters*, volume 110, issue 2 (Şubat 2011), 93-96.

Blaug, Mark, "Why is the quantity theory of money the oldest survivng theory in economics?" in *The Quantity Theory of Money: From Locke to Keynes and Friedman,*ed. Mark Baug, Vermont: Edward Elgar Publishing Company, 1995, 27-49.

Bojović, Boško, "Entre Venise Et L'Empire Ottoman, Les Métaux Précieux Des Balkans (XVe-XVIe Siècle)," *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 60, no. 6 (2005),1277-297.

Bostan, M. Hanefi, *XV – XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2002).

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "Taşra Darphaneleri", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 29, (2013).

Börekçi, Günhan, "Factions and Favorites at the courts of Sultan

Ahmed I (1603–1617)" , Basılmamış Doktora tezi., The Ohio State University, 2009.

Braude, Benjamin, "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A Study in Undevelopment", *Review (Fernand Braudel Center)* 2, no. 3 (1979): 437-51.

Braudel, Fernand ve Spooner, F., "Prices in Europe from 1450 to 1750", *The Cambridge Economic History of Europe,* vol. IV: *The Economy of Expanding Europe in the 16th and 17th Centuries*, ed. E. E. Rich and C.H. Wilson, Cambridge: Cambridge University Press, 1967, 374-486.

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* tr. Sian Reynolds. 2 vols., New York, Harper & Row, 1972.

Chilosi D, Volckart O, "Good or bad money? Debasements, society and the state in the late middle ages" *in Money and its use in medieval Europe three decades on: essays in honour of professor Peter Spufford.* Ed. Allen M., (London:The Royal Numismatic Society, 2017), 111-128.

Chown, John F., *A History of Money From AD 800*, New York, Routledge, 1994.

Cipolla, Carlo M., *Conquistadores, Pirati, Mercatanti: La Saga Dell'argento Spagnuolo*, Bologna: Il mulino, 2011.

Çakar, Enver, *16. Yüzyılda Halep Sancağı (1516–1566)*, Elazığ, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.

Çizakca, Murat, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline, 1550–1650", *The Journal of Economic History* 40, no. 3 (1980).

Darling, Linda, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden, Brill, 1996.

Day, John, "The Great Bullion Famine of the Fifteenth Century", *Past & Present*, May, 1978, No. 79 (Mayıs, 1978), 3-54.

De Groot, Alexander, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610 – 1630,* Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978.

Deyell, John S., "The Development of Akbar's Currency System and Monetary Integration of the Conquered Kingdoms," içinsw *The Imperial monetary system of Mughal*, ed. John F. Richards, Oxford, Oxford University Press, 1987.

Ergenç, Özer, *16. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2012.

Fangzhong, Liang, *The Single-Whip Method of Taxation in China*, Cambridge, Harvard University Press for East Asian Research Center, 1970.

Fetter, Frank Whitson, "Some Neglected Aspects of Gresham's Law," *The Quarterly Journal of Economics* 46, no. 3 (Mayıs 1932).

Finkel, Caroline, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*. Wien: VWGÖ, 1988.

Fisher, Irving, *The Purchasing Power of Money: Its Determination and Relation to Credit, Interest and Crises,* New York, The Macmillan Co. 1911.

Flynn, Dennis O. ve Roper, Don, "Gresham's Law and the Modern Theory of the Demand for Money", *Eastern Economic Journal*, vol. 8, No. 3 (Temmuz, 1982),219-235.

Flynn, Dennis O., "A new perspective in the Spanish price revolution: The monetary approach to the balance of payments", *Explorations in Economic History* 15 (1978), 388-406.

Flynn, Dennis O., Giraldez, Artura, "Born with a "Silver Spoon": The Origin of World Trade in 1571" *Journal of World History*, vol. 6, No. 2 (Sonbahar, 1995).

Flynn, Dennis O., Giraldez, Arturo, "Arbitrage, China, and World Trade in the Early Modern Period" in *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 38, No. 4 (1995) 429-448.

Flynn, Dennis O.,"Precious metals and moneys, 1200-1800," *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure*, ed. Gerard Caprio (Oxford: Elsevier, 2013).

Fodor, Pal, *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s-1615)*, (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018).

Fragner, Bert, "Social and Internal Economic Affairs," in *The Cambridge History of Iran 6*, ed. Peter Jackson and Laurence Lockhart (Cambridge University Press: 1986), 491-567

Geiss, James, "Peking under the Ming, 1368-1644", Basılmamış doktora tezi, Princeton University, 1979.

Goldstone, J. A., "Urbanization and inflation: Lessons from the English price revolution of the sixteenth and seventeenth centuries", *American Journal af Sociology* 89 (1984), 1122-1160.

Gupta, Bishnupriya, "The early modern great divergence: wages, prices and economic development in Europe and Asia, 1500–1800," *Economic History Review* 59, no. 1 (2006), 2-31

Gülcü, Erdinç, "Osmanlı İdaresinde Bağdat (1534–1623)" , Basılmamış Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 1999.

Gündüz, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523–1639)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003.

Gürkan, Emrah Safa, "50 Günde Devr-i Bahr-ı Sefid: Königsbergli Lubenau'nun Kadırgayla İmtihanı", *Osmanlı Araştırmaları* 43 (2014), 273-300

Habib, İrfan, "North India", içinde *The Cambridge Economic History of India: Volume 1: c. 1200-c. 1750*, ed. Tapan Raychaudhuri and Irfan Habib, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Haider, Najaf, "Standardization and Empire: A Study of the Exchange Rates of Mughal Currencies," *Mind over Matter: Essays on Mentalities in Medieval India*, Chennai: Tulika, 2009.

Hamilton, E. J ., "American Treasure and The Rise of Capitalism (1500 - 1700)", Economica 9 (1929), 338-357

Hamilton, E. J., *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501 - 1650*, Cambridge, Harvard University Press, 1934.

İlhan, Fatih, "*Şer'iyye Sicillerine Göre 16. Yüzyılda Halepte Fiyatlar*", (Basılmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2013.

İnalcık, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire (1600-1700)," *Archivum Ottomanicum 6*, (1980), 283-339.

İnalcık, "Impact of the *Annales* school on Ottoman Studies and

New Findings," *Review (Fernand Braudel Center)* 1, no. 3/4 (1978): 69-96.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1973.

Kabacık, Mehmet, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti", Basılmamış Doktora Tezi, 2001.

Kafadar, Cemal, "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima", Journal of Turkish Studies, 10 (1986), 191-217.

Kafadar, Cemal, "Les Troubles Monétaires De La Fin Du XVIe Siècle Et La Prise De Conscience Ottomane Du Déclin", *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 46, no. 2 (1991), 381-400.

Kafadar, Cemal, "Prelude to Ottoman Decline Consciousness: Monetary Turbulence at the end of the Sixteenth Century and the Intellectual Response", *Osmanlı Araştırmaları* 51 (2018), 265-295.

Kafadar, Cemal, "When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century", Basılmamış Doktora Tezi, McGill University, 1986.

Kugler, Peter, "Financial Market Integration in Late Medieval Europe: Results from a Threshold Error Correction Model for the Rhinegulden and Basle Pound 1365–1429", *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 147, (2011), 337- 352.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Mübasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)* , Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1953.

Küpeli, Özer, "Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avarız Defteri", *Belgeler*, Cilt XXXII, Sayı 36, 113-199.

Kütükoğlu, Mübahat, "1009 (1600) tarihli Narh Defterine göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları",*Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, (İstanbul 1978)

Lopez, R. S., H. A. Miskimin, "*The Economic Depression of the Renaissance*" Economic History Review, 14, (1962), 408-426.

Lopez, R. S., Miskimin, H. A., Udovitch, A.L., *England to Egypt, 1350-1500: Long-Term Trends and Long-Distance Trade*,

içinde *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M.A. Cook, London: Oxford University Press, 1970.

Martin, Marie H., "The Reforms of the Sixteenth Century and Akbar's Administration: Metrological and Monetary Considerations", içinde *The Imperial Monetary System of Mughal India*, ed. John F. Richards, Oxford: Oxford University Press: 1987.

Mathee, Rudi, "Between Venice and Surat: The Trade in Gold in Late Safavid Iran", *Modern Asian Studies*, vol. 34, No. 1 (Şubat, 2000)

Matthee, Rudi, Floor, Willem ve Clawson, Patrick, *The Monetary History of Iran: From the Safavids to the Qajars*, London and New York: I. B. Tauris, 2013.

Miskimin, H. A., "Population growth and the price revolution in England", *The Journal of European Economic History* 4 (1975), 179 - 186.

Miskimin, H. A., "Monetary Movements and Market structure: Forces for Contraction in Fourteenth and Fifteenth-century England', *Journal of Economic History* 24 (1964), 470–90.

Morineau, M., *Incroyables gazettes et fabuleux metaux: Les retours des tresors Americains d'après les gazettes Hollandaises (XVIe-XVIIIe siecles)*, (New York ve Paris, Cambridge University, 1985.

Mote, Frederick W., *Imperial China 900-1800*, Cambridge, Harvard University Press, 1999.

Munro, John, "Coinage Debasements in Burgundian Flanders, 1384-1482: Monetary or Fiscal policies?", D. Nicholas, B.S. Bachrach, and J. M. Murray (ed.), *Comparative Perspectives on History and Historians: Essays in Memory of Bryce Lyon*, Kalamazoo, Western Michigan University, 2012, 314– 60

Munro, John, "Depreciation and the Petty Coinage Problem in the Late-Medieval Economy: The Case of Flanders, 1334-1484," *Explorations in Economic History* 25, no. 4 (1988), 387–423.

Munro, John, "South German Silver, European Textiles, and Venetian Trade with the Levant and Ottoman Empire, c. 1370 to c. 1720: A Non-mercantilist Approach to the Balance of Payments Problem", *Relazione economiche tra Europea e*

mondo islamico, seccoli XII – XVII, ed. Simonetta Cavaciocchi, Florence, Le Monnier, 2006.

Munro, John, "The Technology and Economics of Coinage Debasements in Medieval and Early Modern Europe: with Special Reference to the Low Countries and England," Money in Pre-Industrial World: Bullion, Debasement and Coin Substitutes, ed. J. H. Munro. London: Pickering & Catto, 2012.

Munro, John, *Bullion Flows and Monetary Policies in England and the Low Countries, 1300–1500,* Aldershot, Ashgate, 1992.

Mustafa Selanikî, Tarih- Selanikî, ed. Mehmet İpşirli, C. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989).

O'Brian, Dennis P., "Bodin's Analysis of Inflation", *History of Political Economy*, Volume 32, Number 2, (Yaz 2000), 267-292.

Orbay, Kayhan, "Fiyat Devrimi' ve Geç 16. yy. ve 17. yy. içinde Anadolu'da Fiyat Değişimleri", içinde Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010.

Pamuk, Bilgehan, "Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası'nda Iltizam Uygulamasi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 16, (2008), 39-48.

Pamuk, Bilgehan, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, (2010),167-184.

Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Pamuk, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Pamuk, Şevket, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered," *International Journal of Middle East Studies* 33, no 1 (2001), 69-89.

Pfeiffer-Taş, Şule ve Schindel, Nikolaus, "The Beçin Coin Hoard and Ottoman Monetary History in the Late 16th/Early 17th Century," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 56, no. 4–5 (2013), 653-71

Pfeiffer-Taş, Şule, "16. Yüzyılda Bir Osmanlı Para Birimi: Kara(ca) Akçe", *Osmanlı Araştırmaları* 57 (2021), 131-169.

Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası,* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Redish, Angela ve Glassman, Debra, "Currency Depreciation in Early Modern England and France," *Explorations in Economic History* 25, no. 1 (1988).

Redish, Angela, *Bimetallism: An Economic and Historical Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Rolnick, Arthur J. ve Weber, Warren E., "Gresham's Law or Gresham's Fallacy?", *Journal of Political Economy*, Volume 94, no: 1 (Şubat, 1986).

Rothman, E. Natalie, *Brokering Empire: Trans-imperial Subjects between Venice and Istanbul.* Ithaca: Cornell University Press, 2012.

Sahillioğlu, Halil, "Bir mültezimi zimem defterine göre XV. yüzyıl sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1963)

Sahillioğlu, Halil, "Kuruluştan 17. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1958.

Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300- 1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* (1978), 1-38.

Sahillioğlu, Halil, "The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300-1750", *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds* ed. John F. Richards, Durham: Carolina Academic Press,1983.

Selgin, George,"Salvaging Gresham's Law: The Good, the Bad, and the Illegal" *Journal of Money, Credit and Banking*, vol. 28, No. 4, Part 1 (Nov.,1996): 637-649.

Spufford, Peter, *Money and Its Use in Medieval Europe*, Cambrdige: Cambridge University Press, 1988.

Stahl, Alan M.,"Venetian Coinage and Money of Account: An Introduction for Researchers", *Rialto* 35, (2016), 18-20.

Steensgaard, Niels, *Carracks, caravans and companies: The structural crisis in the European-Asian trade in the early 17th century*, Copenhagen: Studentlitteratur 1973.

Steensgaard, Niels, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth*

Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade, Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Summer, W. G., "Spanish Dollar and the Colonial Shilling", *The American Historical Review,* vol. 3, No. 4 (Temmuz, 1898), 607-619

Tazarra, Corey, The Free Port of Livorno and the Transformation of the Mediterranean World. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Tezcan, Baki, "Tefavüt", *Osmanlı Araştırmaları* 24 (2004): 333-44.

Tezcan, Baki, "The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52, no. 3 (2009): 460-504.

Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World,* Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2010.

Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", içinde ed. Güler Eren, *Osmanlı* c.3 İktisat, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 312-321.

Ünal, Rahmi Hüseyin, Krinzinger, Friedrich, Alram, Michael ve Pfeiffer-Taş, Şule, *Der Münzschatz von Beçin.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Ünal, Rahmi Hüseyin, Krinzinger, Friedrich, Alram, Michael ve Pfeiffer-Taş, Şule, *Beçin Definesi*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Velde, François, Weber, Warren E. ve Wright, Randall, "A Model of Commodity Money, with Applications to Gresham's Law and the Debasement Puzzle", *Review of Economic Dynamics* 2 (1997), 291-323.

Volckart, Oliver, "Premodern Debasement: A Messy Affair" in Battilossi S., Cassis Y., Yago K. (ed.) Handbook of the History of Money and Currency, (Singapore: Springer, 2018), 177-98.

Yıldırım, Sadullah, "1000/1592-93 ve 1001/1593-94 Tarihli Rumça Gelir Defterine Göre Osmanlı Devletinin Merkezi Hazine Gelirleri", Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara University, 2008.

Dizin

1585 tağşîşi 80, 103, 106, 117, 118, 120, 122, 127, 151, 169

A
Abbasi 156
Acem: ~ diyarı 51; ~ tüccar(lar)ı 50, 51
adet-i kadim 88
I. Ahmed dönemi 150
akçe tağşîşi 100, 118
akçe-i cedîd 118, 119, 133
Akdeniz: ~ pazarları 48, 157; ~ ticareti 36, 174
altın darlığı 161
altın: ~ darlığı 47, 83, 116, 117, 122, 130, 161; ~ gümüş oranları 28, 29, 37, 39, 47, 66, 73; ~ stoku 55, 96; ~ sultani sikkeler 109
Amerikan gümüşü 17, 21, 77, 117, 163
Anadolu: ~ pazarları 47, 88; ~ toprakları 61
Arap vilayetleri 61
Artuk 57, 178
askerî kriz 15
Asya ve Avrupa pazarları 23
avarız vergisi 171
Avrasya: ~ para piyasaları 154, 155; ~ para piyasalarının entegrasyonu 22; ~ pazarları 22, 163, 174; ~ piyasaları 22, 172
Avrupa: ~daki gümüş madenleri 34; ~ guruşları 96, 117, 129; ~ menşeili guruş sikkeleri 85; ~ menşeili gümüş guruş 82; ~ para piyasaları 52; ~ pazarları 23, 34, 39, 41, 47, 54, 60, 81, 147, 154, 165; ~ piyasaları 37, 41, 55; ~ ülkeleri 72, 74, 78; ~ pazarları 39; ~ tüccarlar 18, 21, 85, 95, 96, 116, 140, 166, 170, 174

B
Babür: ~ İmparatorluğu 27, 72, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 172; ~ darphaneleri 160; ~ piyasaları 162; ~ sikkeleri 161
Bağdat: ~ darphaneleri 50; ~ darphane mukataası 50
bakır para 138, 159
Barkan, Ömer Lütfü 19, 79, 80, 114, 115, 179
Batı Anadolu pazarları 89
batı şahisi 156
Beçin definesi 19, 25, 55, 57, 144, 145
Beylerbeyi Vakası 104, 112, 118, 119, 126, 142
bimetalik yapı 38
Bodin, Jean 77
Braudel, Fernand 42, 127, 153, 180, 183
büyük tağşîş 22, 44, 116

C
Canca darphanesi 147
Cantillon, Richard 77
cedîd akçe(ler) 119, 126, 127, 129, 137, 143, 145
Celali isyanları 17, 146
cizye kalemi 99
cizye vergisi 171
çift mikyaslı para piyasası 37
Çin: ~ ekonomisinin parasallaşması 172; ~ İmparatorluğu 172; ~ pazarları 172, 173; ~ piyasaları 171, 173

D
daire tipi sikke(ler) 144, 145
darphane 11, 24, 26, 31, 50, 60, 61, 64, 65, 66, 86, 127, 130, 150, 159, 167
Darphane-i Âmire 61, 64, 118, 128, 129, 132, 150, 119, 126
değerli maden akışı 154
devalüasyon 32, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 52, 74
devlet hazinesi 126, 127, 131, 160
dış ticaret 18, 167, 168
dirhem gümüş 107, 128
Diyarbakır darphanesi 50, 83, 86
doğu ; ~ darphaneleri 96, 97; ~ sikkeleri 147; ~ ticareti 36
Doğu: ~ akçesi 56, 57, 75, 81, 130; ~ darphaneleri 58, 71; ~ Akdeniz: ~ Akdeniz pazarları 36, 48; ~ Akdeniz ticareti 86, 134
dönemsel fiyat dalgalanmaları 33

E
Efrenciye 36, 37, 39
ekonomik kriz 15
ekonomik: ~ altyapı 173; ~ dalgalanmalar 23; ~ kriz 16, 18, 20, 21, 93, 130, 138, 152, 153, 170; ~ yapılar 169
Kraliçe I. Elizabeth 69
emperyal: ~ kurumlar 15; ~ tarihyazımı 169
enflasyon 30, 64, 78, 80
erken modern dönemde Avrupa 102

F
Fisher, Irving 78
fiyat(lar): ~ artış hızı 22, 82, 117; ~ artışları 16, 18, 19, 33, 77, 79, 81, 145; ~ devrimi 22, 77, 79, 80, 99, 155; ~ düzeyi 78; ~ın artış trendi 132
Flynn, Dennis O. 13, 69, 75, 78, 163, 173, 174, 181, 182

G
Geç Ortaçağ 15, 34, 73, 102
Giraldez 163, 173, 174, 182
Gram gümüş 80
Gresham 21, 68, 69, 74, 75, 93, 102, 129, 135, 178, 181, 186, 187, 188; ~ dinamikleri 102, 129, 135; ~ prensibi 21, 68; ~ yasası 68, 69, 93
Gresham, Thomas 69, 129
guruş 90, 92, 94, 110, 114, 124, 127, 131
gümüş: ~ akışı 17, 81, 85, 162; ~ bolluğu 100; ~ madenleri 35, 61, 163; ~ Osmanî akçeler 109; ~ sikke ticareti 76; ~ stoku 93; ~ şahi sikkeleri 43; ~ talebi 82, 170

H
hafif akçe 56, 57, 66, 139, 147, 148, 150
Halep: ~ darphanesi 49, 62, 86, 87; ~ defterdarlığı 83, 86, 87; ~ pazarı 83
halis gümüş sikke 141
hammadde pazarı 80
Hazine-i Amire-i Enderun 136
Hint pazarları 45
Hume, David 77
hurda 71, 84, 89, 92, 98, 102, 103, 104, 107, 109, 113, 117, 122, 128, 129, 130, 135, 139, 140, 141; ~ akçe 89, 92, 104, 135, 141
hurda para 139

İ
Sultan İbrahim hükümdarlığı 167
iki bölgeli para piyasası 21, 53, 65, 75, 84
ikinci imparatorluk dönemi 16, 173, 175
iktisat tarihi 32
iltizam sistemi 171
imparatorluk: ~un yerel para piyasaları 23; ~ ekonomisi 18; ~ hazinesi 98; ~ pazarları 52, 81; ~ tarihi 15, 91
İnalcık, Halil 16, 36, 127, 171, 173, 177, 183
İran: ~ pazarları 41; ~ piyasaları 165
İspanyol guruşları 95
İstanbul: ~ fiyat endeksleri 131; ~ hükümeti 52, 56; ~ pazarı 140; ~ piyasaları 88, 92
İtalyan şehir devletleri 35
iyi para 69, 75, 135

K
kara akçe 56, 71
Kemaleddin Efendi 137, 138, 139, 140, 141
kent-kır arasındaki ekonomik ilişkiler 81
kentleşme 79
kırık akçe(ler) 89, 98
kırkık akçe 128
kırpılmış: ~ akçe 84, 88, 89, 96, 139, 140; ~ sikke 84
kıymetli: ~ metal akışı 166; ~ metaller 26, 51, 95
klasik: ~ çağ 16; ~ dönem sonrası yeni düzen 175
koruyucu tağşîş uygulamaları 102
kötü para(lar) 69, 75, 82, 135, 170
kratova akçesi 91
krizler imparatorluğu 15
kuzey Avrupalı tüccarları 85
külçe değeri 160
küresel tarihyazımı 169
Locke, John 77
Lorenzo, Bernardo 123

M
Macar altınları 38
Macleod, Henry 69
maden yatakları 35, 61, 64
mağşuş 94, 100, 104, 105, 106, 108, 109, 117, 139, 140, 141
Makrizi 138, 139, 140, 141, 177
mali kriz 31
III. Mehmed 143, 144, 150
IV. Mehmed 167
Memlük(ler) 36, 37, 38, 39, 43; ~ pazarları 36; ~ Sultanlığı 38
merkez: ~ akçe(ler) 89, 135, 139, 150; ~ darphaneler 60, 82; ~ eyaletler 82
merkezî: ~ hazine 26, 70, 96; ~ hükümet 32, 51, 86, 132
Mısır: ~ pazarları 47; ~ piyasaları 47; ~ tüccarları 140
miktar kuramı 79
Ming hanedanlığı 172
Minodoi 42
modern: ~ dünya 15; ~ öncesi dönem 33
mukataa 27, 50, 60, 61, 64, 65, 66, 67; ~ bedelleri 64
III. Murad 57, 71, 76, 149, 167
IV. Murad 167
Mustafa Âlî 90, 91, 106, 107, 177
Mustafa Selanikî 71, 94, 107, 108, 120, 128, 136, 137, 141, 142, 143, 185
Musul darphanesi 66
mültezim 27, 50, 70, 86

N
nakdî vergilendirme 173
narh uygulamaları 143
nominal değer 105, 139, 140, 161

O
olağanüstü vergiler 99
ortak akçe kullanımı 82
Osmanî: ~ akçe(ler) 40, 52, 56, 59, 109, 111, 112, 113, 116, 117, 129, 134; ~ sikkeler 91
Osmanlı: ~ guruşu 17; ~ hükümeti 32, 39, 52, 54, 55, 56, 58, 70, 71, 72, 97, 98, 100, 161; ~ İmparatorluğu 3, 4, 5, 15, 21, 22, 24, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 45, 47, 52, 58, 59, 66, 72, 77, 79, 80, 81, 85, 91, 102, 103, 106, 111, 112, 126, 139, 154, 155, 157, 162, 163, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 186; ~ İmparatorluğu'nun para piyasaları 155; ~ limanları 134; ~ merkezî hükümetinin para politikaları 24; ~ pazarları 18, 22, 36, 45, 51, 68, 80, 81, 147, 168; ~ piyasaları 51, 80, 81, 173; ~ şahisi 40; ~ şahi sikkeleri 55; ~ tarihyazımı 173
P
Pamuk, Şevket 13, 19, 27, 37, 40, 55, 57, 61, 80, 81, 99, 104, 134, 145, 152, 153, 164, 166, 167, 186
para politikası 66
para: ~ akışı 106; ~ arzı 77, 78, 80, 81; ~ darbı 60, 61; ~ değişikliği 123;

~ ekonomisi 173; ~ istikrarı 17, 71, 74, 141; ~ krizi 18, 20, 33, 34, 75, 93, 95, 97, 104, 109, 156, 170; ~nın hakiki kıymeti 105; ~ piyasaları 21, 22, 23, 24, 28, 29, 32, 34, 37, 38, 39, 41, 47, 52, 60, 73, 74, 76, 86, 90, 99, 102, 113, 116, 117, 128, 135, 143, 153, 154, 156, 157, 158, 169; ~ piyasalarının entegrasyonu 73, 170; ~ politikaları 19, 20, 23, 25, 29, 31, 32, 33, 40, 157, 165, 170, 172; ~ reformu 141, 156, 157; ~ stoku 74, 75, 76, 84, 169; ~ tacirleri 82; ~ talebi 80, 81, 97, 166; ~ tarihi 20, 24, 126, 156
parasal: ~ bunalım 113; ~ dalgalanma 165; ~ değişim 123; ~ entegrasyon 163; ~ istikrar 22, 89, 162; ~ istikrarsızlık 22, 25, 94, 111, 113, 136; ~ kriz 33, 122, 137, 154
piyasaların parasallaşması 171, 173, 174, 175

R
rayiç 43, 75, 160, 161
reform 172
resmî rayiç 106
rüsum-u tashîh-i sikke 101, 109, 118, 119

S
sabit fiyat 47
Safevi(ler) 11, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 65, 72, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 167, 171; ~ hükümeti 45, 49, 52; ~ hükümetinin para reformu 157; ~ İmparatorluğu 42, 43, 44, 45, 59, 72, 155, 156, 157, 162; ~in para politikası 49; ~ para piyasaları 52; ~ şahisi 40
safi gümüş 136
saflık derecesi 103, 118
Sahillioğlu 19, 27, 38, 40, 46, 49, 54, 57, 62, 65, 83, 88, 90, 93, 98, 100, 114, 115, 119, 121, 122, 123, 144, 171, 177, 187
satır tipi sikke 144
savaş vergisi 99
Selanik piyasaları 153
Selanikî Efendi 71, 94, 107, 108, 120, 128, 136, 137, 141, 142, 143, 177, 185
II. Selim dönemi 55, 57, 76, 87
serbest piyasa 28, 47
serhad bölgeleri 33
Sırbistan 35
Sidrekapısı darphanesi 64
sikke(ler): ~ istikrarı 98; ~in piyasadan çekilmesi 159; ~in takası 169; ~ rayiçleri 43; ~ tashîhi 22, 101, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 133, 136, 137, 142, 146, 149, 150; ~ ticareti 67, 73, 166
Koca Sinan Paşa 93, 117, 121, 122, 123, 124, 171, 177
siyasi yapıların dönüşümü 172
şahi 40, 43, 44, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 97, 102, 109, 111, 112, 113, 116, 117, 121, 122, 123, 126, 129, 130, 131, 132, 135, 155, 156
Şahi-ye Abbasi sikkeleri 156

T
tağşîş 16, 17, 18, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 118, 119, 120, 125, 126, 135, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 165
Şah Tahmasb 42, 44
tampon para bölgesi 66, 76
tashîh 22, 29, 30, 93, 101, 103, 109, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 133, 135, 136, 142, 143, 144, 145, 150, 151, 152, 165, 166
tashîh-i sikke uygulaması 137
tecdid-i sikke 30
tedavül 30, 75, 78, 79, 81, 82, 84, 87, 89, 155, 167
tekstil sektörü 18

Tezcan, Baki 16, 19, 40, 42, 45, 47, 52, 55, 56, 98, 173, 188
ticaret: ~ açığı 34, 41, 66, 162; ~ hacmi 61; ~ merkezi 47
ticarileşme süreci 19
tipoloji 144
toplumsal kriz 15

V
vassal devletler 112
Venedik altın dukası 36
vergi 17, 26, 30, 55, 70, 74, 88, 99, 101, 109, 112, 113, 118, 119, 129, 140, 160, 161, 166, 171, 172, 173
vergilendirme: ~ araçlarındaki dönüşüm 173; ~ pratikleri 172; ~ sistemi 171; ~ usulleri 172
vezni: ~ bozuk akçeler 140; ~ düşük para 139

Y
yabancı para 80
Yahudi sarraflar 107
yerel: ~ fiyatlar 134; ~ pazarlardaki ticari aksiyonlar 82; ~ sikkeler 160
yerli: ~ mal 51; ~ üretici 80
yüksek enflasyon 77

Z
Zinkeisen, Johann Wilhelm 42

600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu siyasi, toplumsal, askerî gibi pek çok alanda derin krizleri atlatmıştır. Krizlere her dönemde pragmatik çözümler bulmayı başaran imparatorluk, para krizi için de yüzyıllar içinde farklı çözümler üretmiştir. Her krizin farklı dönüştürücü etkileri olsa da 16. yüzyıl itibaren hem krizler hem çözümler ayrı bir dönemi işaret eder.

Mehmet Kuru, 16 ve 17. yüzyıllarda yaşanan para krizlerinde hem devlet yöneticilerinin hem de halkın çözümlerini irdeleyerek Osmanlı'yı anlamanın yeni anahtarlarını sunuyor.

FOL
OSMANLI'NIN PARA İLE İMTİHANI
KİTAP NO / 224
BASKI / 1
/folkitap /folkitap /folkitap
ISBN 978-625-8242-10-2
9 786258 242102